

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN
ALEVİ-BEKTAŞİ POLİTİKALARI**

Gökhan GÖKÇEK

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ALEVİ BEKTAŞİ KÜLTÜRÜ ANABİLİM DALI**

EYLÜL - 2019

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ALEVİ-BEKTAŞI POLİTİKALARI

Gökhan GÖKÇEK

YÜKSEK LİSANS
ALEVİ BEKTAŞI KÜLTÜRÜ ANABİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EYLÜL - 2019

Gökhan GÖKÇEK tarafından hazırlanan “İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşî Politikaları ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ .....

Başkan : Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ .....

Üye : Doç. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ .....

Tez Savunma Tarihi: 19/09/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Gökhan GÖKCEK

İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşi Politikaları
(Yüksek Lisans Tezi)

Gökhan GÖKÇEK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2019

ÖZET

Bir uç beyliği olarak kurulan ve zaman içerisinde bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, uzun yıllar pek çok etnik ve dini unsuru içerisinde barındırmıştır. Beylikten devlete geçiş sürecinde pek çok dini yapıdan destek almış ve bu desteklerle Rumeli ile Balkanlara yayılmıştır. Uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan Balkanlar bilhassa Alevi-Bektaşi unsur vasıtasıyla İslamlaşmış ve Türkleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin gücüyle beraber topraklarını da yitirmeye başladığı dönemde ortaya çıkan yapılardan birisi olan İttihat ve Terakki, bu kötü gidişi durdurmak için çözüm olarak gördüğü Meşrutiyet'in ilanında etkili rol oynamış ve ardından iktidarı ele almıştır. Yöneticilerinin çoğunluğunun Balkanlar'dan gelmesi ve Meşrutiyet öncesi rejime muhalefet gibi sebepler Alevi-Bektaşi zümreler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarını yakınlaştırmıştır. Devletin ayakta kalması için sırasıyla Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarını güden İttihat ve Terakki, mezkûr politikaların iflasını görünce Türkçülüğe yönelmiştir. Millî bir devletin zaruri olduğunun görünmesinin ardından dini ve sosyal hayatında baskın bir Türklüğe sahip olan Alevi-Bektaşi zümre İttihat ve Terakki tarafından görevlendirilen Baha Said Bey ile incelemeye alınmıştır. Bu incelemenin temelinde ise misyonerlerin faaliyetlerini önlemek ve millî devlete giden yolda Alevi-Bektaşi zümrenin yaratılmak istenen yeni millî devletin ulusuna çekirdek oluşturup oluşturamayacağı fikrinin irdelenmesi yatmaktadır. Tezimizin merkezinde de İttihat ve Terakki'nin mercek altına aldığı Alevi-Bektaşilere dair politikaları bulunmaktadır.

Bilim Kodu : 31001
Anahtar Kelimeler : İttihat ve Terakki, Alevi, Bektaşi, Baha Said.
Sayfa Adedi : 87
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

Alawite-Bektashi Policies of The Committee of Union and Progress
(Master Thesis)

Gökhan GÖKÇEK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
INSTITUTE OF POSTGRADUATE EDUCATION

September 2019

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which was founded as a frontier chiefdom and transformed into an empire over time, harbored many ethnic and religious elements for many years. During the transition from chiefdom to the empire, it received support from many religious structures and spread to Rumelia and the Balkans with these supports. The Balkans, which had been under Ottoman rule for many years, became Islamized and Turkified, especially through the Alawite-Bektashi elements. Committee of Union and Progress, one of the structures that emerged in the period when the Ottoman Empire began to lose its territory along with its power, played an effective role in the proclamation of the Constitutional Monarchy which was seen as a solution to stop this predicament and then took power. The fact that the majority of their rulers came from the Balkans and the opposition to the pre-Constitutional Monarchy regime brought Alawite-Bektashi groups and members of the Committee of Union and Progress closer. For the state to survive, the Committee of Union and Progress, which pursued the policies of Ottomanism and Islamism, turned to Turkism when they saw the bankruptcy of the aforementioned policies. After the appearance of the necessity of a national state, Alawite-Bektashi group, who had a dominant Turkishness in his religious and social life, was examined by Baha Said Bey, who was commissioned by the Committee of Union and Progress. The basis of this study is to prevent the activities of the missionaries and to examine whether the Alawite-Bektashi group can form a core for the idea of the new national state that is intended to be created. At the center of the thesis is the Alawite-Bektashi policies which were examined by the Committee of Union and Progress.

Science Code : 31001
Key Words : Alawite, Bektashi, Union and Progress, Baha Said.
Page Number : 87
Supervisor : Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

TEŞEKKÜR

EŐsüz bir derya olan ve ilimlerin başı olarak yorumlanan Tarih alanında ıktığım akademik yolculukta daima bana ufku gösteren kıymetli hocalarım Do. Dr. Nasrullah UZMAN ile Dr. Sinan ATEŞ'e Őukranlarımı arz ediyorum. ÇalıŐmam süresince bana yardımcı olan, destek ve katkılarını esirgemeyen kıymetli mesai arkadaşlarıma can-ı gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ.....	3
2.1. İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu.....	3
2.2. Meşrutiyet'in İlanı.....	4
2.3. Meşrutiyet Döneminde İç ve Dış Gelişmeler.....	6
2.4. İttihat ve Terakki'nin Kongreleri	8
2.5. Dönemin Fikir Akımları	11
2.5.1. Osmanlıcılık	11
2.5.2. İslamcılık.....	14
2.5.3. Türkçülük	17
2.5.3.1. Kültürel Türkçülük çalışmaları.....	18
2.5.3.2. Türkçülük fikrini güçlendiren sebepler	19
2.5.3.3. İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe yönelişi	20
2.5.3.4. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikaları.....	23
2.5.3.5. İktisadi Türkçülük faaliyetleri	26
2.5.3.6. Birinci Cihan Harbi sonrası yaşanan gelişmeler ve Türkçülük	27
3. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK İLE İTTİHAT VE TERAKKİ.....	31
3.1. İslamiyet ve Tasavvuf	31

	Sayfa
3.2. Türkler ve Tasavvuf	32
3.3. Anadolu Aleviliği.....	333
3.4. Bektaşilik.....	35
3.5. Kızılbaşlık	36
3.6. Tahtacılar.....	37
3.7. Alevi ve Bektaşi İnanç Esasları.....	38
3.8. Alevilik ve Bektaşilikte İbadet.....	40
3.9. İttihat ve Terakki İle İlk Temaslar	45
3.9.1. Balkanlar: İttihatçıların ve Bektaşilerin Kesişim Kümesi.....	46
3.9.2. Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey ve Alevi-Bektaşiler	47
3.9.3. İttihat ve Terakki'nin Döneminde Alevi-Bektaşilerin Nüfus Yoğunluğu	48
3.9.4. İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşi Tasavvuru	49
3.9.5. İttihat ve Terakki'nin İslamiyet Yorumu ve Alevi-Bektaşiler	51
3.10. İttihat ve Terakki İktidarında Alevi-Bektaşiler ile İlişkileri	53
3.10.1. Asayiş Tedbirleri.....	53
3.10.2. Merkez Şeyhi Çelebi Cemaleddin Efendi'nin Yeri	58
3.10.3. Bektaşi Tekkelerinin Durumu	59
3.10.4. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması	59
3.10.5. Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması	61
3.10.6. Osmanlı Donanma Cemiyeti ve Bektaşiler	63
3.10.7. Bektaşilerin Kurduğu Gönüllü Tabur	64
4. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE TOPLUM ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİ: BAHA SAİD BEY VE ALEVİLİK BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI	67
4.1. Alevilik Bektaşilik Araştırmaları	69

	Sayfa
4.1.1. Alevi-Bektaşilerde Kadim Oğuz Kültürünün İzleri	70
4.1.2. Alevi-Bektaşiler Kadim Türk Kültürünü Yaşatıyorlar	70
4.1.3. Alevi-Bektaşiler İçin Türkçe'nin Yeri	72
4.1.4. Alevilik ve Bektaşiliğin Eski Türk İnancıyla İlişkileri	73
4.1.5. Alevi-Bektaşî Hukuk Uygulamalarında Oğuz Kültürünün İzleri	74
4.1.6. Alevi-Bektaşiler İçerisindeki Tahtacılar	76
4.1.7. Alevi-Bektaşiler ile Ahilerin ve Babailerin İlişkileri	77
4.1.8. Hacı Bektaş ve Türk Tasavvufundaki Yeri	79
5. SONUÇ	81
KAYNAKLAR	83
ÖZGEÇMİŞ	87

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.G.E.	Adı Geçen Eser
A.G.M.	Adı Geçen Makale
A.G.T.	Adı Geçen Tez
ATASE	Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BOA	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
DH. MUI	Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH. KMS	Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri
DH. ŞFR	Şifre Kalemî Belgeleri
C.	Cilt
ÇEV.	Çeviren
ED.	Editör
MF. MK	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Belgeleri
NO	Numara
S.	Sayfa

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde II. Meşrutiyet'i ilan etmek ve devletin parçalanmasını önlemek gibi gayelerle ortaya çıkan pek çok yapı ile karşılaşmıştır. Bunların arasında iktidara etki etme şansı olan ve hatta iktidarı doğrudan idare eden ise yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti içerisinde pek çok din, dil ve etnik unsur yüzyıllarca varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum hiç şüphe yok ki imparatorlukların olmazsa olmazları arasındadır. Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılan hâkimiyet sahasını da göz önüne aldığımızda ne kadar fazla ve farklı unsurun bir arada yaşadığı daha iyi anlaşılacaktır. Bu unsurlar arasında Osmanlı Devleti'nin Mevlevilikten sonra ikinci büyük tarikatı kabul edilen, Yeniçerilerin de bağlı bulunduğu Bektaşilik ve Bektaşiler ile iç içe geçmekle beraber bazı nüanslarla ondan ayrılan Aleviler kültürel olarak taşıdıkları değer itibariyle önemli bir yer tutmuşlardır. Alevi-Bektaşilerin Osmanlı Devleti'nin son döneminde iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki ile çeşitli ilişki ve temasları olmuştur.

Kurulduğu ilk andan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devletin içerisinde yaşayan bütün unsurların bir çatı altında toplandığı Osmanlılığı savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu politikasını doğrular nitelikte Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan her topluluğun mensubundan unsurları yapısında barındırmıştır. Bunların içerisinde Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra devlet tarafından takibat ve tevkifata uğrayan Alevi-Bektaşi zümreler de bulunmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan Harbi'ne kadar Osmanlılık projesini uygulamaya ve devleti tüm unsurlarıyla beraber ayakta tutmaya çalışmıştır. Balkan Harbi'ne kadar gelinen süreçte görülmüştür ki; milli devletlerin çağı başlamış ve her etnik-dini unsur kendi milli devletini kurmak için, Osmanlı Devleti'ne başkaldırmayı hatta düşman olmayı makul bir sebep olarak görmüştür. Yine Osmanlı Devleti sınırlarında gözü olan devletler misyonerlik ve istihbarat faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'nin zaafalarını aramaya ve bu zaafaları kullanmaya başlamış, ne yazık ki bu politikaları özellikle Balkan Harbi'nde onlar için önemli neticeler vermiştir. Özetle ifade etmek gerekir ki Balkan Harbi, Osmanlılık ve Osmanlılık fikrinin çöktüğünü göstermiştir.

Osmanlılık ve Osmanlılık fikrinin çöktüğünün anlaşılmasından sonra İslamcılık politikası gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti etnik kökeni farklı olan ciddi bir Müslüman nüfusu içerisinde barındırmıştır. Bu sebepten dolayı İslamcılık, devletin daha fazla dağılmasını

önlemek için gündeme gelmiştir. Araplar ile yaşanan muhtariyet tartışmaları ve Arnavutluk'un bağımsızlığını ilanı da İslamcılık projesinin rafa kalkmasına sebep olmuştur. Elde ise yalnızca yekûn olarak Müslüman Türk kalmıştır. İttihat ve Terakki, şartların zorlaması ve başka çıkar yolun bulunmaması sebebiyle Türk milliyetçiliğine/Türkçülüğe yönelmeye başlamıştır. Bu anlamda Türk milletini tanımak ve Balkanlar'da hemen yanı başında kurulan milli devletlere mukabele edecek milli bir yapı oluşturmak ve misyonerlik faaliyetlerine karşı hazırlıklı olmak amacıyla Anadolu'daki zümrelerin tanınması kararlaştırılmıştır. Amaç hem milleti tanımak hem de oluşabilecek muhtemel toprak kayıplarına karşı milli hududu muhafaza için gerekli önlemleri almaktır. Balkan Harbi'nden sonra ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya konulan nüfus çizelgeleri, Misak-ı Milli olarak yorumlayabileceğimiz hudut çerçevesine Müslüman ve Türk nüfusun dağıtılması, Tehcirin vuku bulması, mezkûr iddianın delilleri olarak yorumlanmıştır.

Çalışmamızda İttihat ve Terakki'yi daha iyi anlamak için mümkün merteye kaynak yelpazesi geniş tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızın Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı'nda yapılmasından ötürü Alevi-Bektaşî kültürüne dair tarihi ve dini terminoloji bakımından önem haiz eden bilgiler de verilmiştir. Alevi-Bektaşî kültürünün referans aldığı eserlerden ve mezkûr kültürün piri kabul edilen Hacı Bektaş'a ve ona nispet edilen eserlerden de yararlanılmaya gayret edilmiştir.

Bu çalışmada; İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşîler ile ilişkisiyle beraber, zikredilen sebeplerden ötürü Türkçülüğe yönelmiş olan İttihat ve Terakki'nin, Türk kimliği ve hüviyetinin baskın olduğu kabul edilen Alevi-Bektaşî zümrelere bakış açısı ve onları incelemek üzere gönderdiği üyesi Baha Said Bey'in araştırmaları irdelenmiştir. Tez vücuda getirilirken ilgili kitap ve makaleler ile beraber Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşiv Daire Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivleri, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivleri ile Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivlerinden yararlanılmıştır.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

2.1. İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu

Söğüt'te 400 çadır ile kurulan ve kısa bir zaman içerisinde İstanbul'u da fethederek bir cihan devletine dönüşen Osmanlı Devleti'nin yükselişi bir hayli hızlı olmuşsa da dağılması ve yıkılması trajik bir hal almıştır. Çeşitli sebeplerden kaynaklı olarak eski gücünü yitiren hatta hızla gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti'ni düşüğü durumdan kurtarmak, toprak kayıplarını önlemek ve mümkünse eski toprakları yeniden kazanmak adına inisiyatifler alan, hedefler güden bazı topluluklar, mezkûr niyetler doğrultusunda bir araya gelmeye başlamışlardır. Bunların başında da İttihat ve Terakki Cemiyeti gelir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türklerin ikinci kuşağının genel adı olup Meşrutiyetçilik ile Osmanlı vatanperverliği ve birlikteliğini esas almıştır¹.

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın son çeyreğinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren dağılma ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. İttihat ve Terakki, bu kötü gidişe çare olarak meşrutiyeti görmüştür. Cemiyetin başlıca amacı 1876 Anayasası'nı geri getirerek meşruti bir yönetime geçmektir. Cemiyet, Müslüman ve gayrimüslim tüm halkların Anayasa güvencesi altına alınması noktasında söz vermiştir².

İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna dair ilk bilgiler, Cemiyetin önemli isimlerinden ve kurucularından olan İbrahim Temo'nun anılarında yer almaktadır. Anılarına göre Mekteb-i Tıbbiyeyi Askeriye'de bir teneffüs saatinde dolaşırken İbrahim Temo, İshak Sükuti ile ülkenin durumunu ele almış ve ancak bir cemiyet halinde çalışmalarını neticesinde durumun aşılabileceğini konuşmuşlardır. Ardından cemiyete kimlerin üye olabileceği, hangi safhalardan sonra üye kabul edebilecekleri, üyelere numara verilmesi gibi teşkilata dair detaylar konuşulmuştur³. Gizliliği esas alan İtalyan Carbonari Cemiyeti ile Rus nihilistlerin örgütlenme modelleri örnek alınarak üyeler hücreler biçiminde teşkilatlandığı kabul edilmektedir⁴. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Carbonari adlı örgütten ilhamla kurulduğu görüşünü destekleyen hadise kaynaklarda aktarılmıştır. Bu hadiseye göre Ohrili İbrahim Temo'nun bir İtalya ziyareti sırasında görüş etkilendiği İtalyan ihtilalci örgüt Carbonari'den (Kömürcüler) ilhamla kurulmuştur. İbrahim Temo, İtalya'da bir Mason

¹ Akın, R. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi*. İstanbul: Der Yayınevi, s. 73.

² Ahmad, F. (2013). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 24.

³ Aksoy, Ş. (2008). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. İstanbul: Nokta Kitap, 15.

⁴ Hanioglu, Ş. (2011). "İttihat ve Terakki", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, 476.

locasını ziyaret ettiği sırada bu örgüt hakkında bilgi almış ve burada görüp öğrendiklerini İttihat ve Terakki'nin yapılanmasında da uygulamıştır⁵. Kuruluşunun ilk adımlarını atan İttihat ve Terakki Cemiyeti; Hamamönü, Mithatpaşa Bağı ve Rumelihisarı toplantılarıyla üye artırmaya ve örgüt yapısını oluşturmaya başlamıştır⁶.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi, bir başkan ve dört üyeden oluşur. Hücre yapılanmasının örnek alındığı teşkilatlanmada her üye yalnızca üç kişiyi tanıyacaktır. Her üyenin hücre ve sınıf numarası bulunacaktır. O dönemki adı Osmanlı Cemiyeti olan yapının ilk nizamnamesini Mülkiye öğrencisi Ali Münif, sınıf arkadaşı Leskovili Mehmet Rauf'un yardımıyla yazmış ve Tıbbiyelilerin de görüşünü alarak ilan etmiştir. Bu vakıadan hareketle bazı tarihçilere göre Cemiyetin kuruluşu 1895'tir⁷. Ancak genel kabule göre Cemiyet, Fransız İhtilali'nin 100. yıl dönümünde yani 1889'da kurulmuştur. Cemiyet, 1889'da İttihat-ı Osmani Cemiyeti adı ile kurulacak, 1895'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak, 1907'de ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini taşıyacaktır⁸. Her ne kadar Balkanlar'daki faaliyet alanları geniş olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi İstanbul'dur. Merkez dışındaki teşkilat şubelerinin başında bir reis ve iki üye ile beraber Şube Meclis İdareleri vardır⁹. Cemiyet, fikirlerini ilan eden yayınlar da çıkarmıştır. Bunlardan birisi de Fransa'da çıkan Meşveret'tir. Cemiyetin görüşlerinin ilk olarak açıklandığı 'Programımız' başlıklı yazıda Cemiyetin amaçları anlatılmıştır. Hanedanı devirmeyi değil, barış içinde ilerleme kavramını aşlamayı istediklerini ve şiddete karşı olduklarını ilan etmişlerdir¹⁰.

2.2. II. Meşrutiyet'in İlanı

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu II. Abdülhamid'in tahtta olduğu dönem sırasında olmuştur. Tahta çıkan ve Meşrutiyet'i ilan eden II. Abdülhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni bahane ederek Meclis'i kapatmış ardından güçlü bir saltanat idaresi tesis etmiştir. Bilhassa herkesin birbirini otoriteye şikâyet ettiği jurnal sistemiyle adeta ülkeyi kontrol altına almıştır. İttihat ve Terakki gibi muhalif olan örgütlere yasal zeminde hayat hakkı vermeyip her imkânı da kullanarak yurtdışında faaliyet yapmalarını da önlemeye çalışmıştır. Bu yüzden Cemiyetin faaliyetleri uzun süre gizlice yürütülmüştür. Bu durum

⁵ Aksoy, a.g.e., 2008, s. 15.

⁶ Hanioglu, a.g.e., 2011, s. 476.

⁷ Aksoy, a.g.e., 2008, s. 16.

⁸ Uzman, N. (2008). *İttihat ve Terakki Dönemi Türk Rus İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Kars, s. 35.

⁹ Akşin, S. (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi, s. 44.

¹⁰ Ramsaur, E. E. (2007). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. İstanbul: Pozitif Yayınları, s. 41.

da cemiyeti çok tedbirli hareket etmeye ve sınır faaliyetleri düzenlemeye yöneltmiştir. Kuruldukları ilk 15 yıl boyunca büyük ölçüde toplantı düzenlemek, broşür hazırlamak ve ülkede yasadışı kabul edilen muhalif gazeteleri el altından dağıtmak gibi işlerle meşgul olmuşlardır¹¹.

İttihat ve Terakki ile II. Abdülhamid arasında devam eden amansız mücadele 20. yüzyılın ilk yıllarında çetin bir hale gelmiştir. Bir tarafta Meşrutiyet yanlısı İttihat ve Terakki mensupları diğer tarafta sorunları tek başına çözebileceğini düşünen II. Abdülhamid ve taraftarları vardır. Saltanatının otuz ikinci yılını devirmek üzere olan II. Abdülhamid'in tahtını Reval Görüşmeleri sallayacaktır. Görüşmeler neticesinde ortaya Osmanlı Devleti'nin ömrünün son bulduğu ve iki büyük devlet tarafından paylaşıldığı söylentisi çıkmıştır. Vatanperver bir saikle harekete geçen İttihat ve Terakki mensubu subaylar ile taraftarları bu görüşmelere şiddetli tepkiler göstermişlerdir. Çözüm olarak ise II. Abdülhamid'i tahttan indirip II. Meşrutiyet'i ilan ederek Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için legal ve illegal her türlü yola başvurmuşlardır. Öncelikle fikirlerini ifade eden beyannameleri konsolosluklara göndermişlerdir. Akabinde Resneli Niyazi Bey öncülüğünde Balkan dağlarında bir Meşrutiyet talebi hareketi başlayacaktır. Amaç toplumun tamamının faydalanacağı meşruti sistemi ilan ederek ülkeyi kurtarmaktır. II. Meşrutiyet'i ilan etmek üzere Makedonya dağlarına çıkan mensuplarından sonra İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'i herhangi bir eyalet veya unsur için değil, bütün Osmanlılar için istediğini ifade edecektir¹².

Resneli Niyazi öncülüğünde başlayan ve Meşrutiyet'in ilanını isteyen dağa çıkışları önlemek ve bastırmak üzere II. Abdülhamid, Şemsi Paşa'yı vazifelendirmiştir. Lakin Şemsi Paşa, Meşrutiyet taraftarlarınca bir suikast ile öldürülmüştür. Ardından payitahttan Müşir Osman Paşa isyanı bastırmakla görevlendirilmiş o geldiğinde ise işler Meşrutiyet yanlılarının lehine çoktan dönmüştür. İttihatçılar İstanbul'dan gelen tepkilere suikastlar ile cevap vermişlerdir. Hakkı Bey, Manastır Alay Müftüsü, Padişah yaverlerinden Sadık Paşa, Osman Hidayet Paşa gibi Osmanlı devlet adamları, II. Abdülhamid'e II. Meşrutiyet'i ilan ettirmek için, Cemiyet mensubu kişiler tarafından öldürülmüştür. Manastırlı Müslümanlar da 20 Temmuz 1908'de ayaklanmaya tam destek vermiştir. Bulgarlardan sonra Kosova'daki Arnavutlar da padişaha Meşrutiyet'in geri getirilmesi için talep yazısı

---

¹¹ Zürcher, E. J. (2004). "Jön Türklər, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938". K. H. Karpat. (Ed). *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 263.

¹² Ramsaur, a.g.e., 2007, s. 42.

gönderirlerken aksi durumda her şeyi göze aldıklarına dair ant içtiklerini de beyan etmişlerdir.

Nihayetinde Cemiyetin Selanik merkezi de önceleri hadiseyi ciddiye almayan II. Abdülhamid'e Meşrutiyet talebi içeren bir telgraf çekmiştir. Cevap gelmeyince Manastır halkı, İttihatçı subaylar ile el ele vererek bölgede Meşrutiyet'i ilan ettiklerini duyurmuşlardır. Yaşanan gelişmeler neticesinde iç mücadeleye karşı sükûneti tercih eden II. Abdülhamid, Meşrutiyet'i 23 Temmuz 1908'de ülkenin tamamında bir kere daha ilan ettiğini duyurmuştur. Bu bir anlamda İttihat ve Terakki'den rol çalma demektir. Her ne kadar II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki'nin girişimleri neticesinde ilan edilmişse de rüzgâr Yıldız lehine çevrilerek II. Abdülhamid'in kendi iradesi ile yeniden Meşrutiyet'i tesis ettiği lanse edilmeye çalışılmıştır. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde başı çekse de doğrudan iktidara müdâhil olmayı ilk zamanlar düşünmemiştir. Bunun sebebi II. Abdülhamid ile anlaşamama problemi ve Cemiyetin yöneticilerinin henüz çok genç olmalarıdır. Çoğu tarihçiler ise bu dönemi 'gölge iktidar' veya 'denetleme görevini almış iktidar' olarak tanımlayarak İttihat ve Terakki'nin etkisini ve gücünü bu şekilde açıklama yoluna gitmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanında en büyük pay İttihat ve Terakki'ye ait olmakla beraber o tarihten sonra İttihat ve Terakki'nin doğrudan iktidara sahip olduğunu söylemek güçtür. O dönemki İttihat ve Terakki'nin gücünü denetleme iktidarı¹³ olarak nitelendirmek mümkündür.

2.3. II. Meşrutiyet Döneminde İç ve Dış Gelişmeler

İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde ilan edilen II. Meşrutiyet ile beraber yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin başına İttihat ve Terakki mensubu olmamakla beraber liberal ve tecrübeli bir isim olan Kamil Paşa geçmiştir. Kamil Paşa, II. Abdülhamid'e karşı Cemiyeti bir denge unsuru görmüştür. Kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki üyesi Refik Bey'i Adliye Nazırı olarak tayin etmiştir¹⁴. Lakin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Sadrazam Kamil Paşa arasında kısa bir zaman içerisinde görüş ayrılıkları baş göstermiştir. Bu görüş ayrılıkları zamanla üstü örtülü bir çekişmeye dönüşmüştür. Yönetime doğrudan müdâhil olmayan ve bu yönde talebi de bulunmayan Cemiyet mensupları, sadrazama atamalar ve tayinler noktasında zamanla telkinler ve baskılar yapmaya başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanındaki etkilerinden dolayı Cemiyete karşı sessiz kalmaya gayret eden sadrazam ile

---

¹³ Akşin, a.g.e., 2006, s. 131.

¹⁴ Ahmad, a.g.e., 2013, s. 51.

Cemiyet sonunda açık bir şekilde karşı karşıya gelmiştir. Cemiyetin bu anlamdaki ilk girişimi gayet hukuki bir zeminde olmuştur. Meclis'te gensoru ile hükümeti ve sadrazamı düşürmek istemiş ama kendi mensuplarından bazılarının dahi Kamil Paşa'yı desteklemesinden ötürü başarılı olamamıştır¹⁵. İttihat ve Terakki'nin doğrudan hükümeti tayin ve tertip edişi ancak II. Meşrutiyet'in ilanından beş sene sonra, 1913 yılında gerçekleşmiştir. O zamana kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümetler arasında devletin idaresine dair fikir ayrılıklarından kaynaklı gerginlikler artarak hükümet nezdinde bazı istifaları getirmiştir. Tecrübeli bir devlet adamı olan Kamil Paşa, ılımlı bir siyasetçi olarak görüldüğü için Meşrutiyet'in ilk hükümetinin başına getirilmiştir. Şahsi tecrübesin karşısında İttihat ve Terakki'nin genç mensuplarını zamanla çok da önemsemediği görülecek ve Cemiyet ile karşı karşıya gelecektir.

Zamanla ülke yönetimine doğrudan etki etmek isteyen İttihatçılar, bunun için çeşitli yollar denemişlerdir. Bunlardan birisi de Bosna-Hersek'ten mebus getirme girişimi olmuştur. Ancak bu hamleye Avusturya hükümeti, Bosna-Hersek'i işgal ederek İttihat ve Terakki'nin girişimine sert bir cevap vermiştir. Bir davet esnasında Bulgaristan temsilcisinin ise bir Osmanlı memuru gibi görülmesi tepkilere neden olunca, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir¹⁶. Tam bu gerginliklerin yaşandığı dönemde 31 Mart Hadisesi ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid yanlısı bilinmekle beraber şer'i yönetim talebinde bulunan bir grup medreseli, sivil ve asker ayaklanarak Sultanın huzuruna kadar gelmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemiyet karşıtı olan ve İslam hukukuna göre yönetilmeyi isteyen II. Abdülhamid taraftarlarının artan tepkisi, bir karşı devrime doğru mesafe almıştır. Taleplere sessiz kalmak istemeyen II. Abdülhamid, Babıali'de değişiklik yapmıştır. Olayların çıktığı sırada İttihat ve Terakki'nin yayın organları, binaları yağma edilmiştir. Bundan rahatsız olan ve Cemiyetin en etkin olduğu bölgede bulunan Harekât Ordusu ise Anayasa'yı korumak amacıyla başkentte asayişi sağlayacağı iddiasını beyan ederek Makedonya'dan İstanbul'a yürüme kararı almıştır. Cemiyet 22 Nisan'da bir bildiri yayımlayarak Ayan ve Mebusan Meclislerini Yeşilköy'de topladıktan beş gün sonra II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine kardeşi Mehmet Reşat'ı tahta çıkarmıştır¹⁷.

Patlak veren iç ve dış hadiseler sebebiyle muhalefet güçlenirken, Cemiyet'e karşı Meclis'te ve ülkede ciddi bir muhalefet bloğu oluşmuştur. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaliyle beraber hükümet istifa etmiştir. Buhranlı bir dönemin yaşandığı sırada ülkede sadrazam ve

¹⁵ Aksoy, a.g.e., 2008, s. 26.

¹⁶ Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 311.

¹⁷ Kuran, a.g.e., 2000, s. 315.

hükümet kurma sorunu ortaya çıkmış, ateşten gömleği giymeye kimse yanaşmamıştır. Bu durumdan dolayı herkes Cemiyet'i suçlamıştır. Muhalefet o kadar güçlenir ki 1912 Mayıs'ında subaylardan bazıları Halaskaran-ı Zabitan Grubu'nu kurarak İttihat ve Terakki'yi devirmek için harekete geçmiştir. Nihayetinde yeni hükümetin tayiniyle beraber İttihat ve Terakki'nin gücü göreceli olarak kırılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, vazifelerinden el çektirilmiş, yerlerine ehliyet bakılmaksızın muhalif kimseler tayin edilmiştir. Bu noktada İttihat ve Terakki, gerçekleştirdiği kongre sonrasında tavrını tayin etmiştir¹⁸. İttihat ve Terakki kongrelerinde Cemiyet ile beraber ülke yönetimine dair de kararlar alacaktır.

2.4. İttihat ve Terakki'nin Kongreleri

Her yıl yapılması kararlaştırılan Cemiyetin kongresi ilk defa 1908 yılında İstanbul'da düzenlenirken polis gözetimi altında gerçekleşmiştir. Cemiyet adım adım legal zemine doğru çekilme noktasında adımlar atmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki, 1909 Nizamnamesi ile beraber tam olarak resmi bir hüviyet kazanmıştır. Cemiyetin başında bir Merkez-i Umumi vardır. Biri kâtib-i umumi olmak üzere üç üye bulunur¹⁹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde belirgin bir lider ve liderlik kurumu bulunmadığı için liderden aşağıya uzanan hiyerarşik bir yapı kurulmamıştır. Kararları genellikle genel kurulun seçtiği merkez komite almıştır. Temel amacı devleti kurtarmak ve çok dinli, çok uluslu yapıyı yaşatmak için reformlar yapmak olmuştur²⁰.

Yapı içerisinde yer alan vilayet kongrelerine gidecek delegelerin iki dereceli seçimle iş başına getirilme kararı, 1909 nizamnamesinde yer almıştır. Cemiyetin resmi bir hüviyet kazanmasından sonra halkın ilgi ve desteği de artmaya başlamıştır. Cemiyet 1909 yılında artık ülke genelinde 850 bin üyeye ve 360 şubeye ulaşmıştır. Kadın şubesi, ulema şubesi gibi farklı birimler ve mesleki örgütler sosyal hayat sahasının tamamına müdâhil olmuştur²¹. Yine 1909 kongresi ile beraber Cemiyetin genel merkez üyelerinin gizli tutulmasına karar verilirken Cemiyet'e girişte uygulanan yemin ettirme ritüeli de kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki yapılanmasında, 1909 kongresi ile beraber cemiyet ve fırka konusunda kesin bir ayrıma gidilirken Meclis-i Mebusan'da bulunacak fırka

---

¹⁸ Mehmetefendioğlu, A. (1996). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Doktora Tezi, İzmir, s. 165.

¹⁹ Akşin, a.g.e., 2006, s. 223.

²⁰ Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 54.

²¹ Hanioglu, a.g.e., 2011, s. 481-482.

mensupları için ayrı nizamnameler hazırlanmıştır. Cemiyet ise Cemiyetler Kanunu etrafında yeniden tesis edilerek Şura-yı Devlet'in onayını alarak fırkadan bağımsız bir hüviyet kazanmıştır²².

İttihat ve Terakki'nin 1910 yılında düzenlediği kongrenin en önemli gündem maddesini alan dış borçlar oluşturmuştur. Hazırlanan verilere göre devlet bu dönemde en çok Fransa'ya karşı borçlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde demiryolu ve askeri yatırımlar için de Fransa'dan yeni borçlar alınması kararlaştırılmıştır. Cavit Bey'in Fransızlarla olan yakın ilişkisinin sürekli Fransa'dan borç alınmasına sebep olduğu düşünülmüştür²³. Cemiyet, 1910 kongresinde, eğitim konusuna da özel olarak eğilmiş ve maarife verilen önem artırılmıştır. Kongrede fırka ve cemiyet arasındaki ilişkiler altı maddelik bir programla yeniden tanzim edilmiştir. Kongre kararına göre cemiyet ve fırka ayrı olmakla beraber birbirlerini tamamlayan iki unsur olarak tanımlanmıştır²⁴.

İttihat ve Terakki'nin 1911 kongresi ise Selanik'te gerçekleşmiştir. Kongre, Cemiyet ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa arasında gerginliklerin olduğu bir dönemde düzenlenmiştir. Balkanlar'daki meseleler ve Trablusgarp'ta İtalyanlar ile yaşanan sorunlar da kongrenin gündemini oluşturmuştur. Balkanlar ve Trablusgarp'taki son durumu halka anlatmak için bir beyanname yayımlanması kararı verilmiştir. Merkez-i Umumi üye sayısı 7'den 12'ye çıkartılmıştır²⁵.

Cemiyetin 1912 kongresi ise Ağustos ayında İstanbul'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti ülkede iş başındadır. Kazım Paşa ve Nazım Paşa gibi isimlerin hükümette yer alması, İttihatçıların desteğini almasını sağlamıştır. Yine Hüseyin Hilmi Paşa'nın da Adliye Nazırı olması İttihat ve Terakki'nin sempatisini toplamıştır. Ancak kongre öncesinde hükümet, ülkenin içinde bulunduğu durumu işaret ederek meclisin feshedilmesini istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. İttihat ve Terakki'nin yeni seçimlere girip girmeyeceği kongrenin ana gündemi olmuş ve Merkez-i Umuminin görüşü olan 'katılma' kararı kabul edilmiştir²⁶.

İttihat ve Terakki'nin altıncı kongresi olan 1913 kongresi, Ekim ayında İstanbul'da gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki'nin etkisi 1913 yılına kadar 'yarı denetleme iktidarı' olarak yorumlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin tam ve kâmil manada iktidarı elinde tutma

²² Hanioğlu, a.g.e., 2011, s. 482.

²³ Özdemir, R. (2000). *Bir Siyasi Parti Olarak İttihat ve Terakki'nin Evrimi: İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 122-123.

²⁴ Mehmetefendioğlu, a.g.t., 1996, s. 113.

²⁵ Mehmetefendioğlu, a.g.t., 1996, s. 133.

²⁶ Mehmetefendioğlu, a.g.t., 1996, s. 164-165.

isteği, sadarete 1913'ten sonra Said Halim Paşa'nın geçmesiyle fiiliyata dökülmüştür. Siyasi, ekonomik, idari ve eğitimle ilgili konuların merkezde olduğu kongrenin gündemini yapılacak ıslahatlar oluşturmuştur.²⁷ Balkan Harbi'nin ve Trablusgarp'taki savaşın etkisi kongrede görülmüş, milli iktisadın geliştirilmesini ve kapitülasyonların kaldırılmasını tetikleyen milliyetçi düşünce kongreye damgasını vurmuştur. Ziraat sendikalarının kurulması, borsa ve odalarının sayılarının artırılması ve aşiretlerin yerleşik hale getirilmesi gibi hükümete ve devlete etki edecek önemli kararlar alınmıştır²⁸. Anadolu'da yapıların araştırılması ve milli bir devlet kurma fikrine giden tartışmalar bu kongre ile başlayacak, Birinci Cihan Harbi bitene kadar Cemiyetin uyguladığı politikaların merkezinde olacaktır.

Birinci Cihan Harbi'nin 1914 yılında patlak vermesiyle beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongreleri de akamete uğramıştır. Kongre 1913 yılından 1916'ya kadar toplanamamıştır. Birinci Cihan Harbi sürerken gerçekleştirilen 1916 yılındaki kongre Eylül ayında düzenlenmiştir. Kongrenin ana gündemi Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ve savaş süreci olmuştur. Kongreden üç sene sonra açıklanan raporda özet olarak Balkan Harplerinin kaybedildiğinin, savaş sırasında Müslüman ve gayrimüslim pek çok insanın öldüğünün, İngiltere ile bağların koptuğunun ve Almanya ile yakınlaşıldığının altı çizilmiştir²⁹. Ermeni Tehciri meselesi de kongrede ele alınmıştır. Birinci Cihan Harbi'nin de başlamasıyla Osmanlı Devleti artık Osmanlılıktan vazgeçerek Türkçülüğe tam olarak yönelmiş ve bu durum da kongrede tartışılmıştır³⁰.

Cemiyetin 1917 kongresi ise Birinci Cihan Harbi'nin sonlarına gidildiği bir dönemde, Ekim ayı içerisinde toplanmıştır. Bu kongrede de Birinci Cihan Harbi'yle alakalı konular müzakere edilmiştir. Kongrenin düzenlendiği yılda Rusya'da ihtilal ile rejim değişikliği yaşanmış ve Kafkas cephesi kapanırken ABD, İtilaf Devletleri safında savaşa girdiğini ilan etmiştir. İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Talat Paşa 22 Ocak 1917'de Sadrazam olmuştur. Kongre, sadrazam Talat Paşa'nın öncülüğünde önemli kararların alınmasıyla sonuçlanmıştır. Kongrede hukuk alanında daha laik ve milliyetçi değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. Müslüman olsun ya da olmasın tüm Osmanlı

---

²⁷ Ahmad, a.g.e., 2013, s. 132.

²⁸ Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*. C. I, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 235.

²⁹ Tunaya, a.g.e., 2001, s. 237.

³⁰ Tunaya, a.g.e., 2001, s. 238.

Devleti unsurlarının aile yapısını korumak için “Aile Hukuku Kararnamesi” hazırlanacaktır³¹.

İttihat ve Terakki'nin son kongresi ise Birinci Cihan Harbi'nin son yılı olan 1918'in Kasım ayında düzenlenmiştir. Savaş kaybedilmiş, Osmanlı Devleti mağlup olmuştur. Kongrede alınan karar ile fırka feshedilmiştir. Talat Paşa, Cemiyetin tarihçesini anlatan sözleriyle başladığı nutkunu, Cemiyetin liderlerinin istifa ettiğini ve fırkanın feshedildiğini ilan ederek noktalamıştır³². Kongre belirsizlik içinde kapanmıştır. Cemiyetin ve fırkanın hukuki feshi gerçekleşse de fiili durumu konusunda üyeler tarafından bir kararsızlık belirmiştir. Enver, Cemal ve Talat Paşalar, kongrenin üçüncü gününde ülkeyi terk etmişlerdir. Cemiyet fiilen kapanmış olsa da kurduğu örgütler Kuva-yi Milliye'nin yürütücü gücü olmuştur³³.

2.5. Dönemin Fikir Akımları

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için pek çok yolu denemiştir. Bu yollar arasında kendilerinden önceki Jön Türk kuşağının tartıştığı pek çok fikir akımı da yer almıştır. Bu fikir akımlarını İttihat ve Terakki, devletin birliğini sağlamak için kullanmaya gayret etmiştir.

2.5.1. Osmanlıcılık

Bizans hududunda küçük bir siyasi yapı olarak kurulan Osmanlı, zamanla beylikten devlete geçiş süreci yaşamıştır. Kurulduğu ilk yıllarda Müslüman Oğuzlara hükmeden beylik zamanla civardaki gayrimüslim unsurları da hâkimiyeti altına almıştır. Hatta Bizans yönetimini çok zalimane ve kötü bulan pek çok gayrimüslim, kendi istekleri doğrultusunda Osmanlı Beyliği'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Fetihlerinin ilerlemesi ve Bizans'ın güç kaybıyla beraber Osmanlılar, batıda Bizans hududunu aşarak pek çok gayrimüslim ve farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı Balkanlara kadar hâkimiyet alanını genişletmişlerdir. Yine Anadolu'da siyasi birliğin sağlanmasından itibaren Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır'a yapılan sefer ile Arap yarımadasında da hâkimiyet sağlanmış, Müslüman ama gayri Türk unsura da Osmanlı Devleti'nin egemenliği kabul ettirilmiştir. Yükselme dönemi olarak adlandırılan ve gücünün zirvesinde olduğu 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, pek çok farklı dini ve etnik unsuru içerisinde barındıran bir cihan devleti

³¹ Özdemir, a.g.t., 2000, s. 111-112.

³² Tunaya, a.g.e., 2001, s. 552-553.

³³ Akşin, a.g.e., 2006, s. 439.

haline gelmiştir. Devlet yönetiminde temel olarak İslam hukuku ve Türk İslam devlet tecrübesi esas alınmıştır. Devlet zamanla teknolojik, iktisadi ve askeri anlamda yenilikleri yakalama enerjisini yitirdiği için Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş muarızları karşısında geri kalmıştır. İç siyasetteki entrikalar ve doğal sınırlara ulaşılması gibi pek çok sorun da eklenince duraklama, gerileme ve dağılma olarak adlandırılan, devletin çöküş süreci başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle beraber içerisinde yer alan gayrimüslim ve gayrı Türk unsurlar, Avrupalı devletler ile Rusya'nın emperyalist çıkarları nezaretinde Osmanlı Devleti'ne 'milli devlet' talepleri ile gelmişler, isteklerinin gerçekleşmesi için iç ve dış tüm güç odaklarıyla işbirliği içerisine girmişlerdir. Fransız İhtilali'nin ortaya attığı milli devlet fikri de Osmanlı Devleti gibi pek çok etnik ve dini unsurların bir arada olduğu siyasi yapılar için tehlike arz etmiştir. Bilhassa Tanzimat Dönemi aydınları bu tehlikeyi bertaraf edebilmek için bir 'üst kimlik ve ortak fikir' arayışına girişmişler, sonuç olarak Osmanlılık üst kimliği ve Osmanlılık fikrini ortaya atmışlardır.

Osmanlılık fikrinin merkezinde ittihad-ı anasır yani etnik ve dini menşei fark etmeksizin tüm Osmanlı Devleti mensuplarının birliği yatmaktadır. Buradan hareketle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk ismi İttihad-ı Osmani olarak ilan edilmiştir. Kuvvetli bir fikir olarak ortaya çıkan Osmanlılık ideolojisi Osmanlı kimliği altında tüm azınlıkları bir arada tutmayı amaç edinmiştir³⁴. Osmanlılık fikrinin ateşli savunucularından ve ideologlarından Babanzade İsmail Hakkı, Osmanlılaştırmanın; Osmanlı Devleti'nin tüm fertlerine bir Osmanlı kalbi vererek ortak bir vatan anlayışını kalplerine yerleştirmeyi ve düşmanlara karşı bu birlikteliği korumayı amaçladığını ifade etmiştir³⁵. Osmanlılık ideolojisi teoride herkesi ortak bir paydada buluşturarak tüm farklılıkları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Osmanlılık fikriyle beraber Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlara tam bir eşitlik verildiği takdirde herkesin Osmanlı kimliği altında birleşeceğine inanılmıştır³⁶.

Osmanlılık fikri sadece Müslüman aydınlarda değil, zamanla makul ve mutedil tavırlara sahip gayrimüslim unsurların önderlerinde de karşılık bulmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber gayrimüslimlerin de askere alınması zorunlu hale gelmiştir. Sivas'tan toplanan askerlere hitap eden Sivas Ermeni Piskoposu Şavars Efendi, Ermeni askerlere hitabında Osmanlı Devleti bayrağını mukaddes olarak nitelendirerek onların bu işe hevesle

³⁴ Aydoğan, E. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 35-36.

³⁵ Aydoğan, a.g.e., 2005, s. 40.

³⁶ Zürcher, a.g.e., 2004, s. 264.

atıldıklarını, kanuna ve kanunu uygulayan tüm memurlara itaat etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Müslüman askerlere hitap ederken de vatan müdafaasında Ermeni askerlerin samimi olarak yanlarında olacaklarını, vatanın muhabbeti ve selameti için kardeş olmak zorunda olduklarını dile getirmiştir³⁷. Osmanlılık fikrinin sürükleyici güç olması düşünülen zorunlu askerlik ise hüsrarla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti ordusu çoğunlukla Anadolu'dan gelen Müslüman Türk köylülerin evlatlarından oluşturulmuş ve Türk ulus devletinin inşası için sebeplerden birisi olmuştur³⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber devletin toprak kaybının sona ereceğini ve eski güçlü günlere geri döneceğine inanmıştır. Meşrutiyet'in ilanı için Resneli Niyazi Bey'in başlattığı isyanda, Müslüman ve gayrimüslim birçok unsur yer almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'i yalnızca Müslüman Türkler için değil bütün Osmanlı Devleti unsurları için istemiştir. Bu bakımdan Meşrutiyet'i, Osmanlılık fikrinin yayılması noktasında bir araç olarak da kullanmayı amaçlamıştır. İttihat ve Terakki ittihad-ı anasır fikrini partiler üstü bir ideoloji, Osmanlı ülkesini de bir vatan-ı umumi (herkesin vatani) olarak yorumlamıştır³⁹. Ancak Osmanlılık fikri hiçbir yapıda istenildiği seviyede karşılık bulmamış aksine ayrışmanın hızlanmasına sebep olacak yeni sorunları ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türkler, devleti kuran şöretlerini ve kendilerine tanınan ayrıcalıkları kaybedip denk seviyeye düşecekleri için Osmanlılığı sıcak bakmamışlardır. Müslüman kimliği ve İslam da bu fikir ile çatışma içerisindedir. Çünkü Osmanlılık ile dine göre tanzim edilen bir kimlik değildir. Aksine dinler üstünde ortak bir hukuk inşa edilmesi planlanmıştır. Gayrimüslim unsurlar da Türklerin hükümleri altında geçirdikleri zamanları zulüm kabul ettiklerini ifade etmiş ve bağımsızlık kazanan diğer unsurları örnek almak istediklerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Avrupa devletleri ve Rusya da, gayrimüslimler üzerinden Osmanlı Devleti aleyhinde elde ettikleri çıkarlarının tehlikeye gireceği düşüncesinden dolayı Osmanlılık fikrine düşman olmuştur. II. Abdülhamid'in İslamcılık siyaseti de Osmanlılık politikasına darbe vurmuş, Müslüman ve gayrimüslim

---

³⁷ Dölek, D. (2009). "Yerelde İdeolojik Dönüşüm: II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayeti'nde Osmanlılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş", F. Ergut. (Ed). *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 121.

³⁸ Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 172.

³⁹ Tunaya, a.g.e., 2001, s. 135.

unsurun arasını derin bir şekilde açmıştır. Osmanlılık fikrinin başarıya ulaşması, iç ve dış etkenler ele alındığında imkânsız bir hale gelmiştir⁴⁰.

Osmanlılık fikrinin gayesi tüm Osmanlı Devleti unsurlarına aynı hakları tanıyıp aynı vazifeleri vermek, aralarında birliği sağlayarak tüm ayrılık sebeplerini ortadan kaldırmak olarak planlanmıştır. Hedef ise Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi ortak vatan fikrinden hareketle, Osmanlı milleti inşa etmek olmuştur. İttihat ve Terakki'nin iktidarının ilk dönemlerinde kullandığı bu fikir, ilk olarak II. Mahmud'un tebaasını ancak mabetlerine girişlerinde farklı görmek istediğini beyan etmesiyle ortaya çıkmıştır⁴¹. Osmanlı milletinin teşkili, sürekli toprak kaybetmekte olan devletin hudutlarının muhafazası için tek çare olarak görülmüştür⁴². Ancak yaşanan hadiseler İttihat ve Terakki'nin uygulama fırsatı bulduğu Osmanlılık fikrinin kadük kaldığını göstermiştir. Bilhassa Balkan Harpleri, gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti altında yaşamaktan imtina ettiğini ve mutlak manada milli devlet kurma hayalinde olduklarını net bir şekilde ortaya koymuştur. Yine Müslüman olan Arnavutların ve Arapların da benzer hayaller peşine düşmesi, Osmanlılık fikrinin fiilen çöktüğünün başka bir ispatı olmuştur.

2.5.2. İslamcılık

Osmanlı Devleti'nin duraklamadan sonra dağılmaya geçtiği dönemde devletin ayakta kalması için birçok yol ve siyaset izlenmiştir. Bunlardan ilki, Osmanlılıktır. Osmanlılık kimliği altında devleti bir arada tutmayı amaç edinmiştir. Ancak 1877-1878 Rus Harbi göstermiştir ki başta Rusya olmak üzere batılı devletlerin propagandasına alet olan gayrimüslim tebaa için Osmanlılık ve Osmanlılık bir anlam ifade etmemiştir. Osmanlılığın karşılık bulmamasından sonra II. Abdülhamid İslamcılık-ümmetçilik fikrini uygulamaya koyacaktır. İslamcılık, Araplar ile siyasi birliğin devam ettirilmesini sağlamak amacıyla özellikle 93 Harbi'nden sonra uygulanacaktır⁴³.

İslamcılığın esasında, milliyet ve mezhep fark etmeksizin bütün Müslümanların İslam halifesi altında toplanması düşüncesi yatmıştır. Fikir babası olarak Cemaleddin Afgani kabul edilmiştir. II. Abdülhamid de bu fikri, saltanatı boyunca uygulamaya çalışmıştır.

⁴⁰ Akçura, Y. (2012). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi, s. 48-54.

⁴¹ Akçura, a.g.e., 2012, s. 36.

⁴² Akçura, a.g.e., 2012, s. 48.

⁴³ Çiller, Y. (2015). "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), s. 56.

Ahmet Cevdet Paşa ve Gazi Muhtar Paşa gibi isimler, İslamcılık fikrinin devlet nezdindeki savunucuları olmuştur. Basiret Gazetesi ve Mehmet Akif'in çıkardığı Sırat-ı Müstakim ile Sebilürreşad dergileri de II. Abdülhamid zamanında uygulanan İslamcılık politikasının propagandasını yapmışlardır. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ile Şemsettin Günaltay ve Said Halim Paşa da İslamcı politikanın müdafileri arasında yer almıştır⁴⁴.

İslamcılık siyaseti başarılı olursa Müslümanlar ve Türkler birleşecekler, Osmanlı milleti fikrine nazaran daha kuvvetli bir topluluk meydana getirecekler fikri öngörülmüştür. Ancak bu hedefe varmak için uzun bir zaman gerekmektedir. Henüz şartlar olgunlaşmamıştır. Bu şartların oluşması durumunda Asya ve Afrika'nın önemli bir kısmına hâkim manevi bir şahıs böylelikle yaratılabilmiş olacaktır. Balkan Harbi'nden sonra Osmanlı'dan kopan Balkan milletlerinin durumları Ermeni, Rum, Kürt ve Arap Müslüman çoğunluktan oluştuğu düşüncesinden hareketle İslamiyet'i üst bir noktaya taşıyan ve milliyetleri bunun içerisinde eriten bir anlayıştan hareket etmiştir. Bilhassa Arap unsurlara bürokraside ve orduda alan açılırken Arap subay oranı yüzde 10'ları bulmuştur. Buna karşın görevleri kabul eden Müslüman Araplar, kültürel kimliklerini muhafaza etmeye devam etmişlerdir. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunan devletlerin tahrikiyle müstakil bir Arap devleti talebine doğru bu süreç yol almıştır⁴⁵.

İslamcılık siyasetinin uygulanmasıyla beraber Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan topluluklar arasında dini ayrım keskinleşmiş ve düşmanlığa dönüşmüştür. Yine Türkler arasına Müslim ve gayrimüslim ayrımı girmiştir. Bu hadiseler ise Osmanlı Devleti'nin gücünü zayıflatmıştır⁴⁶. Esasen İslamiyet şemsiyesi altında ırkların eritildiği ve İslam ümmetinin bir bütün olduğu fikri henüz Hicret'in üzerinden bir asır geçmeden akamete uğramıştır. Araplar ve Acemler arasındaki mücadeleler Emevi ve Haşimi mücadelesinin arka planını oluşturmuştur. Şii ve Sünni adları altında oluşan siyasi merkezli bloklar, asırlar boyunca kapanmayacak ve büyük bir ayrıma sebep olacak bir hadisenin önünü açmıştır⁴⁷.

İslamcılık fikri uygulanana kadar Osmanlı Devleti, tebaasına eşit mesafede yaklaşmıştır. Devletin sınırları içerisinde yer alan tüm halklar bir bütün olarak Allah'ın hükümdara/devlete bir emaneti kabul edilmiş ve bu telakki üzerinden muamele

---

⁴⁴ Çiller, a.g.m., 2015, s. 56.

⁴⁵ Akçura, a.g.e., 2012, s. 55-57.

⁴⁶ Akçura, a.g.e., 2012, s. 54.

⁴⁷ Akçura, a.g.e., 2012, s. 56.

görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde en büyük suç; din, mezhep, ırk ve meşrep fark etmeksizin Allah'ın emanet olarak verdiği reayaya zulmetmek olarak yorumlanmıştır. Bu hassasiyet Fatih Sultan Mehmet'ten beri süregelenmiştir. II. Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen millet sistemi, dini esas alan sayısal ya da kültürel farklılığı olmaksızın her topluluğu birbiriyle eşit sayan bir anlayışa sahip olmuştur⁴⁸.

İslam siyaset geleneğinde yer alan Darü'l-İslam ve Darü'l-Harb yorumları Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki belli ayrımlara sebep olsa da bu durum Fatih Sultan Mehmet'in inşa ettiği millet sisteminden sonra etkisini yitirmeye başlamıştır. Hristiyanların başına Patrik atanıp devlet tarafından itibar gören bir konumun ihdas edilmesi, Osmanlı Devleti idaresinin kendisini Müslümanlar ile özdeşleştirmeyip herkese eşit şekilde yaklaşma gayreti içerisinde olduğunun bir delili sayılmıştır⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin idare yapısı Hanedan-ı Ali Osman üzerine tesis edilmiş bürokratik bir yapıdan oluşmuştur. Dini ve etnik yapılar, hanedana ve temsil ettiği devlete hizmet ettiği müddetçe itibar görmüşlerdir. Bu bakımdan Müslümanlar, ayrıcalıklı olmayıp hiçbir farkı bulunmayan bir millet yapısı olarak Osmanlı Devleti içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Müslüman unsurları bir arada tutarak devletin yıkılmasını önlemek için uygulanan İslamcılık politikası, sömürge devlerin hâkimiyetinde bulunan Hindistan gibi Müslümanların yaşadığı bölgelerde itibar görse de Osmanlı Devleti içerisinde beklentiyi karşılamamıştır. Gayrimüslimlerce sömürülen ve onların tahakkümü altında kalan Müslümanlar, İslamcılık politikasını her ne kadar bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerse de Osmanlı Devleti içerisinde yer alan Müslüman ama gayri Türk unsur, kendi kavmi-millî kültürel değerlerini korumak ve geliştirmek için bir fırsat olarak kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'ne İslamcılık politikası kapsamında destek vermesi beklenenler arasında Araplar ve Arnavutlar en başta gelmişlerse de modern anlamda milliyet fikrini İslam âlemine Araplar ve Arnavutlar getirmişlerdir. Mısır'da Abdullah Nedim, Arnavutluk'ta Naim Freşari bu fikrin öncüleri olmuşlardır⁵⁰. Bilhassa Balkan Harbi'nden sonra pek çok gayrimüslim unsurun milli devlet taleplerinde hedefe ulaşması ve Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanması İslamcılık politikasına darbe vurmuştur⁵¹. Birinci Cihan Harbi'nin patlak vermesiyle beraber Arapların da milli devlet talebi ortaya çıkmış ve İslamcılık politikası tamamen çökmüştür.

⁴⁸ Karpat, K. H. (2017). *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 54.

⁴⁹ Karpat, a.g.e., 2017, s. 52.

⁵⁰ Gökalp, Z. (2018). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınevi, s. 37.

⁵¹ Karpat, K. H. (2015). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları, s.41.

2.5.3. Türkçülük

Dünya üzerinde varlığını sürdüren ve bir ülkede yaşayan insan topluluklarına kabaca millet denmiştir. Bir topluluğun/halk yığınının millet olabilmesi için çeşitli şartlar vardır. Ortak dil, kültür ve tarih ile birlikte yaşama arzusu güden topluluklar, milletleşmiş halk yığınları olarak yorumlanmıştır. Bu bakımdan milletler, halktan, kavim ve ırk gibi kavramlardan ayrı olarak kendine özgü belirli şartları tamamlamış ve belirli özelliklere kavuşmuş insan topluluklarıdır⁵². Milliyetçilik ise; o millete mensup olan tüm unsurların ortak anılarını, zaferlerini, acılarını, sevinçlerini ve ideallerini taşır. Bir milletin varlığını sürdürmek istemesi, acılarını unutmaması ve ülkülerini gerçekleştirme çabası içine girmesi milliyetçiliğin doğmasına sebep olmuştur. Türk milletinin varlığını yaşatma ve ülkülerini gerçekleştirme vasıtası ise Türk milliyetçiliği yani Türkçülük olmuştur. Milliyetçilik, milletlerin var olma mücadelesi olup muhafaza-ı nefis olarak özetlenmektedir⁵³.

Türkçülük kavramına dair bugüne kadar pek çok tanım yapılmıştır. Ancak özetle Türkçülük, Türk milletinin her anlamda üstün olmasıdır⁵⁴. Dönemi içerisinde Türklerin en büyük siyasi teşekkülü olan Osmanlı Devleti; pek çok din, dil, ırk ve mezhebin bir arada yaşadığı büyük bir imparatorluk olmuştur. İmparatorlukların doğası gereği herhangi bir milliyete matuf bir tavır almamış, ortak müştereklerin sultana bağlılık ve karşılıklı iş birliğine dayandığı geleneksel bir yönetim tarzını benimsemiştir. Bu bakımdan milliyetçilik fikri de önce Müslüman olmayan Osmanlı Devleti unsurlarında, ardından Müslüman olan Arnavut ve Araplar'da ortaya çıkmıştır. Son olarak ise milliyetçilik Türkler nezdinde de karşılık bulmuştur. Osmanlı Devleti'ni Türkler kurmuştur bu yüzden milliyetçilik en son Türklere tesir etmiştir⁵⁵. Bununla beraber Osmanlı Devleti; kimliği, hanedanı başta olmak üzere idare tarzı, ilkeleri ve Türkçenin kullanımı gibi çeşitli vasıtalar ile mutlak manada Türklüğünü muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti sadece kuruluş aşamasında Oğuz-Türkmen zümre ile birlikte hareket eden gayri Türk ve gayrimüslim zümreye karşı bu anlamda milliyetçi olarak yorumlanabilecek renk ve tonda bir tutum sergilemiştir. Bu tutum devletin büyümesiyle beraber değişime uğramıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'ne Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren imparatorluk refleksi hâkim olduğu için Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra Türk milliyetçisi bir politika izlediğini ve bu anlamda bir idare tarzı sürdürdüğünü ifade etmek yanlış olacaktır.

⁵² Niyazi, M. (2007). *Millet ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 39.

⁵³ Arsal, S. M. (2018). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 77.

⁵⁴ Atsız, H. N. (2011). *Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 32.

⁵⁵ Gökalp, a.g.e., 2018, s. 135.

Türkçülüğün politika olarak devlet nezdinde karşılık ve itibar bulması ancak İttihat ve Terakki ile gerçekleşmiştir.

2.5.3.1. Kültürel Türkçülük çalışmaları

Kuruluşuyla beraber çeşitli boy, din ve millet mensuplarını bir araya getirerek gücünü büyüten Osmanlı Devleti'nin beylikten imparatorluğa geçişiyle beraber donuk kalmaya mahkûm olan Türkçülük, 19. yüzyılda başlayan kültürel çalışmalar ile yeniden neşvünema bulacaktır. Özellikle kuzeyli (Rus ve Danimarkalı) bilim adamlarının Türkoloji'ye yönelmesi Türkçülüğün kültürel anlamda güçlenmesine büyük katkı sunmuştur. Bu anlamda Radloff ve Wilhelm Thompsen'in 1893'de Orhun Abidelerini okuyarak neşretmeleri, buradaki Türk vurgusu, Türk milliyetçiliğinin/Türkçülüğün yeni bir vechе ve soluk kazanmasına vesile olmuştur⁵⁶. Tam bu dönemde Meşrutiyet'in ilanı sözünü vererek tahta çıkan ve 93 Harbi'ni bahane göstererek Meclis'i kapatan ve güçlü idaresini tesis eden II. Abdülhamid tahttadır. İktidarını sarsacak veya sorgulayacak hiçbir görüşe ve harekete müsamaha göstermemiştir. Devletin içerisinde bulunduğu yıkılma tehlikesinden böyle kurtulacağına inanmıştır. Türkçülük fikrine dair de bir set çekmiştir. İngilizler başta olmak üzere düvel-i muazzamanın hâkimiyeti altında bulunan Müslümanlarla bir arada hareket etmek için İslamcılık politikasını, üzerindeki Halife unvanını kullanarak gütmeye çalışmıştır. Ancak Türkçülük yavaş yavaş da olsa onun zamanında mevzi kazanmaya başlamıştır. Tam bu dönemde payitahta Türk milliyeti fikrine sahip ilmi bir grup oluşmuştur⁵⁷.

İttihat ve Terakki; Meşrutiyet'i, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan pek çok unsur ile el ele yeniden ilan ettirmiştir. Devletin kurtuluşunu ittihad-ı anasır da yani tüm Osmanlı Devleti unsurlarının birlikte hareket etmesinde görmüştür. Ancak cemiyet içerisinde Türkçülüğü savunan bir yapı en başından beri bulunmuştur. Bu yapının desteğiyle beraber 1908 yılında Türk Derneği kurulmuştur⁵⁸. Türk Derneği düzenlediği kültürel faaliyetler ile Türkçülük fikrinin öncü bir tüzel kişiliği olmuştur. Bununla beraber Türkçülüğe dair kültürel çalışmalar yalnızca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmamıştır. Macaristan'da bir grup ilim ve siyaset adamı kendilerini Hun hükümdarı Atilla'dan mülhem Turani bir ırka bağlamış, Türkler ile akraba olduklarını öne sürerek Budapeşte'den Tokyo'ya kadar

⁵⁶ Akın, a.g.e., 2002, s. 22

⁵⁷ Akçura, a.g.e., 2012, s. 42.

⁵⁸ Akın, a.g.e., 2002, s. 52.

uzanan sahada Turancı bir siyasi birlik kurmak üzerine mülahazalar yürütmüşlerdir. Bunun için de 1910'da Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de, Macaristan Cemiyet-i Turaniyesi kurulmuş ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Türkçü derneklerle temasa geçmiştir. Birinci Cihan Harbi'nin patlak vermesiyle de iki devlet iyice yakınlaşmış ve 1917'de Türk Macar Dostluk Derneği kurulmuştur⁵⁹.

2.5.3.2. Türkçülük fikrini güçlendiren sebepler

Osmanlı Devleti içerisindeki tüm unsurları kapsayan bir tutum sergileyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, zaman geçtikçe bu unsurların kendilerine ve Osmanlı Devleti'ne muarız tutumları ile karşı karşıya kalmıştır. Avusturya, Rusya, İngiltere gibi emperyalist ülkeler, eski gücünü yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde yer alan gayri Türk unsurlar lehinde bir taraftan ıslahatlar talep ederek bu unsurların sırasıyla özerk ve bağımsız siyasi yapılar haline gelmesi için çalışmışlardır. Nihayetinde Osmanlı Devleti içerisine ettikleri ayrık tohumları hasat vermeye başlamış, Osmanlı Devleti içerisinde gayri Türk unsurların tamamı milli devlet talebiyle özerklik ve bağımsızlık istekleri için mücadeleye girişmişlerdir. Bu anlamda Balkan Harpleri bir kırılma noktası olmuştur.

Emperyalist devletlerin destekleriyle bağımsızlıklarını ilan eden Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gibi uzun yıllar Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiş siyasi yapılar, daha fazla toprak talebiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmişlerdir. Desteklerini aldıkları pek çok devlet, savaşı Osmanlı Devleti'nin kazanacağı ihtimali üzerinde durarak sonuç ne olursa olsun sınır değişikliklerini kabul etmeyeceklerini savaş öncesinde beyan etmişlerdir. Özellikle Birinci Balkan Harbi, Türk devleti ve milleti açısından büyük bir hezimet olarak sonuçlanmıştır. Düzenlenmekte olan askeri sistemin henüz olgunlaşmadığı görülmüş; ordudaki alaylı ve mektepli çatışmasıyla beraber teknolojik geri kalmışlık ve ordunun siyasete bulaşması gibi sebepler yüzünden Osmanlı Devleti mağlubiyetlerle karşı karşıya kalmıştır. Bilhassa ordunun siyasete müdâhil olması Edirne'nin kaybındaki önemli etkenler arasındadır. Yarbay Enver Bey öncülüğündeki Osmanlı Devleti kuvvetleri ancak İkinci Balkan Harbi'nde bu kadim Türk şehrini istirdat edebilmiştir. Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim unsurlar ile Osmanlılık ve Osmanlıcılık fikri üzerinden birlikte yaşama şansını yitirdiğini, acı bir şekilde de onlara hükmetme salâhiyetini kaybedip,

---

⁵⁹ Akın, a.g.e., 2002, s. 60-62.

üstüne üstlük onlar tarafından mağdur edilme ihtimalini açık bir şekilde göstermiştir. Sırbistan, Yunanistan, Eflak-Boğdan ile Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrılması Müslüman Araplar ile Müslüman Arnavutlar'da da milliyetçi düşüncenin uyanmasına sebep olmuştur. Ermeniler'de oluşan Ermenistan fikri de ortaya çıkınca bu kaotik durum, Türk milliyetçiliğinin doğuşu adına olumlu bir tesir yapmıştır⁶⁰. Rusya ile gerçekleşen 93 Harbi akabinde Arnavutlara ait toprakların Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a verilmesi Arnavut milliyetçiliğini tetiklemiştir. Türk sözlüğünün mimarı Arnavut asıllı Şemsettin Sami de İstanbul'da Arnavut Edebiyat Derneği'ni kurmuş ve Arnavutlarda milli bilincin uyanmasına büyük bir katkı sunmuştur. Nihayetinde 1912'de çıkan bir ayaklanma ile beraber Müslüman Arnavutlar da Osmanlı aleyhine isyan ederek bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bir anlamda Osmanlıcılıktan sonra İslamcılık fikrinin de çöküşü demek olan bu hadise Türkçülüğün güçlenmesine sebep olmuştur⁶¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti yaşadığı tecrübelerden hareketle Türkçülüğün tek çıkar yol olduğu noktasında görüş birliği sağlamaya başlamıştır. Bu anlamda çeşitli çalışmalar bizzat cemiyet tarafından desteklenmiştir. Türk Ocakları vasıtasıyla Anadolu'da yaşayan kırsal kesim 'gerçek Türkler' olarak tarif edilerek idealize edilmiştir. Gerçek Türklerin yeniden keşfedilmesi gerektiği noktasında çalışmalar yapılmakla beraber bu fikrin en olgun hali "Halka Doğru" hareketinin kurulması olmuştur⁶². Özetle ifade etmek gerekir ki iktidara gelişinden sonra Trablusgarp ve Balkan Harpleri ile kayıplar yaşayan İttihat ve Terakki'nin elinde yalnızca Müslüman Türk unsur ve Anadolu kalmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de doğal bir süreç akışıyla Türkçülük fikrine yönelmiştir⁶³. Birinci Cihan Harbi sırasında bir hayli güç kazanan Türk milliyetçiliği fikri, Yusuf Akçura öncülüğünde Türk Yurdu'nda kendini ifade etmeye keskin bir şekilde başlayacaktır⁶⁴.

2.5.3.3. İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe yönelişi

İmparatorlukların yıkılıp milli devletlerin kuruluşlarının arttığı 19. yüzyılın sonlarında İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'i beraber kazandıkları tüm Osmanlı unsurları için 'Osmanlılık' fikrini uygulamak istese de bunda başarılı olamamıştır. Milli devlet talepleriyle beraber Osmanlı üzerinde hâkimiyet planları olan devrin güçlü devletlerinin de

⁶⁰ Oba, A. E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 73.

⁶¹ Oba, a.g.e., 1995, s. 107.

⁶² Zürcher, a.g.e., 2004, s. 266.

⁶³ Taştan, Y. K. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 167.

⁶⁴ Ahmad, a.g.e., 2014, s. 72.

Osmanlı Devleti içerisindeki etnik ve dini unsurları desteklemesinden sonra pek çok isyan görülmüştür. Bu fiili durum Osmanlılık ve Osmanlılık fikirlerinin çöktüğünün göstergeleri olmuştur. Osmanlılık fikrinin çökmesinden sonra elde İslamcılık ve Türkçülük kalmıştır. Temel tartışma bağlayıcı unsurun İslamlık mı yoksa Türklük mü olduğu üzerine olmuştur. Takiben de Türk toplumunun hangi uygarlığa ait olduğu meselesi 200 yıldır çözülemeyen bir düğüm olarak İttihatçıların da gündemini oluşturmuştur⁶⁵. Bütün Osmanlı tebaasını Osmanlı çatısı altında birleştirmek isteyen Cemiyet, gayrimüslimlerin isyanları ve ayrılık talepleri sonrasında İslamcı bir politika benimsemeye girişmiştir. Balkan Harbi'nden sonra Arnavutlar ve takiben Araplar ile yaşanan gerilim ve gelişmelerden sonra elde kalan ana ve yegâne kitle Türklerdir. İttihat ve Terakki de elde kalan bu kitleden hareketle devleti ve vatanı kurtarmak için bir anlamda Türkçü bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Jön Türklerin ikinci kuşağı olan İttihat ve Terakki mensupları, Namık Kemal'den vatan sevgisini almıştır. Bu sevgi ile yoğrulan İttihat ve Terakki mensupları tarihinin akışının nereye doğru olduğunu görerek Türk milletini uyandırmak ve çıkarlarını korumak için Türkçülüğü benimsemiştir⁶⁶. Bu yöneliş ile ilgili gelişme Tanin gazetesi başyazarı tarafından da ifade edilecektir. Tanin gazetesi İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak görülmüştür. Tanin'in başyazarı olarak Muhittin Birgen daha sonra ele aldığı hatıratında İttihat ve Terakki'nin, halis bir Osmanlı mefkuresiyle ortaya çıktığını ancak yaşanan iç ve dış gelişmeler sonunda Türkçülüğe yöneldiğini ifade etmiştir. İttihat ve Terakki'nin bilhassa Rumeli'de yaşanan hadiselerden sonra istinatgâhını Türkçülük'te bulduğunu öne sürmüştür⁶⁷.

Osmanlı içerisinde yer alan gayrimüslim unsurlar, Avusturya, Rusya ve İngiltere gibi devletler tarafından ayrılıkçı teşviklerle desteklenmiştir. Bu durum Türk milliyetçiliğinin canlanmasını, İttihat ve Terakki'nin de bu canlılığa sarılmasını sağlamıştır. Türk milliyetçiliği fikri, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış devletlerin yaşadığı tecrübelerden sonra Osmanlılık ve İslamcılık fikrinin önüne geçmiştir. Türkçülük, 1923 itibariyle kurulan milli devletle beraber tamama ermiş bir fikir olacaktır⁶⁸. İttihatçılar, yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'ni ancak Türklerin ayakta tutup kurtarabileceğinin farkına varmıştır. Meclis-i Mebusan'da azınlıkların ve Türk olmayan unsurların İttihat ve Terakki'ye hücumları Türk unsurun Cemiyet ile çok daha sıkı bir bağ kurmasına sebep

⁶⁵ Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, s. 317.

⁶⁶ Akşin, a.g.e., 2006, s. 235.

⁶⁷ Birgen, M. (2017), *İttihat ve Terakki'de On Sene*, İstanbul: Ötüken Neşriyat. s. 101.

⁶⁸ Karpat, a.g.e., 2017, s. 111.

teşkil etmiştir. Azınlıkların Osmanlı Devleti aleyhindeki talepleri artınca Osmanlı vurgusu merkezli yayınlar yapan Tanin de tepki olarak Türkçü yayınlara başlayacaktır⁶⁹.

İttihatçıların ve Türk edebiyatının önemli simalarından olan H. Cahit Yalçın'a göre İttihat ve Terakki kendisini Türklüğün muhafızı olarak görmüştür. İttihat ve Terakki'nin düşmesi, Türklüğün düşmesi demektir. Bu anlamda cemiyeti düşürmek isteyen muhalefet, Türk de olsa Türklüğe ihanet etmiş olarak yorumlanmıştır⁷⁰. Her unsurun milli devlet talebine doğru gittiği aşikârdır. Bunu gören İttihatçılar, II. Meşrutiyet'in ilanını takiben Türkçülük fikrinin yayılması için çalışmalara başlamıştır. Türkçülüğe katkı sunması için 7 Ocak 1909'da Türk Derneğini kurmuşlardır⁷¹. İttihat ve Terakki'nin telkinleriyle, 26 Haziran 1910 tarihli Çeteler Kanunu yürürlüğe konularak asayişini sağlamak istenmişse de bu uygulamaya farklı anlamlar yüklenmiştir. İttihat ve Terakki karşıtlarıyla beraber yabancı basın bu tutumu 'Türkleştirme politikası' olarak yorumlama yoluna gitmiştir. 1911 nizamnamesi okunduğunda Cemiyetin Türklüğün korunmasını ve yükseltilmesini bir gaye edindiği görülecektir. Eğitim, refah ve örgütlenme bakımından yetersiz olan Türk unsuru, gayrimüslimler ile eşit bir hale getirmeye gayret etmişlerdir⁷². İttihat ve Terakki'nin en keskin kalemi olan Hüseyin Cahit Yalçın bir yazısında Türkleri millet-i hâkime olarak zikretmiştir⁷³.

İttihat ve Terakki ile beraber Türk milliyetçiliği/Türkçülük artık devletin ve hükümetin yavaş yavaş resmi politikası haline gelmeye başlamıştır. Bu politika elbette bir anda tüm yönleriyle yürürlüğe girmemiştir. Daha çok Balkan Harbi'nden sonra tutucu bir şekilde Türkçülüğe yönelme olmuştur. Türkçülüğün siyasi zeminde hayat bulması İttihat ve Terakki ile gerçekleşecektir⁷⁴. Birinci Balkan Harbi'ni takiben İttihat ve Terakki mensuplarının Edirne için savaş teklifleri halk nezdinde de karşılık bulmuştur. Arkasına bu gücü de alan İttihat ve Terakki, Enver Bey öncülüğünde düzenlenen bir hücum ile beraber Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti Edirne'yi düşmandan geri almıştır. Edirne'nin istirdadı, halkın İttihat ve Terakki'ye olan teveccühünü artırırken milli duyguların da yükselmesine vesile olmuştur. Aynı dönemde İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden olan Cemal Paşa, Türklere ayrıcalıklı bir konum sağlamak için anayasaya dayanan adımlar atmak istediğini çok defa özel görüşmelerinde belirtmiştir. Böylelikle

---

⁶⁹ Birgen, a.g.e., 2017, s. 108-110.

⁷⁰ Akşin, a.g.e., 2006, s. 237.

⁷¹ Akşin, a.g.e., 2006, s. 371.

⁷² Akşin, a.g.e., 2006, s. 249-250.

⁷³ Akşin, a.g.e., 2006, s. 252.

⁷⁴ Akşin, a.g.e., 2006, s. 370.

Türklerin bağlılığını esas alan Türk milliyetçiliği yeni bir boyut kazanarak hükümet tarafından kullanılmaya başlanmıştır⁷⁵.

2.5.3.4. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikaları

II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber gücüne güç katan İttihat ve Terakki, zaman içerisinde yönetimin her alanına etki etmeye başlamıştır. Bunların başında da eğitim faaliyetleri gelmiştir. İttihat ve Terakki, devletin gidişatına dair gördüğü akıbeta karşı kendi toplumunu inşa etmek için eğitimi, bir ideolojik aygıt olarak kullanmıştır⁷⁶. Balkanları on dördüncü yüzyıldan itibaren fetheden Türkler, hâkimiyet altına aldıkları halkları etnik bilinç ve kültürlerinden uzaklaştırmanın aksine onları koruyan politikalar yürütmüşlerdir. Bu durum uzun süre Osmanlı barışı olarak anılmıştır. Jön Türkler ise hakikati görerek halkları etnik bilinçlerinden uzaklaştırmaya çalışmışlar, lakin başarılı olamamışlardır. Bunda diğer halkların etnik bilinç ve kültüre ulaşmış olmalarının yanında Türklerin eğitimden ve sermayeden en uzak toplum olmaları önemli bir rol oynamıştır⁷⁷.

İttihat ve Terakki, benimsemeye başladığı milliyetçi politikayı başta eğitim ve basın-yayın olmak üzere her türlü vasıta ile vatandaşlara empoze etmeye gayret etmiştir. II. Abdülhamid döneminde de eğitim politikaları ideolojik düşüncenin aktarım aracı olarak görülmüştür. Başta İngilizler olmak üzere sömürülen tüm İslam toplumlarını Halife sıfatı ile muhafaza olmasa da teşvike mamur olan II. Abdülhamid, daha çok İslamcı-Ümmetçi bir politika takip etmiştir. Bununla birlikte Türk tarihine ilişkin atıfların yapıldığı iktidar döneminde de İslam vurgusu daha derin ve ağırlıklı olmuştur. Bu durum II. Abdülhamid'den sonra iktidara etki etmeye başlayan İttihat ve Terakki döneminde yavaş yavaş farklılık göstermeye başlamıştır. II. Meşrutiyet devrinde II. Abdülhamid dönemindeki İslam Türk sentezi Türk İslam sentezine dönüşerek; Türklük ve Türk milliyetçiliği vurgusu önem kazanmıştır⁷⁸. Türk milliyetçiliği fikrini okullar yoluyla yaymayı ve nesilleri bir anlamda milliyetçi olarak yetiştirmeyi düşünen İttihat ve Terakki,

⁷⁵ Karpat, a.g.e., 2015, s. 226.

⁷⁶ Alkan, M. Ö. (2009). "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk İslam Sentezi", F. Ergut. (Ed). *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 62.

⁷⁷ Karpat, a.g.e., 2015, s. 227.

⁷⁸ Alkan, a.g.e., 2009, s. 64.

eğitim politikaları açısından da önemli adımlar atmıştır. Zorunlu ve parasız eğitim bu dönemde bařlamıřtır⁷⁹.

İttihat ve Terakki mensuplarına göre Cemiyetin programı ve politikaları, devletin kurtuluşu için gerekli olan her şeye sahip olarak görülmüştür. nemli olan Cemiyetin fikir ve programını devlet idaresi kadar halka da anlatabilmek ve onları da bu program dâhilinde çalışmaya/yaşamaya sevk edebilmektir. Bu hedefi gerçekleştirmek için resmi eğitim kurumları haricinde doktrine eden okullar ve kurumlar amayı ihmal etmemişlerdir. Eğitim kurumları İttihat ve Terakki için yalnızca devletin değil, Cemiyetin de ideolojik aygıtı haline gelmiştir. Fikirlerinin yayılması için cemiyete ait eğitim kurumları açılarak özel ders programları hazırlanmıřtır⁸⁰.

Bu dönemde milliyetçilik kadar meşrutiyet ve vatanseverlik fikirleri de işlenmiştir. Tarih ğretiminde bir karartma veya inkr yerine daha bütüncül bir bakış açısı görülmüştür. II. Meşrutiyet ncesi dönemde fikirleri muhalif görülen ve ortak noktaları meşrutiyet olan kişiler, bu dönemde kayda değer bir şekilde kitaplarda yer almıştır. II. Abdülhamid döneminde V. Murat ve Abdülaziz ile beraber göz ardı edilen Mithat Paşa, şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Savi bu dönemde ders kitaplarına girmiş ve işlenmiştir. Ayrıca Kanun-i Esasi'nin ilanı, ilk parlamentonun toplanması önemli hadiseler olarak derslerde ve kitaplarda iřlenmiřtir⁸¹. Yine 1916'da alınan bir karar ile yazışma, işlem ve hesaplarda Türkçenin kullanımı zorunlu hale getirilmiřtir⁸². Osmanlı Devleti içerisinde pek çok yabancı okul bulunmaktadır. Türk milliyetçiliği fikrini daha belirgin hale getiren kararlar alınmaya devam edilmiştir. Yabancı okullarda Türkçe ve Türkçe tarih ile coğrafya dersleri zorunlu hale getirilirken sokak tabelalarının da Türkçe olması kararlařtırılmıřtır⁸³.

Türk milliyetçiliği fikri yalnızca Osmanlı hududu ile sınırlı kalmamış, Turancılık fikri de eğitim kurumları vasıtasıyla işlenmiştir. Ayrıca logo haritalar aracılığıyla Türk milliyetçiliğinin sac ayaklarından birisi olan Turancılık mefkuresi de çokça zikredilmiştir. Balkan Harbi sırasında, 1912-13 tarihleri arasında Türklerin yaşadığı yerleri gösteren bir harita, Türk Yurdu tarafından basılarak okullara gönderilmiştir. Amaç, Türklük

---

⁷⁹ Alkan, a.g.e., 2009, s. 66.

⁸⁰ Alkan, a.g.e., 2009, s. 67.

⁸¹ Alkan, a.g.e., 2009, s. 67.

⁸² Akşin, a.g.e., 2006, s. 417.

⁸³ Akşin, a.g.e., 2006, s. 418.

mefkûresinin yayılmasına katkı sunmaktır⁸⁴. İttihat ve Terakki'nin politikaları 1913'ten sonra açık bir şekilde Türk milliyetçisi bir renk alacaktır⁸⁵.

Devletin geçirdiği buhranlar İttihat ve Terakki yönetiminin derin bir şekilde dikkatini çekmiş ve mevcut duruma göre tavır almaya sevk etmiştir. Kaçınılmaz gerçeği görerek toplumu, en azından Türk unsuru disipline ve motive edecek bir tarih anlayışını kitaplara zerk etmeye başlamışlardır. Evrensel ölçekte kabul gören çağdaş toplum ve milliyetçi değerlerin aktarımı da bu dönemde gerçekleşmiştir. Tarih ve din derslerinin içerikleri ve programları bir müdahaleyle, proaktif bir Türk milliyetçiliğine dönüştürülmüştür⁸⁶. Bazı tarihçilere göre militer olarak yorumlanan bu milliyetçilik tarzı, hiç şüphe yok ki İttihat ve Terakki'nin genel yapısından ve idarecilerinin ekseriyetinin asker oluşundan kaynaklanmıştır. İlk başarıları II. Meşrutiyet'in ilanı olan İttihat ve Terakki, bunu dağlara çıkararak komitacılıkla elde etmiştir. Bu anlamda İttihat ve Terakki'nin idare tarzından askeri tutum ve tavırları ayırmak pek mümkün görülmemiştir⁸⁷.

İttihat ve Terakki, devletin yıkılma tehlikesinin farkında olmakla beraber, devleti bir arada tutmak ve eski güçlü günlere dönmek gibi fikirlere sahip olmuştur. Bunun için tarihi bir araç görmüş, maziye sembolik atıflar yapmıştır. Mesela bu anlamda Macar kralına taç giydiren Osmanlı padişahını resmeden bir tasvir de İttihatçıların iktidarında okullara gönderilmiştir. Bu hareket bir bakıma geçmişin azametini Türk milletine hatırlatarak içerisinden geçilen dönemin ve badirelerin, arkada bulunan tarihi gerçeklerden ilhamla aşılabilceğine inanma ve inandırma yöntemi olarak denenmiştir. İttihat ve Terakki siyasi bağımsızlık kadar iktisadi egemenliğin de önemini kavramıştır. Türk vatanını ve devletini kurtarmak için Türk milletine kültürel ve siyasi açıdan yönelirken iktisadi yönden de alan açılması gerektiğinin farkında olmuşlardır. Bu farkındalıktan hareketle İttihat ve Terakki, savaflara ve krizlere rağmen bir dizi toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmıştır⁸⁸. Bu anlamda ekonomi politik bağlamda attıkları adımlar da milliyetçi bir hüviyet taşımıştır.

---

⁸⁴ Dündar, F. (2010). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 119.

⁸⁵ Karpat, a.g.e., 2015, s. 235.

⁸⁶ Alkan, a.g.e., 2009, s. 68.

⁸⁷ Dündar, a.g.e., 2010, s. 67.

⁸⁸ Dündar, F. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 28.

2.5.3.5. İktisadi Türkçülük faaliyetleri

İttihat ve Terakki yöneticileri, Cumhuriyet ile beraber tam olarak çözüme kavuşacak bu mesele için ekonomik milliyetçilik politikasının ilk adımını atmışlardır⁸⁹. Ekonomi meselesi bilhassa Sanayi Devrimi'nden sonra Osmanlı Devleti'ni en çok arafta bırakan ve devletin bir türlü kalıcı çözüm getiremediği konuların başında gelmiştir. Artık askeri yapının değil de üretime dayalı sermayenin gücü devletlerin ve ülkelerin kader tayininde daha çok söz sahibi olmuştur. Bu anlamda söz sahibi olmak için bir burjuva sınıfı oluşturmak şarttır. Osmanlı Devleti'nin milli burjuvazisi ise bir türlü oluşturulamamıştır. Yine daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin de ana gündem maddelerinden birisi olacak olan Türk burjuvazisini/sermayesini oluşturmak için ilk adımlar İttihat ve Terakki döneminde atılmıştır. Daha sonra düzenlenecek olan İzmir İktisat Kongresi'nin de asıl amacı böylesine Türk kapitalist bir grup oluşturmaktır. İttihat ve Terakki, Birinci Cihan Harbi'nin vuku bulduğu dönemde Türk kapitalist sınıfı yetiştirmek, Türkleri iktisadi faaliyetlere daha güçlü sokmak için bir dizi politikalar izlemiş ve bu da iktisadi Türkçülüğün yeşermesine vasıta olmuştur⁹⁰.

Hiç şüphe yok ki İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin 150 yılı aşan ıslahat çalışmalarında o güne kadar görülemeyen ya da eksik görülen tarafa yönelmiştir. Bu yönelişin yegâne amacı da Birinci Cihan Harbi'nden zaferle çıkıp siyasi bağımsızlığını teyit ettikten sonra kapitülasyonların kaldırılması ile adımı atılan iktisadi bağımsızlığı da elde etmektir. Bu hedefi de milliyetçi bir tutum ve yöntem ile gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Çünkü İttihat ve Terakki'ye göre iktisadi Türkçülüğün arkasında iktisadi bağımsızlık hedefi vardır ve bu da siyasi bağımsızlık için kaçınılmaz bir şart olarak görülmüştür⁹¹.

İttihat ve Terakki emek ve işgücü ile beraber sermayenin Osmanlı Devleti içerisinde olması için çaba harcamış, bunun için devletin etkisinin hissedildiği düzenlemeler getirmiştir. İktisadi anlamda atılan milliyetçi adımlar arasında bazı mevzuatların çıkarılması da zikredilmelidir. İktisadi gelişmeyi amaçlayan bu mevzuatlar 27 Mart 1915'te Teşvik-i Sanayi Kanunu ile değiştirilmiştir. Değişiklikteki esaslara göre fabrikalarda çalışan işçi ile memurların Osmanlı uyruğuna sahip olmaları zorunluluğu getirilmiştir. Eğer ülkede uzmanlığı olmayan bir sahada mahir bir kişi varsa ancak bu

⁸⁹ Lewis, a.g.e., 2011, s. 309

⁹⁰ Akşin, a.g.e., 2006, s. 412.

⁹¹ Akşin, a.g.e., 2006, s. 412.

kanun o uzmanlık alanına özgü olarak esnetilebilecektir⁹². İktisadi hayata yapılan bu müdahaleler zaman içerisinde olumlu sonuçlar vermiştir. Daha sonra İzmir Suikastı Davası'nda yargılanarak idam edilecek olan Cavit Bey'in öncülüğünde hazırlanan mali reformlar neticesinde 1909'da 148 milyon lira olan gelirler 1910'da 184 milyona kadar yükselecektir⁹³.

Bu anlamda atılan adımlardan birisi de dışarıdan katılımcıya kapalı olan yeni bir bankanın kurulması olmuştur. Sanayi Devrimi'ni takiben işleyen küresel ekonomik düzende bankaların işlevleri her geçen gün artmıştır. Milli çıkarları gözeten ve buna göre ekonomik hamlelerde bulunan bir bankanın kurulması kaçınılmaz olmuştur. Mali reformlar ışığında yapılan değişiklikler neticesinde 1 Ocak 1917 tarihinde İtibar-ı Milli Bankası kurmuştur. Bankanın en önemli özelliği yalnızca Osmanlı uyrukluların satın alabileceği 400 bin hisseye bölünmüş olmasıdır. Ekonomide milli bir adım olarak kurulan bankanın sermayesi de 4 milyon olacaktır⁹⁴.

2.5.3.6. Birinci Cihan Harbi sonrası yaşanan gelişmeler ve Türkçülük

İktidara 1913'ten sonra doğrudan etki eden İttihat ve Terakki mensupları siyaset ile geçen ilk dönemden sonra toplumu tanımanın gerektiğine, ihtiyaçlara göre düzenlemelerin hazırlanmasının şart olduğu kanısına varmışlardır. Bununla ilgili Cemiyetin yayın organı olarak görülen Tanin gazetesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından verilmiş olan bir demeç yer almıştır. Verilen demeçte İstanbul'da tüm yetkililerin siyaset ile uğraştığı, tüm tartışmaların siyaset ile ilgili olduğu aktarılmıştır. Ardından bir özeleştiri getirilerek birtakım iktisadi, toplumsal ve tarımı ilgilendiren meselelerin ülke için aşılması gereken sorunlar haline geldiği belirtildikten sonra taşraların ve köylerin durumuyla beraber memleketin neye muhtaç olduğunun ivedi bir şekilde tespit edilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁹⁵.

Balkan Harbi'yle beraber Osmanlı Devleti için Osmanlıcılık ve İslamcılık fikri fiilen ve kesin olarak çökmüştür. Osmanlı Devleti, kadim Türk yurtları haline gelmiş olan topraklardan 18. yüzyıldan itibaren tedricen sürülmeye zorlanmıştır⁹⁶. Elde yalnızca Anadolu ve uzantısı olan yerler kalmıştır. Eldeki Müslüman Türk yurdunu daha bayındır

⁹² Akşin, a.g.e., 2006, s. 417.

⁹³ Ahmad, a.g.e., 2014, s. 60.

⁹⁴ Akşin, a.g.e., 2006, s. 416.

⁹⁵ Aydoğan, a.g.e., 2005, s. 44.

⁹⁶ Turan, M. (2014). *Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele*, Ankara: Berikan Yavınevi, s. 1.

ve yaşanabilir hale getirmek için İttihat ve Terakki mensupları mevcut sınırlar içerisindeki tüm ahaliyi tanımak ve ona göre çalışmalar yürütmek için bir dizi faaliyetlere başlayacaktır. Bunların başında da etnik ve dini nüfus cetvelinin çıkarılması gelmiştir. Balkan Harbi'nin bitişini takip eden ve Birinci Cihan Harbi'nin başladığı süreçte Talat Paşa tüm vilayetlere ve mutasarrıflara bir talimat göndermiştir. Bu talimatta köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı anlatan bir harita ile beraber köy ve kasabadaki ahalinin milliyet esasına göre mevcut nüfusunu içeren bir cetvel hazırlanıp bir an önce incelenmek üzere Babıali'ye iletilmesi istenmiştir⁹⁷.

Balkan Harbi'nden tedrici bir şekilde Türk milliyetçiliği fikrini iktidara taşıyan İttihat ve Terakki, Birinci Cihan Harbi ile beraber bu fikre iyice sarılmıştır. Balkanlardaki kadim Türk yurtlarının kaybedilmesinden sonra başlayan Birinci Cihan Harbi, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son kara parçasının da yitirilmesinin önünü açabilecektir. İşte bu sebeptendir ki devleti ve milleti oluşturan çekirdek unsur olan Müslüman Türk ahalinin hakları ve istiklali en iyi şekilde korunmalı fikri olgunlaşmıştır. Doğu Anadolu'da Rusların propagandası neticesinde isyana kalkıp Müslüman Türk ahaliye zulmeden Ermeni çetelerine karşı getirilen ve uygulanan Sevk ve İskân Kanunu da, Balkan Harbi'nden sonraki süreç içerisinde gelişen doğal bir refleks olarak yorumlanmıştır. Elde kalan son vatan parçasının ve ahalinin haklarını, istiklalini ve istikbalini meşru zemin içerisinde gözeten bu refleksin rengi ise Türk milliyetçiliği olmuştur. Balkan Harbi'nden hemen sonra Türklük ve Türkçülük genel siyasi ve toplumsal hadiselerden kaynaklı olarak militarist bir içerikle beslenmiş ve İslami bir söylemle bütünleşmiştir. Bilhassa Birinci Cihan Harbi'yle birlikte Türk milliyetçiliği ders kitaplarının belirgin özellikleri arasında yer almıştır⁹⁸.

Balkan Savaşları sırasında yüzyıllarca Osmanlı tebaası olmuş milletler/topluluklar, hâkimiyet alanlarını geliştirmek için meşru zemin arayışlarına girişmişlerdir. Güçten düşmüş Osmanlı Devleti'ne harp açarken de bu arayışlarını dillendirmeyi ihmal etmemişlerdir. Yunanlılar, Makedonyalıların Slavlaştırılmış Yunanlı olduklarını iddia etmiş, Sırp kuzey Makedonya bölgesinin orta çağ Sırp devletinin bir parçası olduğu davasını güdüyorlarken; Bulgarlar, Makedonyalıların Bulgar olduklarını ya da eğer Yunanca konuşuyorlarsa Helenleştirilmiş Bulgar olduklarını iddia ederek milli devlet davalarını sürdürmüşlerdir. Tüm bu iddialara rağmen 1912 yılına dek Makedonya,

---

⁹⁷ Aydoğan, a.g.e., 2005, s. 45.

⁹⁸ Alkan, a.g.e., 2009, s. 63.

nüfusunun çoğunluğu Türkler, Arnavutlar ve Uahlardan oluşmak üzere kesif bir Müslüman tebaaya sahip olmuştur⁹⁹.

Savaş sürecinde Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yer alan unsurların ‘milli devlet’ talepleri büyük güçlerin ilgi alanı içerisinde olmuştur. Bunda hiç şüphe yok ki Osmanlı’nın güçten düşmüş ve verimli topraklara, önemli geçiş yollarına sahip olması sebepleri yatmıştır. İttihat ve Terakki bunu bildiği için Türk milli devletine temel oluşturması mümkün her türlü veriyi oluşturmaya gayret etmiştir. Bunun başında ise etnik nüfus dağılımı gelecektir. İttihat ve Terakki doğum, ölüm ve göç gibi nüfus hareketlerini Birinci Cihan Harbi boyunca adım adım takip edecektir. Gönderilen talimatname gereğince merkeze iletilen ve her üç ayda bir gelen doğum, ölüm ve göç gibi nüfus hadiseleri 1905 sayımına eklenerek Sicil-i Nüfus İdaresi aracılığıyla hükümete iletilecektir¹⁰⁰. Bu bilgilerin hükümetin milli devlet faaliyetlerinde veri olarak kullanılacağı düşünülmektedir.

Ülkede yer alan nüfusun etnik ve dinsel olduğu kadar mezhepsel oranı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Talat Paşa, 6 Mayıs 1916’da çektiği bir telgrafta Menatik-ı Harbiye’den gelen Türk, Kürt ve İranlı mültecilerin dillerini sorarken, unsurların Şii mi Sünni mi olduklarının da tespit edilmesi gerektiği talimatını vermiştir¹⁰¹. Birinci Cihan Harbi başlamadan evvel, Ermenilerin meskûn olduğu iddia edilen doğu vilayetlerinde düvel-i muazzamanın takibinde olan bir dizi ıslahat programı gerçekleşmiştir. Savaşın patlak vermesinin ardından kapitülasyonları kaldırarak iktisadi bağımsızlık adına önemli bir adım atan İttihat ve Terakki, bu ıslahat programını da rafa kaldırmış ve müfettişleri geri göndermiştir. Yapılması planlanan ıslahatların geçtiği bölgeler arasında Diyarbakır’da vardır. Bu bakımdan bölgedeki Türklerin iskânının sürdürülmesi demografik açıdan hayati önem taşımıştır. 13 Kasım 1916 tarihinde Asayiş ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi tarafından Diyarbakır’a çekilen cevabi bir telgrafta bölgede meskûn Türklerin hiçbir suretle yerlerinden edilmemesi istenmiştir¹⁰². İttihat ve Terakki yaşananlardan ders çıkarmış bir Osmanlı aklını temsil edercesine gelecekte patlak vermesi muhtemel sorunlara karşı tutum ve tavır alırken, araştırmalar ve bu araştırmalardan ilhamla mevcut yapıya müdahalelerde bulunarak, en azından geleceği kurtarmaya çalışmıştır. Türkçü bir saikle giriştikleri düşünülen faaliyetlerde amaçları bugünü değil yarını kurtarmak olmuştur¹⁰³. Bu verilerin talebi yalnızca gayri Türk unsur değil, Türklüğü kesif bir şekilde kabul edilen

⁹⁹ Karpat, a.g.e., 2017, s. 41.

¹⁰⁰ Dündar, a.g.e., 2015, s. 85.

¹⁰¹ Dündar, a.g.e., 2015, s. 172.

¹⁰² Dündar, a.g.e., 2015, s. 172.

¹⁰³ Tunaya, a.g.e., 2001, s. 140.

Alevi-Bektaşı kültür mensupları ve yerleşimleri için de geçerli olmuştur. 30 Mayıs 1918 tarihinde Adana ve Konya vilayetleriyle Eskişehir, Kütahya, Maraş gibi mutasarrıflıklara çekilen bir şifre ile buralarda yaşayan Tahtacı, epni adı verilen Yörüklerin durumları ile nüfusları ve bölgede ne kadar süredir bulduklarıyla beraber ne işlerle uğraştıklarını aktaran bir raporun hazırlanması talimatı verilmiřtir¹⁰⁴. Tam bu noktada; milli devlet fikrinin elde kalan tek çıkar yol olduğu görüldüğü anda, Anadolu'daki Türk zümreleri incelemeye almış olan İttihat ve Terakki, Alevi ve Bektaşı zümrelere daha bir hassasiyetle yaklaşmış gönderdiği araştırmacılar ile Müslüman Türk hüviyetini taşıyan diğer yapılar gibi Alevi-Bektaşileri de özel olarak mercek altına almıştır. İttihat ve Terakki'nin renkli simalarından olan Baha Said Bey, Alevi-Bektaşileri araştırmak üzere Anadolu'ya gönderilecektir.

---

¹⁰⁴ Dündar, a.g.e., 2015, s. 167.

3. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK İLE İTTİHAT VE TERAKKİ

Sosyal bir varlık olan insan yeme-içme, barınma gibi ihtiyaçlarından sonra inanma ihtiyacını da hissetmiştir. Modern tarih anlayışından hareketle yapılan yorumlarda da eski çağlarda insanların hayatta kalmalarını sağlayan temel gereksinimlere ulaştıktan sonra yaptıkları ilk işin tapınma duygusunu tatmin etme gayreti olduğu göze çarpmıştır. Tapınma duygusunun soyut karşılığı olan din kavramı hususunda çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Din, insan tecrübesi içerisinde, içsel kabule dayanan ve öznel olan, ancak dış dünyaya canlı bir gerçek olarak taşınabilen bir fenomendir. İnsanın varoluş öncesinde ruhunun Allah'la imzaladığı antlaşmanın, misakın, dil yoluyla açılımı, tasdiki ve hayata taşınmasıdır¹⁰⁵.

Genel anlamda dinler semavi ve seküler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Semavi dinler Yaratıcının melek (Cebrail) vasıtasıyla peygamberlerine indirdiği ve insanlara tebliğ etmesini istediği kuralları içermektedir. Seküler dinler ise toplumun coğrafi, sosyal, ananevi bazen de iktisadi etkilerinin sonucunda zaman içerisinde kültür akışıyla beraber oluşan ve ilahi menşeden ya tamamen kopuk ya da ciddi anlamda uzaklaşmış inanç biçimleridir.

İslamiyet'e göre her insan İslamiyet fitratı üzerine dünyaya gelmektedir. Âlimler tarafından, Hz. Muhammed'in "Dünyaya gelen her insan (İslam) fitratı üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan, Mecusi yapar"¹⁰⁶. Hadis-i şerifi ve Kur'an-ı Kerim'de geçen "O halde (Habibim) sen yüzünü bir muvahhid olarak dine yönelt. Allah'ın insanları yaratmasında esas aldığı o fitrata uygun hareket et..."¹⁰⁷ Ayetiyle desteklenerek bahsettiğimiz görüşün temeli oluşturulmuştur. İslamiyet tek tanrıcı ve insanîyetçi dinlerin en son örneğidir. İslamiyet'in bütününi oluşturan iki temel nokta vardır: Cebrail vasıtasıyla tebliğ edilen Yaratıcının sözleri olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in kendi sözleri ki buna hadis-i şerif yahut sünnet denir¹⁰⁸.

3.1. İslamiyet ve Tasavvuf

Son semavi din olarak gönderilen ve Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen İslamiyet, zaman içerisinde fetihler ve tebliğler vasıtasıyla yayılma göstermiştir. Bu sayede Arap Yarımadası dışına taşan İslamiyet, farklı coğrafya ve toplumlarda farklı şekillerde

¹⁰⁵ Macit, N. (2000). *Din-Siyaset İlişkisinin Teolojik Yorumu*. Ankara: Seba Yayınları, s. 17.

¹⁰⁶ Buharî, "Cena'iz", 79, 80, 93; Müslim, "Kader", s. 22-25.

¹⁰⁷ Rum, 30/30.

¹⁰⁸ Ülken, H. Z. (2000). *İslam Düşüncesi*. İstanbul: Ülker Yayınları, s. 17-18.

yorumlanmıştır. Bu yorumlamalar; karşılaşılan yeni olaylar karşısında Hz. Peygamber ve sahabeleri gibi mutlak kabul edilen tasdik noktalarının olmadığı zamanlarda mezhep ve tasavvuf gibi kavramların/müesseselerin doğmalarına sebebiyet vermiştir. İslam'ın zaman, mekân ve insan kaynağından hareketle farklı yorumlanıp yaşanmasından doğduğunu söylediğimiz mezhep ve tasavvuf gibi kavramlar kendi içerisinde bir süreklilik arz etmiştir. O kadar ki bu sürekliliği günümüze kadar yansımış olup toplum içerisinde çok canlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Mezhep kelimesi Arapça kökenli olup zihab (gitmek) mastarından türemiştir ve gidilecek yol anlamını taşımaktadır. İstilah olarak ise itikadi veyahut ameli meselelerde müçtehit kabul edilen kişilerin fetva ve içtihatları ile oluşmuş yol olarak tanımlanmıştır¹⁰⁹.

Tasavvuf müessesesi de böylece zaman, mekân ve insan kaynağından hareketle İslam dairesi içerisinde oluşmuş bir yapıdır. Tasavvuf ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre tasavvuf, İslam felsefesi içerisinde yer alan ve bu felsefenin en orijinal cephesidir. İnce, sanatkârane ve İslam'ın kendi karakterine uygun bir ahlak sistemini inşa etmiştir. Bu bakımdan tasavvuf bir hayat şekli ve aksiyondur¹¹⁰. Yine başka bir görüşe göre tasavvuf; dünyanın süsünden yüz çevirmek, insanların meylede geldiği geçici lezzetlerden korunmak, halk ile beraber, Hakk'a yönelmektir. Kısaca Allah ve Resulünün ahlakıyla ahlaklanmak demektir¹¹¹.

3.2. Türkler ve Tasavvuf

Türkler İslamiyet'le tanışmadan evvel genel olarak Gök Tanrı inancına sahiptiler. Bununla beraber çeşitli boylar farklı inanç halkalarına dâhil olmuşlardır. Genel itibariyle Gök Tanrı inancı Tanrı'nın tek ve gökte olduğuna, kağanın onun yeryüzündeki temsilcisi olduğuna, Tanrı'ya kurbanlar kesildiğine dair temel ilkelerden oluşmuştur¹¹². Din değişimlerinde dış temas mutlak suretle önem arz etmiştir. İpek Yolu üzerinde bulunan bölgelere hâkim olan Türkler, ticaret ve savaştan kaynaklı birçok dış müdahale ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dış müdahaleler elbette ki coğrafyadan mütevellit çeşitli zeminler, sebepler içermektedir. Türklerin İslamlaşma süreci en tartışmalı konular arasında olmakla beraber genel kanı Emeviler öncülüğünde İslam ordularının Maverâünnehir üzerinden Türkistan'a uzanmasıyla Türklerin İslamlaşma sürecinin başladığı yönünde olmuştur.

¹⁰⁹ Sezgin, A. (2012). *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 201-202.

¹¹⁰ Ülken, a.g.e., 2000, s. 26-27.

¹¹¹ İz, M. (2014). *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 28.

¹¹² Günay, Ü., Güngör, H. (2009). *Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Berikan Yayınevi, s. 60-70.

Türkler İslamiyet ile şereflendikten sonra onu benliklerinin parçası yapacak, vakt-i zamanında İslamlaşan bir gayrimüslim için “Türk oldu” denecek kadar yüce din ile birlik kuracaklardır. Tarihi olarak Türklerin İslam ile belirgin ilk teması Talas Savaşı olarak ifade edilmiştir. Talas Savaşı’nda taraflar Çinliler ve Müslüman Araplardır. Türkler bu savaşta tarihi düşmanı Çin’e karşı Arapların safında yer alırlar ve Müslüman Araplar önemli bir zafer kazanmıştır. İşte bu savaş Türklerin İslam ile ilk ciddi teması kabul edilmiştir¹¹³.

Türklerin kader birliği yapacağı İslamiyet ile en kalabalık şekilde hidayet buluşu 960 yılına rastlamıştır. Oğuzların büyük kısmı Kınık boyu beyi Selçuk’un öncülüğünde İslamiyet’e ihtida eder. Bu rakam yaklaşık olarak 200.000 çadır olarak kayıtlarda yer almıştır¹¹⁴. Daha öncesinde İdil Bulgarları ve Karahanlılar devrinde de Türkler İslamlaşmaya başlamıştır. Lakin esas ciddi kitle mezkûr hadise sonucunda İslamiyet ile müşerref olmuştur.

Türklerin İslamlaşma sürecinde tasavvufun büyük etkileri vardır. Özellikle baba ve dervişler bu mühim hadiseye ön ayak olmuşlardır. Baba ve dervişler önceden Gök Tanrı inancına inanan yeni ihtida etmiş Müslüman Türkler için evliya ve keramet sahibi, gaipten haber veren kamları andırmışlardır¹¹⁵. Buradan hareketle diyebiliriz ki; eski Türk inancında mistik havayı oluşturan Şamanizm örgüsü baskındır ve Türklerin İslamlaşmasındaki hızlanma süreci de mistik havanın hâkim olduğu İslami bir öğreti ve müessesesi olan tasavvuf vasıtasıyla etkin bir hal almıştır.

Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi gibi Türkler arasından çıkmış tarikat pirleri –İslamiyet’in esasına muhalefet etmemek kaydıyla- konargöçer Türkleri, mistik yoğunluk içeren tasavvuf vasıtasıyla hızlı bir şekilde İslamlaştıracaktır. Ondaki ruhaniyet algısı, ritüeller, pirlere kamları andırması gibi Gök Tanrı inancına benzer özellikler Türkleri cezbetmiştir. Bu durum tasavvuf cereyanı ile İslamlaşmayı hızlandıran Türklerde tasavvufa matuf olarak Türk tipi din yorumlarının ve tarikatlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir ki; bunların arasında olan ve etkisi hala başta Anadolu olmak üzere Türk İslam coğrafyasında varlığını hissettiren Alevilik ve Bektaşiliktir.

3.3. Anadolu Aleviliği

Alevilik, Müslüman olan Türklerin eski geleneksel inançlarından bazı ritüeller, adetler ile diğer bazı inançların mistik ağırlıklı uygulama ve tarzlarının, İslamiyet cilası altında

¹¹³ Turan, O. (2006). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 157.

¹¹⁴ Turan, O. (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Dergah Yayınları, s. 67.

yaşatılma çabasından meydana gelmiştir¹¹⁶. Baskın olan kültürel transfer Gök Tanrı ile Şamanizm ve tabiat kültlerinden gerçekleşmiştir. Alevi kelimesi Arapça olup lügatte İslam halifelerinden Hz. Ali'ye mensubiyete karşılık gelmektedir. İlk anlam olarak soyu kabul etmekle beraber Hz. Ali'yi sevenler, onun yolundan gidenler de Alevi olarak tanımlanmıştır¹¹⁷. Bununla beraber Alevi kelimesi İslam mezheplerinden Şiiliğe matuf bir anlam taşımaktadır ki bu mesele tezimizin konusu dışındadır. Anadolu Aleviliğine Şiilik öğretileri de kısmen etki etmiştir. İslamlaşan Türkler genel olarak Ehl-i Sünnet akaid üzerine din algılarını oturmuşlardır. Ehl-i Beyt sevgisi Ehl-i Sünnet akaidinde de esastır. Bununla beraber Şii inancında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi çok daha derin bir haldedir.

Anadolu Aleviliğine etki eden Şiiliğin bugünkü anlamda yaygın ve etkili olması Şeyh Safiyüddün'in kurduğu Safevi Tarikatı ile gerçekleşmiştir¹¹⁸. Safevi Tarikatı esas büyüme sürecini Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'dan sonra gelen Şah İsmail ile göstermiştir. Şah İsmail ile tarikat bir siyasi teşekkül halini alarak Safevi Devleti'ne dönüşmüştür. Anadolu da Safevi tarikatının yayılma sahası olmuştur. Nihayetinde konargöçer hayat tarzını, mistik yoğunluğu ve eski Türk inançlarının baskınlığını Şii inancı ile birleştiren Şah İsmail, Anadolu'da propagandaya başlamıştır. Şah İsmail'in propagandası güçlenerek isyanlara dönüşmüştür. Babası II. Bayezid'in isyanları bastıramadığını iddia eden Şehzade Selim, Şah İsmail lehine yapılan isyanlara karşı en sert ve keskin duruşu sergilemiştir. Süreç II. Bayezid'in tahttan indirilip Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkması gibi siyasi bir sonuca da etki etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in keskin müdahaleleri ile Safevilerin siyasi etkisi kırılmıştır¹¹⁹. Lakin dini ve kültürel anlamda kalıcı izler bırakmıştır. Eski Türk inancının nüvelerinin etkin olarak yaşanmasından dolayı hala büyük oranını konargöçer Türkmenlerin oluşturduğu zümrenin zihninde Safevi temalar kalıcı hale gelmiştir.

En başta siyasi yargıdan kaynaklı olarak sahabeler arasında Hz. Ali'yi ululayan anlayış, 12 imam kültü, mehdilik beklentisinin hat safhada oluşu (Mehdi inancı Sünni algıda da mevcuttur lakin Şii algıda daha baskındır) gibi Şiiliği oluşturan temel parçalar Anadolu'da derin izler bırakmıştır. Ayrıca dini yorumlayışta coğrafya, sosyal ortam önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu izler zamanla Sünni akaid içerisinde kendisine örtülü olarak yer bularak Anadolu Aleviliği'ni oluşturacaktır. Alevilik, kendisini daha çok meşrep olarak ifade eden sosyokültürel bir yaşayış biçimi olarak karşımıza çıkmıştır. İslam öncesi ve sonrası inanç

¹¹⁶ Ocak, A. Y. (2010). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 53.

¹¹⁷ Sezgin, a.g.e., 2012, s. 114.

¹¹⁸ Günay, a.g.e., 2009, s. 427.

¹¹⁹ Emecen, F. (2009). "Selim I", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 409.

ve kültürleri uzlaşmacı bir şekilde kendine has özellikleriyle bünyesinde toplayan bir İslami inanç ve kültür olgusudur¹²⁰.

3.4. Bektaşilik

Alevilik kavramı ile iç içe geçmiş hatta özdeşleşmiş Bektaşilik tasavvuf örgüsü içerisinde yer alan usul, adap, ayn-i cem gibi kendine özgü yapısı olan bir tarikattır¹²¹. Bektaşilik şekil ve muhtevada en yakın tarikatlar olan Yesevilik ve Ahilik'e benzeyen, Anadolu'nun anayurt haline gelmesinde aktif rol oynamış; bu duyguyu kendi misyonu bilmiş, milliyetçi hatta bazı görüşlere göre Türkçü tavır ve özellikler gösteren bir tarikattır¹²². Öğretisi Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi'ye dayanır. Tarikat silsilesi geleneğine bağlı olarak Bektaşilik silsilesi Hz. Ali'ye uzanmaktadır. Lakin manevi nispet olarak Hz. Ebubekir'e dayanan bir silsile de bilinmektedir¹²³. Tarikatın kurucusu-sistemleştiricisi Horasan Erenlerinden olan ve 13. yüzyılda dünyaya gelmiş olan Hacı Bektaş'tır. Rivayete göre Ahmed Yesevi ile görüşen Hacı Bektaş kutbu'l-aktablık vazifesi almış ve Yesevi'nin telkini neticesinde Anadolu'ya, bölgedeki erenlere baş olması için gönderilmiştir¹²⁴.

Sulucakarahöyük'e yerleşen Hacı Bektaş zamanla birçok müridin vuslatına vesile olmuştur. Anadolu'nun İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde kilit bir rol oynamıştır. Halifeleri Anadolu'nun dört bir yanına yayılmıştır. Nihayetinde Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında da Hacı Bektaş'ın adı geçecektir. Meselenin gerçekliği hususunda emin olunmamakla beraber her mesleğin bir piri vardır ilkesinden hareketle Hacı Bektaş'ın Yeniçerilerin piri kabul edildiğine dair görüş genel anlamda ilim çevrelerince kabul görmüştür. Bektaşilik coşkun yapıya-fitrata sahip olan insanların meyyal olduğu bir tarikattır. İçerisinde eski Türk inancı ve Şamanizm'den izler taşıdığı kabul edilmiştir. Alevi-Bektaşî törenlerinde kullanılan bağlamanın Şaman ayinlerindeki kopuz ile semah etmenin eski Türk inancındaki raks etmek ile bağlantılı olduğu ve bir şekilde varlığını sürdürdüğü araştırmacıların mutabık kaldığı konuların başında gelmektedir. Tarihi gelişim içerisinde Bektaşiliğin ikinci kurucusu olarak Balım Sultan gösterilmiştir. II. Bayezid-Yavuz devri dönemlerinde yaşanan buhranın önüne geçmek için Bektaşî tekkesinin başına

¹²⁰ Hacı Bektaş Belediyesi. (2008). *Sorularla Alevilik-Bektaşilik*. Nevşehir: Hacı Bektaş Belediyesi Yayınları, No. 3, s. 8.

¹²¹ Sezgin, a.g.e., 2012, s. 85.

¹²² Sezgin, a.g.e., 2012, s. 108

¹²³ Sezgin, a.g.e., 2012, s. 103-104.

¹²⁴ Gölpınarlı, A. (2014), *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli Vilayet-Name*. İstanbul: İnkılab Kitapevi, s. 16

1516 yılında vefat eden Balım Sultan/Bali Çelebi getirilmiştir¹²⁵. Kendine has öğretisiyle Safevi buhranına karşı önemli adımlar atmış ve Safeviliğe meyyal Türkmenleri etrafında toplamıştır. Türk İslam coğrafyası olarak zikredilen hat boyunca etkisini ve varlığını hala sürdürmekte olan Alevilik ve Bektaşiliğin kendine özgü inanç esasları, ibadetleri ve teolojik yorumları vardır. Çatı olarak zikredilen Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde Kızılbaş, Tahtacı gibi Aleviliğe matuf kavramlar da yer almıştır.

3.5. Kızılbaşlık

Bugün Alevi olarak bilinen zümreler, Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından Kızılbaş olarak anılmıştır. Bektaşiler, tekke ve dergâhlarda yerleşik ve örgütlü bir hayat sürerken Kızılbaşlar göçebe ya da yarı göçebe olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir¹²⁶.

Kızılbaş tabirinin Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında, mensuplarının taktığı on iki imamı temsil eden 12 dilimli kızıl börke ithafen kullanıldığı kabul edilmiştir. Osmanlı belgelerinde Kızılbaşlar zaman zaman zındık ve zındık asi gibi tabirler ile anılmıştır¹²⁷. Özellikle, bazı Türkmen Alevi zümrelerin Şah İsmail'in hareketine Osmanlı Devleti'ndeki sosyal, ekonomik ve siyasal sorunları bahane ederek katılması Kızılbaşlığın Şah İsmail taraftarlığıyla eşdeğer görülmesine neden olur ki bu durum devlet açısından uzun bir süre tehlike olarak algılanmıştır.

İsteyen herkes Bektaşî olabilir lakin isteyen herkesin Alevi olması mümkün değildir. Çünkü Alevi olmak için böyle bir aileden dünyaya gelmek gerekmektedir¹²⁸. Kızılbaşlık Safevi propagandasıyla 15. yüzyılda türeyen bir halk Şiiliği değil 13. belki de 12. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan halk Müslümanlığının, Safevi etkisiyle biçimlenmiş hali olmuştur¹²⁹. Hz. Ali ve Hacı Bektaş öğretilerini köylerde devam ettirenlere Kızılbaş denilmiştir¹³⁰. Kızılbaş ve Alevi kavramları birbirlerinin karşılıkları, müteradifleri olup daha çok kırsal alanda, de-organize şekilde yaşayan Alevi-Bektaşî kültürü mensupları için kullanılmıştır.

¹²⁵ Sezgin, a.g.e., 2012, s. 139.

¹²⁶ Melikoff, O. (2010). "Bektaşilik/Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları", *Alevi Kimliği*. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 9.

¹²⁷ Melikoff, a.g.e., 2010, s. 9.

¹²⁸ Melikoff, a.g.e., 2010, s. 10.

¹²⁹ Karamustafa, A. (2015). "Anadolu'nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu", Y. Çakmak ve İ. Gürtaş. (Editörler). *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*. İstanbul. İletişim Yayınları, s. 51-52.

¹³⁰ Eröz, M. (1977). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Yayınları, s. 80.

3.6. Tahtacılar

Tahtacılar, Anadolu'da yaşayan kendilerine has itikat ve ayinleri olan Alevi zümrelerdir¹³¹. Tahtacıların, Türkmen/Oğuz kimliklerini bugün dahi devam ettirdikleri müşahade edilmiştir. Tahtacılara özgü olarak ve kaz-ayağı dedikleri sehpa şeklinde bir nişaneleri hala kullanılmaktadır. Bu nişane kadim Oğuz Türkmen aşiretleri arasında, sürüler içerisinde yer alan koyunları ayırmak için kullanılmıştır¹³². Alevi dedelerden alınan bilgilere göre Tahtacılar Anadolu'da 20 bin haneye sahip olup Akdeniz sahilleri hattında Anadolu'nun batı ve güney kısımlarında hayatlarını dağınık bir şekilde sürdürürlerken; bir kısım Bağdat'ta ve Halep'te diğer bir kısım ise Kıbrıs ve Midilli adalarında yaşamaktadır¹³³.

Her birey ve aile kendi soyunu merak eder; belgelerle olmasa da sözlü kültür ile tarihinin aktarımını devam ettirir. 'Atalarımız falanca yerden geldi, şu zamanda gelmiş' gibi sözleri hemen her birey, büyüklerinden duymuştur. Alevi-Bektaşî perdesi altında bulunan Tahtacı Türkmenler de sözlü kültürün güçlü olmasından mülhem atalarının geldikleri yerleri unutmamışlardır. Tahtacılar nereden geldikleri sorusuna atalarına nispet ederek Horasan'dan geldiklerini ifade etmişlerdir¹³⁴.

Tahtacıların Anadolu'ya geliş yolu çeşitli araştırmacılar tarafından izah edilmiştir. Bu izaha göre Tahtacılar için iki geliş yolu vardır. Bu yolların birincisi Horasan'dır. Diğer grup ise Abbasiler Devri'nde Anadolu'ya geliş rotası belli olan Selçuklular gibi Hamedan yoluyla Irak'a oradan da Fırat ve Ceyhan arasında iskân olduktan sonra Ceyhan Vadisi'ne gelmişlerdir. Buradan da Irak, Suriye ve Anadolu'ya yayılmışlar ve Gülek yolundan Batı Anadolu'ya göç etmişlerdir¹³⁵.

Tahtacılar, bozkır kültürünün 'komün' yapısını Anadolu'da da sürdürmüşlerdir. Evliliklerini Tahtacılar arasında yapmaya gayret etmişlerdir. Kadim Oğuz Türkmen adetleri evliliklerinde de görülmektedir. Araştırmalara göre Tahtacı adı verilen Yörüklerin Ağaçeri adını taşımış olan Türklerden oldukları konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Aralarında yaptıkları evlilikler vasıtasıyla başka ırklarla karışmamış olan bu grup, Türkmen soyunun en güzel örneklerini en saf haliyle barındırmaktadır. Orta Asya

¹³¹ Yörük, Y. Z. (2001). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 53.

¹³² Yörük, a.g.e., 2001, s. 143.

¹³³ Yörük, a.g.e., 2001, s. 151.

¹³⁴ Sarısır, S. (2012). *İttihat ve Terakki Dönemi Tahtacı Araştırmaları Niyazi Bey ve Adana Bölgesi Tahtacıları*. Konya: Kömen Yayınları, s. 107.

¹³⁵ Sarısır, a.g.e., 2012, s. 114.

Türkleriyle önemli benzerlikleri vardır¹³⁶. Atalarından öğrendikleri lehçeyi konuşmayı sürdürürlerken kendilerine Türkmen derler. Tahtacılar Türkçeden başka bir dil bilmemektedir. Lehçeleri Adana'da konuşulan Türkmen lehçesine yakın olan bu grubun buyrukları ve dini ilahileri, kuralları hep Türkçedir. Tahtacıların isimleri, bilhassa kızlarınkı, kadim Türk isimleri olup veli olarak kabul ettikleri kişilerin tamamına yakını da Türk'tür¹³⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinin görevlendirmesiyle Baha Said Bey'in Alevi-Bektaşiler üzerinde yaptığı araştırmaların şemsiyesi altında Tahtacıları da mevzubahis ettiğini, Türk Yurdu'nda neşredilen yazılardan biliyoruz. Baha Said Bey'in araştırmalarının nedenlerinden birisi İttihat ve Terakki'nin Anadolu'yu tanıma gayretleriyle beraber Osmanlı Devleti üzerinde batı dünyasının düzenlediği misyonerlik faaliyetlerine karşı engel olacak verileri oluşturmaktır¹³⁸. Tahtacıların inanç biçimleriyle beraber mezheplerini de sosyal, kültürel ve coğrafi şartların etkilediği aşikârdır. İşte buradan hareketle çeşitli araştırmacılar Tahtacılar arasındaki itikat çeşitliliğine işaret edercesine Tahtacılar'da bir itikat bütünlüğü aramanın faydasız olduğunu altını çizeceklerdir¹³⁹. Genel Alevi ve Bektaşi kitle, Nevruz'a önem verirken onlar için pek önemli sayılmamaktadır. Alevi ve Bektaşi zümreler 'Bism-i Şah' ile besmele çekerlerken, Tahtacılar 'Bismillah' demektelerdir¹⁴⁰. Anlaşıldığı üzere, Tahtacı olarak anılan zümre Türkmen/Oğuz/Yörük olup sosyal ve coğrafi şartların etkisiyle bazı küçük ve özgün nüansları şahsında barındırmak kaydıyla, Alevi-Bektaşi kültürü altında yer alan bir gruba karşılık gelmektedir.

3.7. Alevi ve Bektaşi İnanç Esasları

Alevilik ve Bektaşiliğin inanç esaslarının temelini Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ışığında yazılmış, Hacı Bektaş'a ait olan Makalat oluşturmaktadır. Pirin, Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Besmele Tefsiri, Fatiha Tefsiri, Kitabül Fevaid eserleri de Bektaşiliğin inanç esaslarına ait ipuçlarını bize sunmaktadır. Bununla beraber Hünkârın hayatının anlatıldığı ve bir dervişi tarafından sonradan yazıldığı düşünülen Velayetname'de Bektaşiliğin inanç esaslarına ilişkin ciddi ipuçları içermektedir.

¹³⁶ Atalay, B. (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları, s. 30.

¹³⁷ Sarısır, a.g.e., 2012, s. 184-184.

¹³⁸ Sarısır, a.g.e., 2012, s. 49.

¹³⁹ Yörük, a.g.e., 2001, s. 241.

¹⁴⁰ Yörük, a.g.e., 2001, s. 280.

Alevi ve Bektaşiliğin temel öğretisi, Yeseviliğe matuf olarak 4 Kapı 40 Makam çatısı altında toplanmıştır. 4 Kapı şeriat, tarikat, marifet, hakikat olup bunların her biri kendi içlerinde onar makam bulundurur ki¹⁴¹; bu aşamaları geçen kişi tasavvufun gayesine ulaşarak insan-ı kâmil olur.

Hacı Bektaş Müslümanları “Şeriat ehli abidler, Tarikat ehli zahidler, Marifet ehli zahidler, Hakikat ehli muhibler” olmak üzere dörde ayırmıştır.¹⁴².

Hacı Bektaş-ı Veli bu dört kapıyı Makalat’ta teferruatlı bir şekilde izah etmiştir. Hünkar, şeriat ehli abidler için şöyle demiştir:

Bunlar şeraite uygun olup asılları yeldendir. Yel hem saflaştırıcı hem güçlendiricidir. Bu sebeple bunlar gece gündüz Hakk’a ibadetten ayrılmaz. Şayet yel esemese tane samanından ayrılmaz, bütün âlem kokudan helak olurdu. O halde, dünyada helal haram, temiz pis ne varsa hepsi şeriat ile bilinir. Şeriat kapısı ulu kapıdır. İkinci grup saydığı zahidler için ise şöyle der: Bunlar tarikat ehlidirler. Gece gündüz yanar yakılırlar. İşte her kim bu dünyada kendi nefisini yakarsa yarın ahrette türlü azaplardan kurtulur. Hâsılı, şunu iyi bilin ki bir kez yanan artık bir daha yanmaz. Üçüncü grup kabul ettiği arifler için ise şöyle der: Ariflerin aslı sudandır. Bunlar marifet ehlidirler. Su arı ve arıtırıcıdır. Öyleyse arif de arı ve arıtırıcı olmalıdır¹⁴³. Muhibler hakikat ehlidir ve bunların aslı topraktır. Toprak teslimiyet ve rızayı temsil eder. Bu yüzden muhib de Hakk’a boyun eğip O’ndan gelene razı olmalıdır. Kul, Allahu Tealaya kırk makamda ulaşır ve gerçek dost olur¹⁴⁴.

O kırk makamı onar onar paylaşmak üzere şeriat, tarikat, marifet ve hakikat içinde olmak üzere tarif etmiştir. Şeriatın ilk makamı iman etmek son makamı ise kötü işlerden uzak durmaktır. Tarikatın ilk makamı tövbe etmek son makamı ise özünü fakir görmektir. Marifetin ilk makamı edepli olmak son makamı ise kendini bilmektir. Allah’a vasil olmanın son merhalesi olan hakikatin ilk makamı ise toprak olmak son makamı da müşahede etmektir¹⁴⁵.

4 Kapı 40 Makam ile beraber eline, diline ve beline sahip olmak mefhumları da Alevi ve Bektaşiliğe matuf olarak kabul edilen inanç esaslarındandır¹⁴⁶.

¹⁴¹ Coşan. E. (2013). *Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik*. İstanbul: Server Yayınları, s. 139.

¹⁴² Coşan. a.g.e., 2013, s. 139-140.

¹⁴³ Hacı Bektaş Veli. (2013). *Makalat*. İstanbul: Server Yayınları, s. 129-130

¹⁴⁴ Hacı Bektaş Veli, a.g.e., 2013, s. 130-134.

¹⁴⁵ Hacı Bektaş Veli, a.g.e., 2013, s. 139-146.

¹⁴⁶ Altınok, B. Y. (2012). *Alevilik & Hacı Bektaş Veli-Bektaşilik*. Ankara: Helke Yayıncılık, s. 307-308.

3.8. Alevilik ve Bektaşilikte İbadet

Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik kavramları iç içe geçmiştir. Bu iki kavramı birbirinden ayırmak mümkün görünmemektedir. Kısaca arasındaki temel fark için Aleviliğin soydan ilerlediğini, Bektaşiliğin ise yol/öğreti üzerinden sürdürüldüğünü ifade edebiliriz. Bununla beraber Alevi ya da Bektaşilerin ibadet tarz ve kavramları ortaklık göstermektedir. Alevi ve Bektaşilerin ortak ibadet kavramları vardır. Kible; Mekke, kalp kıblesi, akıl kıblesi, fehim kıblesi ve can kıblesi olarak beşe ayrılmıştır. Mekke manevi kible, kalp kıblesi beyt'ül mamur, akıl kıblesi tefekkür, fehim kıblesi anlamak yani iman etmek, can kıblesi ise eşref-i mahlûkat olmak demektir¹⁴⁷.

Alevi-Bektaşi kültürü içerisinde ortak ibadet öğretileri arasında on iki farz da yer almaktadır. On iki farzın ilki Allah'tan korkmaktır. Bundan maksat Allah'ın kurallarına ve sünnet uymaktır. İkincisi herhangi bir kimseyi incitici, kırıcı sözlerden kaçınarak kibirden uzak durmaktır. Üçüncüsü kalben ve işlenen amel bakımında makbul olmak, Allah'ın rızasını kazanacak işler yapmaktır. Dördüncüsü Yunus Emre'nin 'yaratılanı severiz yaratandan ötürü' kaidesinden ilhamla âdemoğlunu kutsal görüp ona göre muamele etmektir. Beşincisi kaza ve kadere tam bir iman ve teslimiyetin işareti olarak her şeyin Allah'tan geldiğini bilmek ve gelen tüm imtihanlara sabır göstererek Allah'ın rızasını kazanmaktır. Altıncısı, pek çok tarikat yolunda olduğu gibi diğer dünyayı akıldan çıkarmadan bu dünyayı severken, ona çok fazla meyletmemektir. Yedincisi ömrünü Allah'a ulaşmak için harcamaktır. Sekizincisi klasik bir tasavvuf-tarikat öğretisini içermektedir. Hakikati dinlememiş ve yola girmemiş olan halka karşı temkinli olunmalıdır. Dokuzuncusu, nefisten yaratılmış olan insanın her ne kadar nefesine uysa da arzu ve düşüncelerinin kölesi olmaması, hududunu bilmesidir. Onuncusu Allah'ın bir rızık taksimatı vardır. Kimi insanı bolluk ile kimi insanı darlık ile sınamaktadır. Kanaatkâr olmak, Allah'ın verdiği rızka kanaat etmek bir başka farzdır. On birincisi kötülükle hemhal olmuş ve bunu alenileştirmiş kişi ve topluluklardan uzak durmaktır. On ikinci ve son farz olarak ise talibin/aşığın dayandığı ve talepte bulunduğu yegâne merci Cenab-ı Allah olmalıdır. Ondan başka kimseden herhangi bir şey istememelidir¹⁴⁸. Alevi-Bektaşi kültürü içerisinde yer alan ve on iki farz olarak kabul gören bu kaideler, uzun yıllar boyunca süregelmiş olan Türk Müslümanlığının bir neticesidir.

¹⁴⁷ Altınok, a.g.e., 2012, s. 322.

¹⁴⁸ Altınok, a.g.e., 2012, s. 323-24.

Alevi-Bektaşî zümre içerisinde ortak ibadet tür ve kavramları arasında küçük değişiklikler olsa da on iki erkân da yer almaktadır. On iki erkân, Alevi-Bektaşî kültürünün ortaya çıkarmak istediği insan modelinin anlaşılması bakımından bir yol haritası mesabesinde. On iki erkânın birincisi hemen hemen tüm tasavvuf yollarında bulunan kanaat sahibi olmaktır. Kanaat sahibi olmak, Allah'ın verdiğine rıza gösterip fazlasının istememek, nefis ile mücadele ettiği iddiasını güden tüm dini öğretilerin ilk adımları arasında yer almıştır. İkincisi sabırlı olmaktır. Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde âşık/talip şeklinde ifade edilen kişi hayatının her alanında sabırlı olmalıdır. Ancak sabırlı olup gayret ederse Allah'a ulaşabilecektir. Üçüncü olarak kişi yumuşak huylu; halim selim olmalıdır. Kendisine gösterilen eziyet ve cefalarına rağmen bu özelliğini muhafaza etmeli, iyi bir insan olduğunu göstermelidir. Dördüncü cömert ve eli açık olmaktır. İslamiyet'e göre kişi ne kadar cömert olursa Allah katında o kadar muteber bir yere sahip olmaktadır. Beşincisi kişi, sır saklayabilmelidir. Sır saklamak Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Sırrı faş edenler ise kınanmış ve topluluk içerisinde uzaklaştırılmıştır. Altıncısı, talip pirinin rızasını kazanmalıdır. Pir, Hz. Peygamberin ve Hz. Ali ile Hacı Bektaş'ın vekili mesabesinde. Bu yüzden pirin rızasını kazanmak Allah'ın rızasını kazanmaya götüren adamların arasındadır. Yedincisi kişi dövene elsiz, sövene dilsiz olmakla mükelleftir. Bu hakkını korumamak değil nefisini terbiye etmektir. Ancak nefisini yenebilenler Allah'a erişebileceklerdir. Sekizincisi kişi, küfrü de icap ederse iman kabul etmeli, saygı ve hoşgörü çerçevesinde yaklaşmalıdır. Dokuzuncusu ise kişinin kendi kendisini iyi yetiştirmesidir. Âşık madden olduğu kadar manen ve ilmen de çaba göstermeli iki dünyada da faydalı olacak işlerle iştiğal etmelidir. Onuncusu kişinin arkadaş ve kardeş yolunda kendisini adamasıdır. Arkadaş ve kardeş kendisine bir emanettir. O emanete en iyi şekilde sahip çıkmak için elinden geleni yapmalıdır. On birincisi nefisini terbiye etmiş, ilim öğrenmiş iyi birisinin yanında bulup yetişmeli ve Allah'ın adının anıldığı sohbetlere devamlı gidilmelidir. Bunların sonunda ise on ikinci olarak kişi hepsini tamam edince gerçi yani Hakk'ı bilmeli yalnızca onu tanımalı, O'ndan gayrısına yüz çevirmelidir¹⁴⁹.

Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde üç sünnet adı verilen kavramlar bütünü de yer almaktadır. Bunlardan birincisi Hakk, ikincisi Hz. Muhammed, üçüncüsü ise; Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt yoluna sadakat ile bağlanmaktadır¹⁵⁰.

---

¹⁴⁹ Altınok, a.g.e., 2012, s. 324.

¹⁵⁰ Altınok, a.g.e., 2012, s. 325.

Alevilik ve Bektaşilikte Ritüeller, Vazifeler ve Hiyerarşik Yapı

İkrar Verme: Bektaşilikte bir kişinin tarikata alınması demektir. Diğer adıyla el almaktır. Tarikata girmek isteyen kişi rehber veya musahip adıyla iki yoldaş bulur. Ardından girişe özel sözler, uygulamalar gerçekleştirilir¹⁵¹. Talip boy abdesti, kurban, namaz abdesti gibi uygulamaları ikrar verme ayini öncesinde gerçekleştirmiş olmalıdır.

Görgü Cemi: Görgü kurbanı diye de adlandırılan bu tören en önemli ayindir. Kış aylarında yapılan bu törene dedeye veya babaya bağlı kişiler katılmaktadır¹⁵².

Musahip Cemi: İki ailenin ahiret kardeşi olarak ilan edilme ve adeta birbirlerine emanet edilme törenidir¹⁵³. Bu tören/uygulama bugün farklı tarikatlarda da varlığını sürdürmektedir.

Ayn'ül Cem: Alevi-Bektaşî törenlerinin en önemlileri arasında yer alır. Bu töreni kökenin olarak Türklerin İslam öncesi devirlerdeki toplantılarına dayandığı kabul edilmiştir. Burada maksat, Alevi-Bektaşî kültüründe kabul edilen Miraç anlatısının hatırasını yaşatmaktır.

Dar: Dergâhtaki canlara ve dedeye saygı maksatlı davranışları içerir. Fatıma Darı, Fazlı Darı, Mansur Darı, Seyyid Nesimi Darı olmak üzere dörde ayrılmıştır¹⁵⁴.

Düzenlenen törenlerde çeşitli makamlar ve muvazzaflar bulunmaktadır. Onları da belirtmekte fayda vardır. Törenlerde on iki post bulunur ve hepsinin anlamları vardır. O anlamlar şu şekildedir: Mürşid postu; Hz. Muhammed makamıdır. Hz. Ali postu; rehber makamıdır. Horasan postu; pirlerin oturduğu posttur ve Hacı Bektaş'ın makamına karşılık gelmektedir. Aşçı postu Seyyit Ali Sultan, ekmekçi postu Balım Sultan, nakib postu ise Kaygusuz Sultan postlarını temsil etmektedir. Bu sıralama hiç şüphe yok ki zatların Alevi-Bektaşî kültürü içerisindeki manevi yerlerine nisbet edilmiştir. Atçı postu Kanber Sultan, meydancı postu Sarı İsmail Sultan, türbedar postu Karadonlu Can Baba, ayakçı postu Abdul Musa Sultan makamını temsil etmektedir. Son ve on ikinci post ise yeni gelen talipleri sembolize eden Hızır aleyhisselamın makamını temsilen mihmandar postu olarak adlandırılmıştır¹⁵⁵.

Cemin yapıldığı yere meydan evi, kırklar meydanı gibi isimler de verilmiştir. Kırklar Meydanı'nda cem sırasında on iki tane muvazzaf vardır. Hepsi cem sırasında kendilerine

¹⁵¹ Sezgin, a.g.e., 2012, s. 154.

¹⁵² Altınok, a.g.e., 2012, s. 332.

¹⁵³ Altınok, a.g.e., 2012, s. 332.

¹⁵⁴ Altınok, a.g.e., 2012, s. 326.

¹⁵⁵ Altınok, a.g.e., 2012, s. 335.

verilen vazifeleri yerine getirirler. On iki imama atfen cemde görevlendirilen kişiler şu şekilde anılmaktadırlar: Tarikatçı, ferraş, rehber, zahir, ibriktar, saki, gözcü, meydancı, pervane, çerağcı, sofracı, kapıcı¹⁵⁶.

Bektaşilik öğretisi içerisinde hiyerarşi önemli bir yer tutar. Bektaşilikte temel olarak hiyerarşik yapı şu şekilde özetlenebilir: Âşık veya talip, muhib, derviş, baba, halife (dede), dedebaba¹⁵⁷ ya da nam-ı diğer mürşid.

İlk aşamada talip bulunmaktadır. Tarikata girmek isteyen kişiye talip denilmiştir. Talibin ise rehber ya da musahip adını alan yol göstericisi vardır. O ne derse onu yapmakla mükelleftir. Talip ikrar verip tarikata kabul olabilmektedir.

Muhib ve derviş hemen hemen aynı anlamlara gelmekle beraber kendi aralarındaki küçük ayrıntılardan kaynaklı olarak farklı kabul edilmiştir. Bu durum biraz kişinin manevi gelişimine matuf olarak tasnif edilişiyle alakalıdır. Baba ise Bektaşilikte hiyerarşik olarak üst bir kavram olarak kullanılmıştır. Tarihi gelişimi ciddi bir birikim barındıran babalık kurumu/makamı dini olmakla beraber aynı zamanda siyasi imtiyazları da bünyesinde barındırır. Tarikat içerisinde söz sahibi olmakla beraber genelde babalar boyların da beyi, büyüğü olduklarından bu anlamda da yetkilere haizdiler¹⁵⁸. Dedeler ise buldukları bölgede en yüksek rütbeye sahip olmakla beraber en imtiyazlı kişilerdir. Bunlar siyasi, manevi üstünlüklerle beraber bazı iktisadi gelirlere de sahiptirler. Hakkullah denilen ve Dede Hakkı diye anılan gelirler doğrudan dedelere giderdi. Dedeler genellikle silsile üzerinden bu makama gelirler. Dedelerin peygamber soyundan geldiğine dair genel bir inanç da mevcuttur¹⁵⁹.

Mürşit ya da dedebaba ise Alevi-Bektaşi kültüründe en üst düzeydeki kişi olarak kabul edilir. O mevcut yapının piramidinin en üstündedir. Yolun yaşayan en büyüğü sayılır. Ona pir de denir. Mürşid-i Azam olarak ise Hz. Peygamber kabul edilir ve dedebabanın onun bugünkü temsilcisi olduğu, mutlak otoriteye haiz bulunduğu kabul edilmiştir¹⁶⁰.

Şunu net bir şekilde beyan edebiliriz ki; Bektaşilik, Müslüman olan ve Anadolu'ya yerleşen Türklerin sosyal, coğrafi ve ananevi ihtiyaçlarına göre teşekkül etmiş bir tarikattır. İçerisinde mutlak suretle İslam hukuku bulunmakla beraber konargöçer Türk hayatının ve eski Türk kültürünün derin izlerini de içermektedir. İslam'a esastan muhalif olmamak

¹⁵⁶ Altınok, a.g.e., 2012, s. 335-336.

¹⁵⁷ Türkdoğan, O. (2013). *Alevi-Bektaşi Kimliği*. Konya: Çizgi Kitabevi, s. 406.

¹⁵⁸ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 410.

¹⁵⁹ Sezgin, a.g.e., 2012, s. 133.

¹⁶⁰ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 412.

kaydıyla Türklerin eski inançlarındaki ritüelleri, ön kabulleri, hiyerarşik düzenleri ve özellikle evliya üzerinde birleşen, kamlıktan mülhem anlam yüklemeleri Bektaşilik içerisinde çok canlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bektaşilik, özellikle kuruluş yıllarında ve kuruluş zamanlarını takip eden yaklaşık üç yüzyıl boyunca konargöçerlikten yerleşik hayata geçen ve yeni Müslüman olan Türklerin dünyaya bakışını yansıtmış; bu bakış açısını ise Bektaşi ritüelleri, Bektaşi ahlakı kısacası Bektaşi öğretisi vasıtasıyla günümüze taşımıştır. Zaman içerisinde etkinliğini daha çok Yeniçeri Ocağı'nda gösteren Bektaşilik, disiplini bozulan Yeniçerilerin daima zırhı gibi kullanılmaktan kurtulamaz. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla beraber Bektaşi tarikatı da yasaklanacaktır. Tekke mensupları dağıtılır veyahut başka tarikat pirleri posta oturtularak bir sosyal mühendislik uygulanmıştır. Bektaşi tarikatı zaman içerisinde özdeş görüldüğü Alevi inanç algısıyla karışır ve günümüze cem evlerinde sürdürülegelen kültür akışı ile taşınmıştır.

Osmanlı Devleti ile Alevilik ile Bektaşiliğin ilişkisini ise safha safha açıklamakta fayda vardır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde Bektaşiler, Kalenderiler, Vefailer gibi gazi, alp-eren formu çizen tarikat mensupları devlet idarecilerinden özel ilgi ve destek görmüşlerdir. Hatta Bektaşilik, Yeniçerilerin Hünkâr Hacı Bektaş'ı ve Hz. Ali'yi meslek piri kabul etmelerinden ötürü Osmanlı Devleti'nde Mevleviler ile birlikte en çok itibar gören ikinci tarikat olmuştur. Yeniçerilerin intisabıyla beraber devlet nezdinde itibarı artan Bektaşilik, Yeniçerilerin gözden düşmesiyle orantılı olarak itibar kaybedecek hatta zamanla devletin yasakladığı bir yapı haline gelecektir. Bahis ettiğimiz üzere savaşların yenilgisinin faturasının kesildiği bozulmuş olan Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla beraber Bektaşilik'te resmen Osmanlı Devleti topraklarından kaldırılmış ve faaliyet yürütmeleri yasaklı hale getirilmiştir. Osmanlı Devleti, II. Mahmud'dan itibaren Bektaşiliğin sınırları içerisindeki faaliyetlerini yasaklamış yerlerine başka tarikat şeyhlerini atayarak onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Faaliyetlerine başladığı dönemde, otoriteyi temsil eden II. Abdülhamid'e karşı meşrutiyet talebi ile harekete geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalif her kesimle temas kurduğu gibi Bektaşilerle de temas kurmuş ilişkilerini bir hayli ileri noktaya taşımıştır. Bilhassa İttihat ve Terakki'nin kurucularının Balkan kökenli olması, Cemiyetin Balkanlar'da hatırı sayılır bir taraftar grubunun bulunması aynı zamanda Bektaşiliğin de Balkanlar'da nüfus ve nüfuz açısından etkin olması iki grubun birbirine çok daha fazla yakınlaşmasına sebep teşkil edecektir.

3.9. İttihat Ve Terakki İle İlk Temaslar

Tıbbiye öğrencileri tarafından temeli atılan ve Balkanlar'daki askerler arasında yayılarak oluşumunu tamamlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyet isteği olan hemen hemen herkesi bünyesinde barındırmıştır. Bunlar arasında Alevi-Bektaşiler de yer almıştır. Alevi-Bektaşilerin bilhassa Cemiyetin teşkilatlanmasında büyük katkıları olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin modernleşme çabalarına da destek olan mezkûr zümre, daha sonra İttihat ve Terakki'nin yöneldiği milli devlet ve Türk milliyetçiliği politikasında da önemli bir tartışma konusu edinilecek ve üzerinde Cemiyet tarafından önemli araştırmalar yapılacaktır.

Devrin sultanı II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki'nin temellerinin yeni yeni atıldığı dönemde cemiyeti çok dikkate almamıştır. Lakin askerler arasında yaygınlaştığının duyulmasından sonra onlara karşı da hatırı sayılır bir takibat ve tevkifat süreci başlatmıştır. Cemiyetin mensupları bir süre yurtiçi ve yurtdışında yerlerini değiştirerek muhalefete devam etmişlerdir. Onlara da en büyük destek, Anadolu'daki bazı tarikatlardan gelmiştir. Klasik Osmanlı yönetiminde saraya ve iktidara yakın olan iki tarikat vardır: Bektaşiler ve Mevleviler. Yeniçeri Ocağı ile özdeşleşmiş olan Bektaşilik, doğrudan sarayın himayesi ve teşviki altındadır. Ancak 1826 yılında II. Mahmud tarafından disiplini bozulmuş ve eski günlerini fazlasıyla aratan Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla beraber Yeniçerilik ile iç içe geçmiş Bektaşilik'te bu durumdan etkilenmiştir. II. Mahmud'u takiben tahta cülus eden sultanlar, Bektaşiliğe artık sıcak bakmamışlardır. Bu ve benzeri sebeplerle beraber sözlerinin karşılık bulmasını isteyen Bektaşiler, muhalefete ve bilhassa İttihat ve Terakki mensuplarına kucak açmış ve destek vermişlerdir. Bektaşiler, Anadolu'ya kaçmaya çalışan ve sürgün edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına yardım etmişlerdir¹⁶¹. Bu yardım ve destek bilhassa Balkanlar'da çok daha sıkı bir ilişkiye dönüşerek devam etmiştir.

Alevi-Bektaşilerin İttihat ve Terakki'yi desteklemeleri için başka sebepleri de olmuştur Bunlardan birisi de Halifelik makamına olan bakışlarıdır. Alevi-Bektaşi kültürü içerisinde kendini ifade eden Osmanlı uyrukları, Sünni çizgideki halifelik kurumu yerine Şiiğin imamlık kurumuna daha yakın olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin halifelik iddialarını olumlu bulmadıkları için de muhalefet etme adına Jön Türkleri desteklemişlerdir¹⁶².

¹⁶¹ Küçük, H. (2003). *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 99.

¹⁶² Ramsaur, a.g.e., 2007, s. 135.

3.9.1. Balkanlar: İttihatçıların ve Bektaşilerin Kesişim Kümesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti öncülerinin büyük bir çoğunluğu Balkan asıllıdır. İşte bu yüzden ki Balkanlar'da çok daha köklü bir geleneğe ve yaygın bir kitleye sahip olmuşlardır. İttihat ve Terakki'nin kurucu üyelerinden olan Arnavut asıllı İbrahim Temo Köstence Mecidiye şubelerini kurmuşlardır. Yine Bulgaristan Ruscuk, Dobruca, Şumnu, Filibe, Sofya, Kızanlık ve Vidin şubelerinin açılışında da rol almışlardır¹⁶³. İttihat ve Terakki'nin Balkanlar'daki yaygın tabanı bölgede uzun bir zamandır varlıklarını sürdüren Alevi ve Bektaşilerdir. Çok uzun bir tarihi olan bu gelenek ve birikim, II. Abdülhamid yönetimine karşı özgürlükçü olduğu görülen İttihatçı kadrolara destek vermiştir¹⁶⁴. Alevi-Bektaşî zümreler Balkanlarda Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi adına önemli işleri başarmıştır. Balkanlardaki Türkleşme-İslamlaşma süreci Bektaşî tekkeleri ve Bektaşiler vasıtasıyla tamamlanmıştır. Bu zümrelerden en meşhurlarından birisi de Amuca oymağı olup Bulgaristan'dan Üsküp'e kadar uzanan hatta hatırı sayılır bir miktarda meskûndur¹⁶⁵. Varna, Deliorman, Dobruca tarafında Bektaşilerin varlığı bugün dahi sürmektedir. Buradaki Alevi-Bektaşî nüfus bilhassa mezkûr kültürün evliyalarından olan Sarı Saltık'a hürmet etmektedir. Tarihi kaynaklarda Yeniçeriler ile özdeşleşen ve saray/şehir merkezli bir tarikat olarak görülen Bektaşilik, bir fatih/gazi tarikat olarak da yorumlanmıştır. Bu bakımdan askeri bir kimliğe de sahiptir. İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin ekseriyası da askerlerden oluşmuştur. Muhatap kabul edilme ve iade-i itibar talebi gibi çeşitli sebeplerin de eklenmesiyle beraber Bektaşiliğin yaygın olduğu bölgelerde İttihat ve Terakki'nin daha rahat hareket edebilme olanağı ortaya çıkmıştır. Bektaşiliğin yaygın olduğu Köstence, Mecidiye, Ruscuk, Dobruca, Şumnu, Manastır ve Edirne gibi Rumeli ve Balkan şehirlerinde İttihat ve Terakki etkili bir şekilde teşkilatlanacaktır. II. Meşrutiyet'e giden yol da İttihatçılar ile Alevi-Bektaşilerin kesif bir yoğunluklarının olduğu Balkanlar'dan açılmıştır¹⁶⁶.

Burada şu notu eklememiz gerekiyor: Balkanlar'daki Bektaşilik 21. yüzyılın başlarında da varlığını hala sürdürmektedir. 2016 Ağustos'unda Makedonya'ya yaptığımız seyahatte, ülkenin küçük bir şehri olan Kırçova'da sadece üç Bektaşî Tekkesi'ni ziyaret ederek, oradaki Bektaşî varlığına bizzat şahit olduk. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla beraber Bektaşilik, Balkanlar'da hayat alanı bulmuş ve varlığını sürdürmeye devam

¹⁶³ Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*. İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 30-31.

¹⁶⁴ Öz, B. (2004). *İttihat Terakki ve Bektaşiler*. İstanbul: Can Yayınları, s. 84.

¹⁶⁵ Eröz, a.g.e., 1977, s. 18-19.

¹⁶⁶ Atalay, a.g.e., 1991, s. 38.

etmiştir. Ziyaretinde bulunduğumuz bugün Kuzey Makedonya adını taşıyan ülkenin pek çok yerinde Bektaşî tekkeleri Arnavut, Makedon ve Türk etnik kökenli mensuplarıyla varlıklarını sürdürmektedir. Genellikle Arnavutça konuşarak anlaşılan tekke mensupları ibadetleri sırasında Türkçe ilahiler söylemektedir. Özel olarak ziyaretine gittiğimiz Kırçova'daki Hıdır Baba Tekkesi'nin postnişini Eyüp Baba ile Arnavut bir tercüman vasıtasıyla mülakat gerçekleştirmiştik. Mülakatta Eyüp Baba, piri kabul ettiği Nurbali Sultan'ın buraya, Türk cihan hâkimiyetini yaymak üzere geldiğini ve kendilerinin de bir şekilde bugün o yoldan gittiklerini ifade etmiştir¹⁶⁷.

3.9.2. Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey ve Alevi-Bektaşîler

Balkanlar ile İttihat ve Terakki kelimeleri beraber zikredilince ilk akla gelen isimlerden birisi şüphe yok ki Resneli Niyazi Bey olacaktır. Resne, bugün Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak kabul edilen ülkede yer alan bir şehirdir. Niyazi Bey, Resne'de dünyaya gelmiştir. Makedonya Manastır'da Rüştîye'yi, İstanbul'da Harbiye'yi bitirdikten sonra tekrar Makedonya'ya gelerek askerlik vazifesini sürdürmüştür. Bektaşî pirlerinden olan Bedri Noyan Dedebaba'ya göre Resneli Niyazi bir Bektaşî dervişidir¹⁶⁸. Resneli Niyazi Bey, II. Meşrutîyet'in ilanına giden süreçte Osmanlı Devleti'nde yer alan pek çok dini ve milli unsurla temas içerisine girmiştir. Bunların arasında Alevi-Bektaşî zümreler de yer alır. Niyazi Bey'in faaliyet gösterdiği bölgelerden olan Kroşişte bölgesinde Bektaşî nüfusu yoğundur. Buradaki Bektaşîler arasında İttihat ve Terakki sempatanlığı da yayılacaktır. İki zümreye de muhalif olanlar İttihat ve Terakki üyesi olanlar için Bektaşîlere karşı besledikleri tahfif tavrını gösterecekler, Cemiyet aleyhinde zararlı fikirler besleyeceklerdir.¹⁶⁹

Resneli Niyazi Bey hatıratında, Bektaşîler ile ilişkilerini de anlatmıştır. Resneli Niyazi Bey'in anlattığına göre Hüsrev Bey adındaki Meşrutîyet yanlısı bir şahıs, Görüce bölgesinde yer alan Melmepan Bektaşî Tekkesi babalarından Şeyh Hüseyin ile görüşme yapmıştır. Bu görüşmeye göre Bektaşî tekkesi vasıtasıyla bölgede Meşrutîyet ve Cemiyet adına önemli propaganda adımları atılacaktır. Şeyh Hüseyin Baba, Cemiyeti ve Meşrutîyet gayesini el üstünde tutarak; müritlerine bu hedeften ayrılmamalarını, icap ederse bu uğurda kanlarını dahi vermeleri gerektiğini salık vermiştir. Şeyh Hüseyin Baba'nın etkisi yalnızca

¹⁶⁷ Gökçek, G. (2016, 1-2 Ağustos). "Harabati Baba Tekkesi Şeyhi Eyüp Baba ile Söyleşi". Harabati Tekkesi, Kırçova/Kuzey Makedonya Cumhuriyeti.

¹⁶⁸ Öz, a.g.e., 2004, s. 377.

¹⁶⁹ Resneli Niyazi. (2003). *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*. İstanbul: Örgün Yayınevi, s. 90.

Görüşte de değil, bölgede önemli bir nüfusa sahip olan Toskahılar arasında da görülmüştür¹⁷⁰.

3.9.3. İttihat ve Terakki Döneminde Alevi-Bektaşilerin Nüfus Yoğunluğu

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde İstanbul'da 14 ve Edirne'de 16 Bektaşî Tekkesi faaliyet göstermektedir¹⁷¹. İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'e adım adım ilerlediği zamanlarda Balkanlar özelinde ve Osmanlı coğrafyası genelinde hatırı sayılır bir Alevi-Bektaşî nüfus vardır. Alevi-Bektaşî nüfusun bir Bektaşî Tekkesi vasıtasıyla tutulduğu önemli bir belge Arnavutluk'taki Tomari Dağı Bektaşî Tekkesi'nde bulunmuştur. Buradaki Postnişin tarafından 1826 öncesinde tutulan istatistiklerde Anadolu'da 7 milyon, Arnavutluk'ta 100 bin, İstanbul'da 120 bin; Girit, Makedonya ve Irak'takilerle toplam 7,3 milyon Alevi-Bektaşî olduğu ifade edilmektedir. Anadolu'daki Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonra Arnavutluk'ta faaliyet gösteren Bektaşî merkezinin başında bulunan Salih Niyaz Baba ise 1933'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kızılbaşların dışında 7,5 milyon Bektaşî nüfusunun var olduğunu ifade etmektedir¹⁷². Alevi-Bektaşî mensupları tarafından tutulan bu istatistiklerin biraz mübalağalı bir şekilde sunulduğu düşünülmüştür. Başka bir istatistik ise bir yabancı devlet görevlisine aittir. Fransız bir konsolosun hazırladığı rapora göre Sivas vilayetinin nüfusu 20. yüzyılda 1 milyon 220 bindir. Tasnif yapan konsolosa göre vilayette 318 bin Kızılbaş yaşamaktadır¹⁷³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Bektaşî, Mevlevî ve Melamî çevreler, dergâhlar ve şeyhlerle, II. Meşrutiyet'e giden dönemde sıkı bir ilişki içerisine girmiştir. Cemiyetin ileri gelenlerinin önemli bir kısmının da mezkûr tarikatlara bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bektaşîliğin Türkçeyi ve Türklüğü yaşatıyor olması, İttihat ve Terakki mensuplarından kimilerinin Bektaşî olmasına sebep olacaktır¹⁷⁴. Hatta Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın da Bektaşî olduğu öne sürülecektir¹⁷⁵. Gerek Osmanlı döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde milletvekili olarak görev yapan Bektaşî simalar vardır. Samih Rifat Bey, Ahmet Rasim Bey, Sadreddin Hattüza ve Yahya Kemal gibi Osmanlı münevverleri ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi Cumhuriyet ile özdeşleşen

¹⁷⁰ Resneli Niyazi, a.g.e., 2003, s. 148.

¹⁷¹ Öz, a.g.e., 2004, s. 137.

¹⁷² Öz, a.g.e., 2004, s. 87-88.

¹⁷³ Alandağlı, M, (2015). "Kızılbaşlara Dair İki Rapor: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İdarecilerinin Gözüyle Kızılbaşlar", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*. İstanbul. İletişim Yayınları, s. 230.

¹⁷⁴ Öz, a.g.e., 2004, s. 187.

¹⁷⁵ Küçük, a.g.e., 2003, s. 97.

simalar bu isimler arasındadır. Ayrıca Şeyhülislam Hayri Ürgüplü Efendi'nin de Bektaşî olduğu bilinmektedir¹⁷⁶. Bilhassa Meşrutiyet'in ilanını takiben İttihat ve Terakki mensupları ile Alevi-Bektaşîler arasındaki yakınlaşma daha da artmıştır. İttihat ve Terakki mensupları baskı altında olan ve II. Abdülhamid'e muhalif olan tarikatlara bilhassa Alevi-Bektaşîlere hayat sahalarını tedricen geri vermiştir. Bunun sonucundan 1909'dan itibaren İstanbul'da bazı Bektaşî tekkeleri yeniden açılmıştır¹⁷⁷. İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşîlere ilgi duymalarının sebeplerinden birisi de toplumu tanıma gayretlerinin ortaya çıktığı dönemi takiben yaşanan Balkan Harbi'nden sonra elde kalan Müslüman Türk nüfusun, Türklüğe ve modern dünyaya en meyyal zümresi olmasıdır.

Modern bir devlet yaratmaya gayret eden İttihat ve Terakki'nin bazı mensupları, Bektaşîliği idealize ederek, hedefledikleri millet ve devlet tasavvurunda bir özne olarak kullanmayı tartışmışlardır. Bilhassa Balkan Harbi'nden sonraki süreci takiben devletin birliğini isteyen yegâne unsurun Müslüman Türk milleti olduğu kabul görmüştür. Alevi ve Bektaşî zümreler başta olmak üzere Müslüman Türk hüviyeti taşıyan tüm topluluklar inceleme altına alınarak, modern Türk devletine giden yol için tartışma konusu olmuşlardır. İttihat ve Terakki, Alevilik ve Bektaşîliğin ulusallaştırılmasına yahut ulusal bir din olarak toplumun tamamına takdim edilmesine ilişkin araştırmalar yapacaktır¹⁷⁸. Hiç şüphe yok ki İttihat ve Terakki'yi bu faaliyetlere iten sebebin arkasında bir tasavvur yatmaktadır.

3.9.4. İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşî Tasavvuru

Bektaşîlik, kurulduğu kabul edilen 14. yüzyıldan itibaren saraya yakın ve şehirli bir özellik taşımıştır. Bektaşî ayinlerinde söylenen ilahiler, düvazlar Türkçe dile getirilmektedir. Rakslar yapılırken, talimatlar verilirken ve dualar edilirken Türkçeden taviz verilmez. Bazı ritüellerden; Türk bozkır hayatından, Gök Tanrı inancından ve Şamanizm'in mistik öğelerinden temalar hemen göze çarpacaktır. Bu bakımdan Bektaşîlik, Ahmed Yesevi geleneğini yani Türkçeciliği ve asli Türk hüviyetini koruma refleksine sahip bir tarikat olarak kabul edilmiştir. Bu ve benzeri sebeplerle beraber İttihat ve Terakki'nin Müslüman Türk unsur üzerine inşa etmeyi planladığı milli tasavvur için Alevi-Bektaşî zümre mercek altına alınmıştır.

---

¹⁷⁶ Öz, a.g.e., 2004, s. 331-376.

¹⁷⁷ Dierl, A. J. (1991). *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Ant Yayınları, s. 71.

¹⁷⁸ Taştan, a.g.e., 2017, s. 12.

Anadolu'daki toplumları tanımak ve mezkûr amaca hizmet etmek için Cemiyet tarafından araştırma yapmak üzere pek çok isim İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi tarafından görevlendirilmiştir. Baha Said Bey de, Alevi-Bektaşî zümreyi incelemek üzere araştırmalara başlayacaktır. Daha sonra bu notlarını Türk Yurdu dergisinde neşredek olan Baha Said Bey araştırmalarını Türkçü bir bakışla yapmış, araştırmaya bu saikle yaklaşmasından mülhem çalışmanın arkasında yatan amacı bizlere işaret etmiştir. İttihatçılara göre Alevi-Bektaşîlerin de devletin geleceği için ikame edilmesi şarttır. Ayrıca Aleviler ile gayrimüslimler arasında oluşması muhtemel bir iş birliğini engellemek, var olan durumu tespit etmek ve bunlara yönelik politika belirlemek için 1914-1915 yıllarında Baha Said Bey'i Anadolu'ya göndereceklerdir¹⁷⁹. Sosyal ve kültürel alanda pek çok çalışmaları bulunan Baha Said Bey; etnografik, kültürel ve dini yaşayış bakımından Alevi-Bektaşî zümreyi inceleyecektir. Baha Said Bey'in temel amacı araştırılmak üzere görevlendirildiği Alevi-Bektaşîleri sosyolojik, kültürel, inanç biçimi ve hayat tarzı bakımından incelemektir. Bu incelemelerle ulaşılan bilgiler, araştırmacılara göre İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, uzun soluklu projelere bahis konusu edilecek ve bilhassa Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başladığı dönem göz önüne alınarak milli devletin inşasında kullanılacaktır.

Bektaşîler, Yeniçeri Ocağı kaldırılana kadar devlet tarafından tanınan ve itibar gören bir tarikat olmuştur. Lakin Bektaşîler ile pek çok ortak noktayı paylaşan ancak Bektaşîlerin aksine daha kırsal alanlarda, sözlü kültür üzerinden dini hayatlarını sürdüren Aleviler için bu söylenemeyecektir. Şah İsmail ve benzeri mesiyani inançlara karşı daima hassas olan ve Sünni refleksler gösteren Osmanlı Devleti'ne isyana meyyal olan Alevi zümreler, Osmanlı Devleti tarafından belgelerde zaman zaman Rafizilik ve Şiilik ile isnat edilerek, onlara karşı yapılan uygulamalar için dini bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır¹⁸⁰. Alevi tabiri 19. yüzyıla kadar Osmanlı belgelerinde neredeyse hiçbir zaman zikredilmemiştir. Bektaşîler ile beraber Alevi zümre artık İttihat ve Terakki'nin derin merakını celbetmiştir. 1909'dan sonra İttihat ve Terakki, Aleviliği milli devlet inşa politikası bakımından bir potansiyel olarak görecektir, Alevilerin üzerindeki baskı dönemi sona erecektir¹⁸¹.

Tarikatlar arasında Türk kimliği ve özelliği en baskın olan Bektaşîliğin milliyetçi olanları etrafında topladığı bir gerçektir. Türk kültür hayatı Fars ve Arapça klasiklerin etkisi

---

¹⁷⁹ Bahadır, İ. (2015), "Aleviliğe Milliyetçi Yaklaşımlar ve Aleviler Üzerindeki Etkileri", İ. Gürtaş ve Y. Çakmak. (Editörler). *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşîlik*. İstanbul. İletişim Yayınları, s. 455-456.

¹⁸⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu: BEO, Dosya No: 0022864.21, Gömlek No: 47.84.001.

¹⁸¹ Bahadır, a.g.e., 2015, s. 26.

altındayken dahi Türk dilinden ve getirdiği edebi biçimlerinden vazgeçmemişlerdir¹⁸². Bektaşî tarikatı içerisinde Türk unsur kadar etkin olan bir diğer etnik grup ise Arnavutlardır. İttihatçılar Arnavut Bektaşîlere karşı Türk Bektaşîleri desteklemişlerdir. Bektaşîliğin milli bir tarikat olduğunu, Hacı Bektaş'ın milliyetçi bir şeyh olarak Türk kültürünü korumaya gayret ettiğini ifade etmişlerdir¹⁸³.

İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşîlere bu nedenlerle yaklaşıyor olması son zamanlarda daha güçlü bir şekilde ifade edilmektedir. Bazı araştırmacıların iddialarına göre Osmanlı Devleti'nin üzerine inşa ettiği devlet yapısına alternatif olacak etnik çekirdekli ulusal toplum için aranan Türk milletine bir din/mezhep keşfetme motivasyonu, İttihatçıların mezkûr zümreye dair meraklarının temel sebeplerinden birisini oluşturmuştur¹⁸⁴. Mezkûr iddiaya dair çıkışlar, dönemin siyasi ve sosyal tarihi okunduğunda, iddianın doğru olabileceğine dair görüşlerin hala tartışılmakta olduğu sonucunu değiştirmemektedir. Bizce de milli devlet tartışmalarının olduğu dönemde elde kalan Türk kitle göz önüne alınarak; İttihat ve Terakki'nin Türkçe, Türk mebus varlığı ve Türk ekonomisi üzerindeki duruşu, milliyetçi bir dile sarılıyor olması, iktidarında Alevi-Bektaşîliğin bir referans noktası olarak tartışılmasına imkân sağlamıştır.

İttihat ve Terakki'nin politikalarıyla beraber yazışmalarda ve toplumsal hayatta Kızılbaş yerine Alevi kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Kızılbaş adı yerine Alevi tabirinin tercih edilmesinin sebebi Tanzimat'tan sonraki Türk aydınlarının Türklük üzerine yoğunlaşması ve Türklük ortak paydasının öne çıkarılmasıdır¹⁸⁵. Alevi tabiri altında yer alan grupların hemen hemen tamamı Türklerden oluşmaktadır. Uzun yıllar boyunca marjinal olarak kabul edilen Aleviler, İttihat ve Terakki kanalıyla kimliklerini ifade imkanını kazanmaya başlamıştır¹⁸⁶.

3.9.5. İttihat ve Terakki'nin İslamiyet Yorumu ve Alevi-Bektaşîler

Cumhuriyet ile beraber kurulan modern Türkiye'nin fikir babası olan Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin de önde gelen isimlerindendir. Bilhassa Türk milliyetçiliği fikrinin banisi kabul edilen Gökalp, modern bir Türk kimliği ve devletiyle beraber çağdaş bir İslam

¹⁸² Ramsaur, a.g.e., 2007, s. 132-133.

¹⁸³ Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 40.

¹⁸⁴ Aydın, S. (2015). "Sunuş: Bir Etno-Dinsel Kimlik Olarak Alevilik", İ. Gürtaş ve Y. Çakmak. (Editörler). *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşîlik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 36.

¹⁸⁵ Onat, H. (2012). "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", H. Onat ve S. Kutlu. (Editörler). *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 569.

¹⁸⁶ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 17.

anlayışı üzerine de yazılar yazmıştır. Alevi-Bektaşî zümreler başta olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin araştırma yaptırdığı, Müslüman Türk ahaliye dair teolojik ve etnik yaklaşım biçimlerinin esas ve usulünü Ziya Gökalp belirlemiştir. İttihat ve Terakki'nin ortaya koyduğu din anlayışını ve çalışmalarını 1914-1917 yılları arasında yayınlanan İslam Mecmuası'nda dile getirmiştir¹⁸⁷. O, Türk milletini bugün aynı adı taşıyan kitabıyla bildiğimiz üç kelime ile idealize ve terkip eder: Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak.

Ziya Gökalp eliyle İttihat ve Terakki'nin Türkiye için düşündükleri İslamiyet yorumu, eski Türk kültürünü ve geleneklerini içinde taşıyan bir tarzda olmuştur. Bu İslamiyet yorumu katı, kuralcı olmayan; ulusal kimliği eritmeyen, Türk milliyetçisi bir Müslümanlık tarzıdır. Hâlihazırda Alevilik ve Bektaşilik de bu anlamda zikredilen özelliklerin hemen hemen tamamına haizdir. Bu bakımdan ifade edilmiştir ki İttihat ve Terakki'nin İslamiyet yorumu Alevilik ve Bektaşilikle örtüşmektedir¹⁸⁸.

İttihat ve Terakki Alevi-Bektaşî zümreleri araştırırken Türk kökeni ile beraber milli devlete nasıl katkı sunacağına dair bir anlam çıkarmak da istemiştir. İttihat ve Terakki döneminde kurulan Türk Ocağı ve Milli Türk Talebe Cemiyeti gibi kuruluşların milli köklere yönelik incelemelerinden mütevellit Alevi-Bektaşî zümreleri araştırma alanına dâhil etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, milli devlet düşüncesini, yaşadığı tecrübelerden ilhamla hayati bir mesele olarak görmüştür. Türk kimliğinin tartışıldığı bu dönemde Alevi kimliğinin tespiti de etnik tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ne başkaldıran unsurların arayışlarıyla birleştiği bu dönemde Talat Paşa ve Ziya Gökalp, Alevi-Bektaşî ve mezkûr zümrelere hassasiyet göstermiştir. Bu iki ismin bilgisi ve rızası dâhilinde Cemiyet adına araştırma yapan Baha Said Bey'in notlarındaki Alevi-Bektaşîlerin kadim Türk kültürü ile ilintilerini ortaya çıkarma çabasını, dönemin milli kültür politikasının bir arayışı olarak görmek gerekmektedir¹⁸⁹. Dönemin siyasi ikliminden kaynaklı olarak ortaya çıkan sosyal ve iktisadi buhranlar bu araştırmaları gelecek adına daha önemli kılmıştır. Baha Said Bey'in araştırmalarının 'dallarda ayrılık olsa bile köklerde birlik şuurundan hareketle' yapıldığı düşünülmektedir¹⁹⁰.

---

¹⁸⁷ Öz, a.g.e., 2004, s. 191.

¹⁸⁸ Öz, a.g.e., 2004, s. 192.

¹⁸⁹ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 25.

¹⁹⁰ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 23.

3.10. İttihat ve Terakki İktidarında Alevi-Bektaşiler ile İlişkileri

İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde Alevi-Bektaşiler ile ilgili bazı yazışmalara ulaşma imkânımız oldu. O yazışmaları irdeleyeceğimiz bu bölümde belgelerde kullanılan bazı temel kavramları kullanım zaman ve durumuna göre açıklayacağız. Osmanlı Devleti yazışmalarında kullanılan Rafizi, Kızılbaş, Alevi ve Bektaşi kelimeleri bunların başında gelmektedir. Din dışılık anlamına gelen Rafizilik, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Safevi sempatizanlığı ile beraber ehl-i sünnet dışılık olarak görülmüştür. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti tarafından tehlikeli bulunmuş ve Rafizilik olarak adlandırılan faaliyetlerin yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Genellikle konargöçerler arasında görülen ve merkezi Osmanlı Devleti inanç biçimine aykırı görünen fikirleri öne sürenlerin XIV. asırdan itibaren Osmanlı'da Rafizi-Kızılbaş olarak anıldıkları görülmüştür¹⁹¹. Hoca Saadeddin Efendi ise açıkça Rafizi kavramını Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler için kullanmıştır¹⁹². Kızılbaş tabirinin ise ilk defa II. Bayezid devrinde literatüre girdiği anlaşılmıştır. II. Bayezid'in Akkoyunlu hükümdarına ve Emir Rüstem'e yazdığı mektuplarda "taife-i bağıyye-i kızılbaş hazzelehumullah" ve "cemaat-ı kızılbaş" tabirlerini kullandığı tespit edilmiştir¹⁹³. Bektaşi kavramı ise, Yeniçeriler ile beraber Osmanlı Devleti'nde ve hâkimiyet sahasında kabul görmüş-bir tarikatın adıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde temasa girdiği Alevi-Bektaşiler ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bilhassa Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Bektaşi zümrelerin uğradığı ağır baskıyı üzerlerinden kaldırmış, onlara daha meşru ve geniş hayat alanları sunmaya çalışmıştır. Buradan hareketle İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde Alevi-Bektaşiler ile karşılaşılan hadiselerle ilişkin yaklaşımları belgelere dayalı olarak irdelenmiştir.

3.10.1. Asayiş Tedbirleri

Dâhiliye Nezareti'ne, 3 Ekim 1909 tarihinde mülkiye müfettişi tarafından yazılan bir belgede Alevilik içerisinde yer alan Kızılbaşlığın bir asayiş sorunu olarak görüldüğü ve bu sebepten Ordu kazasındaki varlığının kaldırılmasına ilişkin fikirlere dair bilgiler yer almıştır. Kızılbaşlığın Ordu bölgesinde yayılmasının sebebi olarak cehaletin ve hükümetin

¹⁹¹Teber, Ö. F. (2007, Mayıs-Ağustos). "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dinî-Siyasi Tanımlamalar". *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 10, s. 6.

¹⁹² Teber, a.g.m., 2007, s. 9.

¹⁹³ Teber, a.g.m., 2007, s. 10.

bölgede yaşananları görmezden gelmesi öne sürülmüştür. Resmen tanınmamış bir mezhep olarak yorumlanan Kızılbaşlığın Ordu kazasında yüksek tesirle görüldüğü, ayin ve merasimlerinin İslam'a aykırı bulunduğu ifade edilmiştir. Alınacak tedbirler ile Kızılbaşlığın yayılmasının aşamalı bir şekilde önüne geçilmesi gerektiği bildirilmiştir. Maarif Nezareti ile beraber daha evvel alınan tedbirlerin bugüne kadar önemli tesirleri olduğu da belirtilir. Kızılbaşlığın Ulubey nahiyesinde Ören, Dikenlice mahalleleri; Habsmana'da Ağızlar, Tepeköy, Tarı, Kozören, Akkilise köyleriyle Bolaman nahiyesinde birkaç köy ve mahallede yaygın olabileceği, gerekli tedbirlerin bu buralarda daha etkin bir şekilde yapılması gerektiği ifade edilmiştir¹⁹⁴.

Burada meseleyi biraz açmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti Sünni İslam inancının müdafii ve fikhinin uygulayıcısı olarak görülmektedir. Sünni İslam; kitabi bilgilere ve nakle dayanmaktadır. Alevi-Bektaşî kültürünün temsil ettiği İslamiyet algısı ise daha çok sözlü ve şifahi kültürden beslenmektedir. Osmanlı Devleti Alevi-Bektaşî zümreleri kendisine bağlayabilmek, bağlayamasa da ehlileştirmek için bir dizi çalışmanın içerisine girecektir. II. Bayezid döneminde Dimetoka'da irşad vazifesini sürdüren ve meşreben Alevi-Bektaşî kültürüne yatkın olan Balım Sultan, Hacı Bektaş Veli tekkesine şeyh olarak tayin edilerek Alevi-Bektaşî zümre üzerinde Osmanlı Devleti'nin etki alanı artırılacaktır.

Anadolu'da özellikle konargöçer Türkmenler arasında bulunan ve şifahi kültür üzerinden İslamiyet'i yaşayan bazı Alevi zümreler; Sünni itikada muhalif olduğu ifade edilen hayat tarzı ve ritüellerinden dolayı, Osmanlı Devleti tarafından Rafizi ve Kızılbaş diye nitelendirilecektir. Şu noktaya da temas etmek gerekiyor: Belgede hazırlanan tezkire Şeyhülislam'a gönderilmiştir. Sünni İslamiyet yorumunun fetva bakımından başı Şeyhülislam'dır. İlgili çalışmaların Şeyhülislam öncülüğünde yapıldığının anlaşılması bakımından bu belge bir hayli önem arz etmektedir. İttihat ve Terakki döneminde ise bu tezkire ve ek belge –muhtemelen benzer asayiş sorunlarından dolayı- incelenmek üzere ilgili makam tarafından istenmiştir.

Dâhiliye Nezareti tarafından yazılan 18 Mayıs 1912 tarihli bir belge ise Hacıbektaş Postnişinliğine ve Maarif Nezareti'ne hitaben kaleme alınmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne mülkiye müfettişi tarafından 3 Ekim 1909'da yazılan belgede geçen hadiselerin sıkı bir şekilde takip edildiği anlaşılmaktadır. Belgede, Trabzon vilayetine bağlı Ordu kazasında yer alan nahiyelerde İslam adabına taban tabana zıt ve karşıt olduğu ifade edilen davranışların yayılmakta olduğu, bunun da Kızılbaşlık aracılığıyla gerçekleştiği iddia

¹⁹⁴ BOA, Fon Kodu: DH.MUI, Dosya No: 00029.2, Gömlek No: 00026.003.

edilmiştir. Zamanla bu kötü davranışların genişlemeye başlayabileceğinin altı çizilirken; önlem alınması ve yok edilmesi gerektiği Mülkiye Müfettişi Ali Seydi Bey tarafından sunulan bir tavrile ifade edildiği dile getiriliyor. Eğer böyle devam ederse sahih İslam itikadının zarar göreceği, buna karşı önlem olarak halka doğruların anlatılması ve aydınlatılması gerektiği zikredilmiştir:

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi

Taraf-ı Ali-i Hazreti Meşihatpenahiyye ve Maarif Nezareti Celilesi'ne

Anadolu'nun bazı mahallerinde olduğu gibi Trabzon vilayetinin Ordu kazasına mülhak Ulubey Habsamane ve Bolaman nahiyelerine merbut (*bağlı*) karada dahî ahlak ve adab-ı İslamiyyeye külliye mugayir ve derece-i kubh (*kabahatler*) ve şena'atî (*kötülük*) 'ukûl-i selîme ashabı (*akl-ı selimler*) nezdinde bedihi (*kuşkusuz*) ve zahir olan Kızılbaşlık...cahilanesinin beynel ahali tevessü' (*genişleme*) ve intişar (*yayıma*) etmekte olduğu me'atteessüf tahkik kılındığı beyanıla bunun mahv (*yok etme*) ve izalesini (*giderme, ortadan kaldırmak*) temin edecek tedabirin itti hazı (*alma*) lüzumu oralarda icrayı teftişat (*denetlemeler*) edip ahiren (*son zamanlarda*) dersaadete avdet (*geri dönüş*) etmiş olan Mülkiye müfettişi Ali Seydi Bey Efendi tarafına verilen takirde beyan olunmuş ve şu...delealete sülük ede ciheti (*yön, taraf*) nasın tarik-i hak ve hidayete icra'-i ehem ve lezem olup buda o kabil itikadat-ı batılanın mahv ve izalesiyle akaid-i sahiha-i İslamiyyenin neşr-ü (*yayma*) telkini ve maarifin (*bilim, kültür*) ta'mimi (*genelleştirme, genelge*) ile efkar-ı halkın tenviri (*aydınlatma*) gibi esbaba tevessül (*girişme*) ile mümkün olabileceğine binaen ma'arif Nezareti aliyyesinede tebliğat-ı lazime icra edilmiş olmakla daire-i celilesine meşihatpenahiyyesince de îfayı muktezası menut-i himem-i 'aliyye-i...ol babda.¹⁹⁵

Belgeden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin tehlikeli olarak gördüğü Kızılbaşlık Anadolu'da pek çok yerde varlığını sürdürmektedir. Bununla beraber İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu bir dönemde Trabzon hattında Kızılbaşlığın yayıldığı ayrıca Osmanlı Devleti tarafından din dışı olarak yorumlanan bazı hadiselerle kapı açtığı ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti, bu yayılmayı önlemek ve hatta daha evvelden Kızılbaşlık cereyanına kapılanları Sünni İslam'a çevirmek için yıllardır yaptığı gibi Trabzon'da da bir çalışma içerisine girmek için gerekli hazırlıkların yapılması talimatını vermiştir.

Aşağıda vereceğimiz yazışmalar bir hadisenin halline dair belgeleri içermektedir. Belgelerde görüleceği üzere hükümet, Alevi-Bektaşiler ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmektedir. Bahis konusu edilen belgeler, Maarif Nezareti'nin diğer nezaretler ile yazışmalarını düzenleyen Mektubi Kalemî tarafından kaleme alınmıştır. Alevi-Bektaşî zümre içerisinde yaygın bir şekilde okunduğu anlaşılan Bektaşî Sırrı adlı kitaba dair Dâhiliye Nazırı adına bir belgede Müsteşar tarafından 9 Haziran 1910 tarihinde, Maarif Nezareti'ne sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Belgenin 4 Haziran 1910 tarihli 467 ve 528

¹⁹⁵ BOA, Fon Kodu: DH.MUI, Dosya No: 00029.2, Gömlek No:00026, 001.001

numaralı tezkirelere cevap olarak yazıldığı ifade edilmiştir. Bektaşî Sırrı adı verilen kitabın, matbu eserleri incelemekle mükellef kurum tarafından Adliye Nezareti'ne gönderildiği, içerisinde bulundurduğu Kur'an ve sünnet anlatılarının Matbaalar Kanununun altıncı maddesine uygun olduğu bu yüzden bir takibatın gerçekleştirilemeyeceği ifade edilmiştir. Meşihat makamına ikişer nüshanın gönderilip gönderilmediği de sorulmakla beraber ilgili makamın görüşlerinin alınmasından sonra ancak Matbaalar Kanununun dokuzuncu maddesine göre işlem yapılabileceğinin Adliye Nezareti'ne bildirildiği ifade edilmektedir. İnceleyenlerin kitapta aykırı bir şey bulamadığı ancak mahkeme karar vermediği sürece basılmasının engellenemeyeceği, sorumluluğun Adliye Nezareti'nde olduğu ifade edilmiştir¹⁹⁶.

Maarif Nazırlığı tarafından hazırlanan 17 Haziran 1910 tarihli bir belgeye göre müntesipler tarafından ilmihal olarak görülen ve Bektaşî Sırrı adını taşıyan bir kitap ortalıkta dolaşmaktadır. Maarif Nazırlığı yapılan incelemeler neticesinde kitabın içerisinde Şer-i Şerif'e ve İslam'a aykırı şeylerin bulunduğu kararına varmıştır. Bu mugayirlik durumundan ötürü 17 Mayıs 1910 ve 1 Haziran 1910 tarihli hükümetten alınan izinden hareketle, kitabın basımının durdurulmasına ilişkin kararın uygulanması talep edilmektedir¹⁹⁷.

Bektaşî Sırrı adlı kitap ile ilgili gelişmeler sıkı bir şekilde takip edilmiş, ilgili makamlar tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. 4 Haziran 1910 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, Matbuat Kanunun'a aykırı olduğundan dolayı, mezkûr kitabın basımının durdurulması için gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir¹⁹⁸.

İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşîler ile ilişkilerine dair araştırma yaparken resmi belgelerin birisine de Genelkurmay Başkanlığı ATASE İstiklal Harbi arşivinde rastlanmıştır. Belgenin kaleme alındığı tarih olarak 17 Temmuz 1917 not düşülmüştür. Belge, Dâhiliye Nezareti'ne, Sivas'tan şifreli olarak yazılmıştır. Belgeden anlaşıldığına göre daha önce gelmiş olan bir istihbarat üzerinden makama bilgi verilmiştir.

Adres: Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne

Sivas'tan Harbiye Nezareti Celilesi'ne

Mevrut Şifredir

C. 21-24/4/ 35 tarih ve 1/ 2259(3359) şifreye:

¹⁹⁶ BOA, Fon Kodu: MF.MKT, Dosya No: 01153, Gömlek No: 00059.

¹⁹⁷ BOA, Fon Kodu: MF.MK, Dosya No: 01153, Gömlek No: 00059.003.

¹⁹⁸ BOA, Fon Kodu: MF.MKT, Dosya No: 01153, Gömlek No: 00059.007.

1- Amasya mutasarrıflığının işarına (*yazılı bir metinle haber vermek*) atfen vilayet tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen mekan i'tişa şikaraneden meselesinin bir mübalağayı ahiren (*sonradan*) ettiğini zannediyorum. Esas mesele hakkındaki istıla'atını ve şimdiye kadar kolorduyu haberdar etmemeleri esbabını (*sebeplerini*) Havza mıntika kumandanlığıyla Amasya kalem riyasetinde sordum. Aldığım cevapta her yerde vuku bulmakta olan adi ve kali'den başka şayan-ı arz (*sunulmaya uygun*) bir hareket haber almadıklarını ve bu hareket i'tişa şikaraneden... Amasya mutasarrıflığı tarafından ittihaz edilmiş (*bilgisi edinilmiş*) ise de kendilerine malumat verilmediğini bildirmişlerdir. Keyfiyeti (*niteliği*) aynı zamanda Amasya mutasarrıflığından ve vilayete de sordum. Henüz Amasya mutasarrıflığından cevap gelmemiştir. Benim haza (şu ana kadar) her ihtimale karşı Alevi nahiyeye merkezine bir tabur ikame ediyorum.

2- Asayişin teminine müteallik (*ilişkin*) tedabirin (*tedbirlerin*) ittihazına (*edinilmesine/alınmasına*) ve sair-i mevcudenin müsaadesi ve ferdi fikriyyemin (*şahsi fikrimin*) istibdatı (*baskınlığı*) derecesine çalışılmaktadır. Bu babtaki mütalaayı (*görüşlerimi*) acizi 2/ 4/ 35 tarih ve 590 numaralı şifre ile arz edilmiştir.

3- 25/4/ 35 tarih ve 612 numaralıdır.

K 2 K Selahaddin¹⁹⁹

Belgede Sivas'ta daha evvel yaşanmış bir asayiş sorunun kolluk kuvvetlerine intikal etmesinden sonraki süreçte yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Belge, Sivas merkezden Amasya'da cereyan eden hadiselerle dair yazılmıştır. Gönderim adresi ise hem Dâhiliye hem de Harbiye Nezareti'dir. Harbiye Nezareti'nin asayiş ve kolluk kuvveti görevlerini ifa etmesi için bilgilendirildiğini düşünmek mümkündür. Ancak Dâhiliye Nezareti'ni bilgilendirmek bu gibi belgelerde çok olağan görülmemektedir. Yaşanan hadisenin dış destekli olduğu düşüncesinden dolayı Dâhiliye Nezareti'nin de bilgilendirildiğini düşünmekteyiz. Bir asker tarafından yazıldığı anlaşılan belge şifreli olarak kaleme alınmıştır. Belgeden anlaşıldığı üzere olağanüstü olarak yorumlanan bir asayiş sorunu yaşanmıştır. Amasya mutasarrıflığından alınan bilgiden hareketle Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen hadisenin mübalağalı olduğu ifade edilmiştir. Meselenin neden kendilerine haberdar edilmediğini Havza komutanlığı ile Amasya kalemine sorduğunu ifade eden yetkili, onlara gelen bilgilere göre yaşanan hadiselerin olağan olduğunu, Amasya mutasarrıflığından olağanüstü bir haber almadıklarını ifade eden cevap aldığını aktarmaktadır. Buna mukabil olarak Amasya Mutasarrıflığı'na da sorduğunu ancak oradan cevap gelmediğini ifade etmektedir. Asayiş sorunu olarak adlandırılan lakin neler yaşandığının tam olarak anlaşılamadığı hadiseye karşı; belgeyi kaleme alan yetkili her ihtimali göz önünde bulundurarak Alevilerin kalabalık olarak yaşadığı nahiyeye daha evvel

¹⁹⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 1-1, Gömlek: 167, Belge: 1-4.

sevk ettiği bir tabur askeri orada tutmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Yetkili, mutlak asayışı temin için almak istediği tedbirleri ve fikirlerini şifreli bir şekilde sunduğunu ve kendisine müsaade edilmesini istediğini belirtmektedir.

3.10.2. Merkez Şeyhi Çelebi Cemaleddin Efendi'nin Yeri

İttihat ve Terakki döneminde resmi yazışmalar arasında yer alan bir belge ise merkez tekke şeyhi olarak bilinen Çelebi Cemaleddin Efendi hakkındadır. Belgenin tahliline geçmeden Cemaleddin Efendi hakkında bilgi vermek isabetli olacaktır. Çelebi Cemaleddin Efendi, Hacı Bektaş Veli postnişininde oturan ve kendisinin Hacı Bektaş'ın soyundan geldiğini iddia eden Bektaşî yolunun öncüleri arasındadır. Daha sonra Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'ya da önemli destekler verecek olan Çelebi Cemaleddin Efendi, TBMM'de Kırşehir milletvekilliği ile beraber Meclis Başkanvekilliği de yapacaktır²⁰⁰. Çelebi Cemaleddin Efendi'nin Alevi-Bektaşî zümreleri bir merkezde mutabık kılmak amacıyla, gönderdiği elçiler vasıtasıyla Hacı Bektaş'taki dergâhın hiyerarşik üstünlüğünün propagandasını yaptırdığı bilinmektedir. İttihat ve Terakki'nin Bektaşîlerle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak ve Bektaşîlerin tek bir elden kontrolünü sağlamlaştırmak amacıyla Çelebi Cemaleddin Efendi, 1909'da soyunun Hacı Bektaş'a dayandığına dair Sultan Reşad'dan bir berat alacaktır²⁰¹. Böylelikle Alevi-Bektaşîler üzerinde devletin tanıdığı ve muhatap aldığı bir üstünlük ve otorite tesis etmiştir. Çelebi Cemaleddin Efendi hakkında yazılan belgeye gelecek olursak, merkez tekke şeyhi olan Çelebi için yazılan bu yazı, tarikata bağlı olan bir müntesip tarafından sunulan şikâyetin incelenmesine ilişkin görüş olarak yazılmıştır. Mart 1914 tarihli olan belgede konunun Şura-yı Devlet'te istişare edilip karara bağlanması gerektiğinin uygun olduğu ifade edilmiştir²⁰². Belge, daha evvel Çelebi Cemaleddin Efendi hakkında gelen şikâyetin durumunun sorulmasına cevap niteliğindedir. Belge, şikâyetin görüşülmesinin Meclis-i Vükela'ya havale edildiğini ve oradan çıkacak kararın tebliğ edileceğine işaret etmektedir.

Yine Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir başka tezkireye daha rastlanmıştır. 1913 yılının Aralık ayında yazıldığı anlaşılan belge, Hacıbektaş Postnişini Çelebi Cemaleddin Efendi ve ilkokul şube müdürü olan Hulusi Bey'in daha evvel sunulmuş olan resmi bir talebin bir

²⁰⁰ Maden, F. (2013). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 210.

²⁰¹ Kieser, H. L. (2015). "Ezgi ve Diyalog Olarak Alevilik: Köy Ereni Melûli Baba (1892-1989)", İ. Gürtaş ve Y. Çakmak. (Editörler). *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşîlik*. İstanbul. İletişim Yayınları, s. 252.

²⁰² BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 003717, Gömlek No: 278748.001.001.

üst aşamaya iletilmesine ilişkin arzı içermektedir. Bu belge Teşrifat Genel Müdürü adına, ilgili Teşrifat Müdürü tarafından yazılmıştır²⁰³. Çelebi Cemaleddin Efendi'nin, İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı Devleti ile her geçen gün temaslarının arttığı görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte bilhassa Balkanlar'da Bektaşilerce desteklenen İttihat ve Terakki mensuplarının, Çelebi Cemaleddin Efendi nezdinde Bektaşilere bir anlamda iade-i itibar yaptıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

3.10.3. Bektaşi Tekkelerinin Durumu

Bektaşi tekkeleri, Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesiyle eş zamanlı olarak faaliyetleri yasaklanan Bektaşi tarikatıyla beraber ya yıkılmış ya da başka tarikat mensubu şeyhlere tahsis edilmiştir. Burayı anlamak için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılış sürecini anlamak şarttır. Ayrıca Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla beraber Bektaşi tekkelerinde yaşanan sıkıntılar 1826'dan İttihat ve Terakki'nin iktidara geldiği döneme kadar uzanacak, 1908-1918 arasında Cemiyetin yönetimine dolaylı ve doğrudan olmak üzere etki ettiği Osmanlı Devleti'nde resmi yazışmalar ile gündeme alınacaktır.

3.10.4. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması

Aşağıda sırasıyla vereceğimiz belgelerde, Bektaşi tekkelerinde Nakşibendi şeyhleriyle ilgili yaşanan hadiseler anlatılmaktadır. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesi ve Bektaşi tekkelerinin kapatılması süreçlerini anlatmak elzemdir. Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete geçiş dönemlerine tekabül eden I. Murat döneminden beri merkez ordusu olarak vazife üstlenen ve doğrudan hükümdara bağlı olan Yeniçeriler, meslek piri olarak Hz. Ali'yi ondan sonra da bu yolda Hacı Bektaş-ı Veli'yi "ulu" kabul etmişlerdir. Her Yeniçeri aynı zamanda potansiyel bir Bektaşi'dir. Bu bakımdan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla beraber Bektaşiler de takibata uğrayacak ve Bektaşi tekkeleri de kapatılacaktır. İttihat ve Terakki döneminde de bu hadisenin etkileri devam etmiş, Bektaşiler ile İttihat ve Terakki'nin ilişkilerinin seyrinde önemli bir noktaya oturmuştur. Belgelerin yazılışındaki arka planı anlamak ve meseleyi anlamlandırmak için Bektaşi tekkelerinin kapatılmasına ilişkin konuyu biraz açmak icap etmektedir.

---

²⁰³ BOA, Fon Kodu: DH.KMS, Dosya No: 00023, Gömlek No: 00036.004.

Osmanlı Devleti'nin merkezi asker teşkilatı olan ve kazanılan pek çok zaferde doğrudan etkisi bulunan Yeniçeriler, 18. yüzyıldan itibaren eski parlak günlerini mumla aratmıştır. Yeniçeri Ocağı'nda başlayan başıbozukluk hat safhaya ulaşmıştır. Hükümdarların veya devlet ricalinin tedbir alma girişimlerine ve hatta nasihatlerine ise Yeniçeriler tarafından sıklıkla isyan ve kanla cevap verilmiştir. Ocağın bozulduğunu gösteren ve bozulmasını tetikleyen pek çok sebep vardır. Yeniçeri kaidesine göre devşirme olan Yeniçerilerin evlatları Yeniçeri olamazdı. Buna Osmanlı Devleti'nde 'kuloğlundan kul olmaz' denilmektedir. Lakin 17. yüzyıldan itibaren bu sistem bozulmaya başlayacak, Ocağa düzensiz bir şekilde asker alımı görülecektir. Zamanla devşirmeler haricinde Türkler de Yeniçeri Ocağı'na girecektir. Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren cülus töreni gerçekleşmiştir. Taht değişikliği yaşandığında yeni tahta çıkan sultan, askerlere cülus bahşişi dağıtmıştır. Sultan değişikliği Yeniçerilerin cülus bahşişi alması demek haline gelmiştir. Bu ve benzeri birçok sebep Yeniçerilerin başıbozuk hareket etmelerine ve sık sık devlete asi olmalarına sebep olmuştur. Tüm bu sonuçlar birleşince Yeniçerilerin devlet için bir vasıta değil tehlike olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. O kadar ki, Yeniçeriler devlet için Ocak anlayışından artık Ocak için devlet anlayışına gelmişlerdir. İslahatları ile bilinen ve aldığı radikal kararlar ile modern Türkiye'ye etki eden II. Mahmud, yenilikçi olduğu kadar kararlı ve cesur bir hükümdardır. Sosyal, iktisadi ve askeri pek çok alanda yenilikler yaparak devletin modern zamanlara hazırlanmasında önemli katkılar sunmuştur. Bu katkılarının başında da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla askeri alanda oluşturulan yeni bir canlılık ile devletin sırtından bir kamburun atılması gelecektir. Başıbozukluğu hat safhaya ulaşan ve çağın gerektirdiği silah ve stratejileri kullanmayı reddeden Yeniçeriler, bu ıslahatçı hükümdara karşı da sık sık isyankâr tavırlar sergilemiştir. Bilhassa Mora İsyanı'ndaki yetersizlikleri ile beraber Mısır'daki ıslahatla başarı sağlayan Kavalalı'nın askerlerinin görüntüsü, köklü bir ıslahatı zorunlu kılmıştır. Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ağasının da olduğu bir divan toplantısında köklü bir ıslahat kararının alınmasını sağlamıştır. Bu karara göre Eşkinci Ocağı adı verilen yeni bir askeri birlik kurulacaktır. Yeniçerileri rahatlatmak için de, bu birliğe alınacakların Yeniçeri Ocağı'ndan temin edileceği kararlaştırılmıştır. Amaç, bu Ocağın, Yeniçerilere karşı bir güç dengesi değil, devletin askeri gücünün artmasına katkı sunacak yeni bir birlik olduğunun propagandasını yapmaktır. Sultan II. Mahmud, bu köklü değişimi gerçekleştirebilmek için asi olan bazı Yeniçerileri önceden ya cezalandırmış ya da çeşitli bahaneler ile onları sürgüne göndererek devlet ve Ocak üzerindeki etkilerini kırmıştır. Kendisine sadık ve

ıslahatlarını destekleyecek askeri ve ilmiye sınıf mensuplarını ise destekleyerek tayin ve terfilerinde onlara karşı cömert davranmıştır. Her ne kadar Yeniçeriler, Eşkinci Ocağı'nın kuruluşuna rıza gösterdiklerini ifade etmişlerse de kökleşmiş asi tavırları yeniden zuhur etmiştir. Eşkinci Ocağı'nın kuruluşundan bir hafta geçmeden Yeniçeriler isyan ederek Sadrazamın sarayını basmışlardır. İsyanın yayılmasından sonra II. Mahmud öncülüğünde rical-i devlet toplanmıştır. Toplantıdan çıkan karar ise isyancılara baş eğilmeyip sonuna kadar savaşılmaması olmuştur. Topkapı Sarayı'ndan Hz. Peygamber'e ait olan Sancak-ı Şerif çıkarılarak isyancılara karşı herkes buraya davet edilmiştir. Yeniçerilerin asi tavırlarından bıkmış olan halk ve saray askerleri ile devlet adamları bu sancak etrafında toplanmıştır. Nihayetinde tüm Yeniçeri kışlaları kanlı çatışmalar sonrasında yakılmış ve yıkılmıştır. Pek çok Yeniçeri idam edilmiştir. Yapılan toplantı ile beraber Yeniçeri Ocağı'nın ilga edildiği ilan edilmiştir²⁰⁴.

3.10.5. Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı sırasında Bektaşilerden kimileri devlet yerine Yeniçeriler tarafında yer almışlardır. Bunlar arasında yer alan Kıncı Baba, Ahmet Efendi ve Salih Efendi başta olmak üzere, Bektaşilerden önde gelen altı kişi hapsedilmiştir. Yeniçeri Ocağı dağıtılarak kaldırılmış, İstanbul'daki Yeniçerilerin neredeyse tamamı etkisiz hale getirilmiştir. İstanbul dışındaki Yeniçeriler için de talimatlar gönderilmiştir. Yeniçeriler ile iç içe geçmiş olan Bektaşiliğin akıbeti için ise aralarında fetva makamı mensuplarıyla Osmanlı Devleti'nde muteber olan tarikatların şeyhlerinin, Şeyhülislamın ve devlet ricalinin de katıldığı bir toplantı düzenleme kararı alınmıştır. Toplantıyı II. Mahmud da izlemiştir²⁰⁵.

Toplantıda Bektaşilik lehinde ve aleyhinde süren bir dizi tartışma gerçekleşmiştir. Lakin aleyhte yapılan yorumlar çok daha fazla olmuş ve kararın yönünü tayinde büyük tesirlere sahip olmuştur. Özellikle Şeyhülislamın Bektaşilik adı altında kimilerinin heva ve heveslerine uyduğu, bazı ibadetleri tahkir ettiği ve böylelikle toplum nezdinde çeşitli fesatlara sebep olduğu yorumu toplantının seyrini belirlemiştir. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra hapse atılan ve yukarıda ismini zikrettiğimiz üç şahsın dahi oruç yedikleri ve namaz kılmadıklarının aşikâr hale geldiği ifade edilmiştir. Toplantıda bulunan

²⁰⁴ Maden, F. (2015). "En Uzun Yüzyılında Bektaşilik ve Bektaşiler". İ. Gürtaş ve Y. Çakmak. (Editörler). *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*. İstanbul. İletişim Yayınları, s. 53-58.

²⁰⁵ Maden, a.g.e., 2015, s. 53-55.

kimi tarikat şeyhleri ikrar ederken Nakşibendi şeyhi, Bektaşilere ilişkin bir belge vermiştir. Toplantı neticesinde İstanbul merkezinde eski olan Bektaşî tekkelerinin sadece mekan açısından ayakta tutulması geri kalanlarının ise yıkılması kararı çıkmıştır. Ülkedeki tüm Bektaşiler takibat altına alınacak, halleri iyi olmayanlara telkinlerde bulunulacaktır. Gerekirse Kayseri, Birgi gibi ilmiye mensuplarının ve Sünni İslam algısının yoğun olduğu bölgelere göç ettirileceklerdir. Devlet, tayin edilen memurları vasıtasıyla Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Bektaşilerin elinde bulunan her türlü gayrimenkule el koyacaktır. Sultan'ın fermanı neticesinde el konulacak olan Bektaşî tekkelerinin mal varlıkları devlete gelir elde ettirecek şekilde satılacak, bu gelirler ile yeni kurulacak ordunun ihtiyaçları karşılanacaktır. Yine Sultan tarafından gönderilen fermanda el birliğiyle Bektaşilerin ortadan kaldırılması için herkesin gayret etmesi istenecektir²⁰⁶.

Tarihi bir hüviyete sahip olması ve müritlerinin fazlalığıyla beraber bölgedeki itibarlarından kaynaklı olarak bazı Bektaşî tekkeleri yıktırılmayıp başlarına çeşitli tarikatların şeyhleri tayin edilmiştir. Bektaşî tekkelerine daha çok Nakşibendi şeyhleri görevlendirilmiştir. Bektaşilik ve Nakşibendilik, kökü Türkistan'a dayanan ve Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi'nin öğretilerini kendi öğretileri içerisinde yaşatan iki Türk tarikatıdır ve silsile olarak bir noktada ortaklık sağlamaktadır²⁰⁷. İşte bu sebepten mühlhem şeyhleri saf dışı bırakılan Bektaşî tekkelerinin başlarına Nakşibendi şeyhleri atanmıştır. Bu şeyhler zamanla kendi usullerine göre tarikat ayin ve zikirlerinin yapılmasına riayet eden Bektaşilere, tekkelerini gayr-i resmi olarak bırakacaklardır. Yasaklanan Bektaşî tekkelerine, Bektaşî şeyhleri yerine Nakşibendi şeyhleri atanmasından Hacıbektaş'ta yer alan postnişinlik de etkilenmiştir. Faaliyetlerini bir şekilde sürdürmeye devam eden çeşitli Bektaşî şeyhleri, İstanbul'a bir yazı yazarak makamda duran Nakşî şeyhi yerine dedebabanın tekrar vazifeye tevdielerini talep etmişlerdir. 5 Haziran 1910 tarihli olan belge Türkçe-Fransızca bir telgraf name şeklindedir²⁰⁸. Belgeye dair bir cevabın yazılıp yazılmadığı, telgraf vasıtasıyla alınan talebin karşılanıp karşılanmadığı bilinmemektedir.

Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 1914 tarihli bir başka belge ise daha evvel sunulmuş olan lakin bizim ulaşamadığımız bir tezkireye cevaptır. Bu belgede Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'nın postnişinini iken vefat eden şeyhten sonra bir Bektaşî şeyhinin yerine

---

²⁰⁶ Maden, a.g.e., 2015, s. 53-77.

²⁰⁷ Köprülü, M. F. (2014), "*Türk Edebiyatında İlk Mutsafavîfler*". İstanbul: Alfa Yayınları. s. 179.

²⁰⁸ BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 003599, Gömlek No: 269902.003.001.

Nakşibendi bir şeyh atandığını, bunun bazı menfaatçi girişimler ve genel siyasi durumdan kaynaklı olduğunu, daha makul bir tayinin gerçekleşmesi gerektiği dile getirilmiştir²⁰⁹.

Bektaşî tekkelerine atanan Nakşibendi şeyhleri meselesi Nakşiler ve Bektaşiler arasında çokça tartışmaya sebep olmuştur. Ahmet Yesevi'ye ulaştığı kabul edilen silsilede yer alan bir ismin ortaklığı, Nakşibendi şeyhlerinin, Bektaşî tekkelerine atanmasında etkili olmuştur. Rivayete göre Nakşibendi tarikatının kurucusu kabul edilen Bahaeddin Nakşibend, Yesevi tarikatı pirllerinden Kasım Şeyh ve Halil Ata'dan bir süre tasavvuf ilmi tahsil etmiştir. Bu iki isim, Yesevilikten Bektaşîliğe uzanan silsilelerde yer almaktadır²¹⁰. II. Mahmud döneminde bilinen bu bilgiden ötürü faaliyeti yasaklanan Bektaşî tekkelerine Nakşî şeyhleri atanmışsa da tekkelerde Nakşibendi değil Bektaşî zikir ve törenleri yapılmaya devam etmiştir. Ancak tekke mülkleri vb. sebeplerden ötürü sorunlar yaşanmış ve bu hadiselerin halli için de bilhassa İttihat ve Terakki döneminde Bektaşiler, hükümete başvurular yapmışlardır.

3.10.6. Osmanlı Donanma Cemiyeti ve Bektaşiler

Konu Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gelmişken bu hususta biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. Osmanlı Donanma Cemiyeti 1909'da kurulmuştur. Donanmanın kuruluş sürecini tetikleyen hadiseler ise Ege Denizi'nde vuku bulan Yunan tehlikesidir. Halkın gösterdiği destek ile şehirlerden taşralara kadar uzanan pek çok şubesi kurulmuştur. Halktan toplanan paralar ile Osmanlı donanmasının güçlenmesi amaçlanmıştır. Hükümetin de desteklediği Osmanlı Donanma Cemiyeti, Şeyhülislam'dan alınan bir fetva sonrasında zekât ve fitre toplamaya da malik olarak bağış kabulüne devam etmiştir. Yurtdışında da elçilikler vasıtasıyla Müslümanlardan ve gönüllülerden bağışlar toplanmıştır. Toplanan miktarlar ile Almanya ve Fransa'dan donanma envanterine toplam ikisi zırhlı altısı destroyer olmak üzere sekiz adet takviye yapılmıştır. Donanma adı verilen mecmuası ve kurulan tiyatrosu ile milliyetçi propagandaya devam etmiştir. Bu cemiyet, İttihat ve Terakki'nin aynı zamanda propagandalarına da hizmet etmiştir²¹¹.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde etkinliği bilinen Bektaşiler, Balkan Harpleri sonrasında iyice yakınlaştıkları İttihat ve Terakki hükümetine her türlü desteği sağlamaya gayret etmişlerdir. Dâhiliye Nezareti'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne yazılan bir belgede,

²⁰⁹ BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 004254, Gömlek No: 318984.0001.001.

²¹⁰ Köprülü, a.g.e., 2013, s. 178-181.

²¹¹ Taştan, a.g.e., 2017, s. 58-60.

Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı Postnişini Cemaleddin Efendi ile Maarif Nezareti'nde şube müdürü Hulusi Bey'in isimleri geçmektedir. Dâhiliye Nezareti tarafından yazılan ve Rumi takvimle tarihlendirilen belge, Miladi olarak 6 Haziran 1914'te kaleme alınmış ve 9879/181 numaralı tezkireye cevap niteliğindedir. Belgeye göre Donanma Cemiyeti'ne yardım eden mezkûr iki zata Padişah emriyle gümüş madalya verilmesi buyurulmaktadır²¹².

Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından hazırlanan 12 Haziran 1914 tarihli başka bir belge, yine Çelebi Cemaleddin Efendi ve Hulusi Bey ile ilgili olarak kaleme alınmıştır. Daha evvel padişah tarafından bu iki zata verilmesi düşünülen madalyaların, yardımların 6960 kuruşa yükseltilmesinden ötürü, nikel madalyadan gümüş madalyaya yükseltilerek takdim edilmesi kararlaştırılmıştır²¹³. İttihat ve Terakki'nin tam olarak iktidarda olduğu bu dönemde Bektaşilerin en rütbeli ismine böylesine taltifler yapılması hiç şüphe yok ki İttihat ve Terakki'nin Bektaşî zümreye dair algısını daha da netleştirmektedir. Hem yapılan yardımı takdir etmek hem de Bektaşilerin en rütbeli ismine gümüş madalya vererek Bektaşileri Cemiyetin ve devletin saflarında daha sıkı bir şekilde tutmanın düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

3.10.7. Bektaşilerin Kurduğu Gönüllü Tabur

Bektaşilere ilişkin bir başka belge de Dâhiliye Nezareti'ne, Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından gönderilmiştir. Belge 7 Ağustos 1909 tarihinde kaleme alınmıştır. Belgeden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti'ne destek olmak üzere, Hacı Bektaş Veli Postnişini tarafından gönüllü bir tabur kurulması kararlaştırılmıştır. Bu tabur Sivas'ta yer alacak ve 380 piyade, 38 süvariden oluşacaktır²¹⁴. Hacı Bektaş Veli Postnişinliği tarafından hazırlanan gönüllü taburun akıbeti hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Lakin Hacı Bektaş Veli Postnişinliği, işgalcilere karşı da tavrını devam ettirecek ve Milli Mücadele döneminde hazırladığı gönüllü birlikler vasıtasıyla vatanın işgalcilerden kurtulmasına yardımcı olmaya çalışacaktır. Gönüllü taburun teşkili, Osmanlı Devleti tarafından kapatılan ve takibata uğrayarak faaliyetleri yasaklanan Bektaşilerin, iktidara İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gelmesiyle beraber yaşadıkları değişimin ve devletin onlara bakışında yaşanan farklılaşmanın bir sonucu olmuştur. Hiç şüphe yok ki bunda en büyük

²¹² BOA, Fon Kodu: DH.KMS, Dosya No: 00023, Gömlek No: 00036.0036.

²¹³ BOA, Fon Kodu: DH.KMS, Dosya No: 00023, Gömlek No: 00036.10.

²¹⁴ BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, Dosya No: 00666, Gömlek No: 00110.001.001.

pay, Alevi-Bektaşilere daha hassas yaklaşarak onları devlet ve Cemiyet ile yakınlaştırmaya çalışan İttihat ve Terakki'ye aittir.

Bu bölümde Alevi-Bektaşilere dair Osmanlı arşiv belgelerinde kullanılan terimleri, Alevi-Bektaşî kültüründe Osmanlı tasavvurunu ve son olarak da arşiv belgeleri ışığında İttihat ve Terakki ile Alevi-Bektaşî ilişkilerini irdelemeye gayret ettik. Geleneksel Osmanlı refleksinden hareketle Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde yer alan zümrelere karşı sert tutumun asayiş kısmıyla ele alındığına şahit olduk. Mezkûr zümrenin en rahat ettiği zaman dilimi olarak ifade edilen İttihat ve Terakki döneminde dahi bir ehlileştirme politikasına tabi tutulmasının devlet politikası olduğunu gördük. Yine bununla beraber Hacı Bektaş'taki Bektaşilerin, bilhassa Çelebilerin, merkezi hükümet ile sürekli bir temas içerisinde olduğuna şahitlik ettik. Bilhassa II. Mahmud'un Yeniçeriliği ilgasıyla beraber tamamlayıcı olarak görülen Bektaşiliğin de takibata uğradığı malumdur. Yasaklılar listesinde yer alan Bektaşiliğin, dergâhlarında görevlendirilen Nakşibendi şeyhleriyle ilgili şikâyet ve görüşlerini de ele alan belgeleri inceledik.

İttihat ve Terakki'nin, Alevi-Bektaşî politikalarındaki yaklaşımlarının temeline ilişkin detayları ise yine İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi tarafından görevlendirilerek mezkûr zümreyi araştıran Baha Said Bey'in araştırmalarında göreceğiz. Bir Alevi veya Bektaşî olmayan Baha Said Bey, yaptığı araştırmaların verilerini ne yazık ki kullanılmak üzere Cemiyete veya hükümete teslim edemez. Çünkü devlet ve Cemiyet o sırada Birinci Cihan Harbi ile büyük bir külfetin altına girmiştir. Baha Said Bey'in bu araştırmaları ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1926-1927 senelerinde Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanabilecektir. Yayımlanan metinlerin analizi yapıldığında Cemiyet tarafından Alevi-Bektaşî zümreyi araştırmakla görevlendirilen Baha Said Bey'in söylemleri, Cemiyetin Alevi-Bektaşî zümreye yaklaşım tarzına dair ipucu mahiyetindedir.

4. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE TOPLUM ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİ: BAHA SAİD BEY VE ALEVİLİK BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI

Genel olarak savaşlardaki mücadeleleri ile bilinen Türk kahramanlarının arasında ilim, kültür, fedakârlık gibi konularda yaptıklarıyla milletin gönlünde yer edinmiş nice önemli insanlar da bulunur. Bunlardan birisi de, Fethi Tevetoğlu'nun deyimiyle feragat faslının meşhur, menfaat faslının meçhul simalarından²¹⁵ olan Baha Said Bey'dir. Onun adına yapılmış çalışmaların sayısı az olsa da hayatına dair en kapsamlı çalışma, merhum Tevetoğlu'nun ilgili makalesidir.

Baha Said'in ailesi Kafkasya'dan Anadolu'ya göçmüştür. Çanakkale Biga'da 1882 yılında dünyaya gelmiştir. Akrabası Mustafa Tinal ise Baha Said'in Dağıstan'da doğduğunu, 16 yaşında Türkiye'ye geldiğini, Fethi Tevetoğlu'na ifade eder²¹⁶. Yükseköğrenimini Harp Okulu ve Akademisi'nde tamamlayan Baha Said, kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Enver Paşalar başta olmak üzere daha sonra Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin kaderine doğrudan etki edecek olan pek çok sima ile aynı dönemde orduya hizmet etse de bir süre sonra emekliye alınmak suretiyle ordudan uzaklaştırılmıştır. Akrabası Numanzade Mustafa Tinal, Fethi Tevetoğlu'na yazdığı mektupta, Baha Said Bey'in ordudan uzaklaştırılmasına ilişkin hadiseyi şöyle anlatır: "Baha Said, askeri okulda öğrenci bulunduğu sırada, en başarılı öğrencilere Padişah Abdülhamit Han'ın gönderdiği mükâfat ve hediyelerin dağıtılması için bir tören düzenlenir. Padişahın armağanını alan her öğrencinin üç defa öpüp başına götürerek hakana şükretmesi gelenek gereğiymiş. En başarılı öğrencilerden olduğu halde Baha Said, aldığı hediyeyle öpüp başına götürmediği ve asla 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırmadığı için sorguya çekilmiş, tutuklanmış ve hapis cezasına çarptırılarak mimlenmiştir"²¹⁷.

Yaşanan bu hadisenin ardından İstanbul'dan uzaklaşmak isteyen Baha Said Kahire'ye gitmiş ve burada bir süre ressam olarak eserler vermeye gayret etmiştir. Meşrutiyetin yeniden ilanıyla beraber yurda dönmüş ve bir yazıhane vasıtasıyla sigortacılık yaparak maişetini gidermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldığı maruf olan Baha Said'in cemiyet içerisindeki konumu tartışmalıdır. Kimilerine göre komite üyeliği yapmışsa da resmi hiçbir kayda rastlanılmamıştır. Onun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin militarist

²¹⁵ Tevetoğlu, F. (1989). "Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey (Biga 1882-İstanbul 16 Ekim 1939)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI (16), s. 207.

²¹⁶ Tevetoğlu, a.g.m., 1989, s. 208.

²¹⁷ Tevetoğlu, a.g.m., 1989, s. 209.

tavırlar başta olmak üzere bazı politikalarını eleştirdiği hatta en sert muhalefeti içeriden yaptığı bilinmektedir²¹⁸. Baha Said, İttihat ve Terakki kadrosunun çoğunluğunun yaptığına aksine devlet ve siyaset işleriyle uğraşmamaya çalışmıştır. Dağıstan kökenli olmasından mülhem Türk Dünyası ile ilgilendiği, ressamlıktan mütevellit de sanat ve kültüre yöneldiği aşikârdır. Arapça, Farsça, Rusça, Almanca ve Fransızca dillerine vakıf olduğu bilinmektedir.

Baha Said, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dışında; Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Ocakları, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Milli Kongre ve Karakol Cemiyeti gibi çeşitli kurumlarda Türk devleti ve milleti için çalışmaya devam etmiştir. Analitik düşünebilme ve yorumlayabilme kabiliyetlerine sahip olmasından ötürü İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından farklı çalışmalarda görevlendirilmiştir. Birinci Cihan Harbi'nin vuku bulduğu sıralarda Osmanlı Devleti'ne sağlanacak her türlü maddi ve manevi destek çok büyük önem arz etmiştir. Talat Paşa 1914-1915 yıllarında, Baha Said'i, Caferi mezhebine mensup Türklerden destek alabilmek için, onların itibar ettiği bir ahundun (hocanın) yanına, İran'a göndermiştir. En önemli çalışmalarından birini ise Ziya Gökalp'in toplumu tanıma ve modern bir ulus yaratma çabalarına destek olmak için yine Ziya Gökalp'in tavsiyesiyle Talat Paşa tarafından Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenleri gibi Anadolu'daki Alevi-Bektaşî zümreyi incelemek ve araştırmak üzere Anadolu'ya gönderilmesiyle gerçekleştirmiştir. Alevi-Bektaşî araştırmalarına dair çalışmalarını Türk Yurdu dergisinde Temüçin takma adıyla neşretmiştir. Sebülürreşad dergisinde de Rusya Türkleri ve Türkçülük üzerine çeşitli yazılar yazmıştır²¹⁹. Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla beraber Baha Said'in yaptığı araştırmaların notları herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulamamıştır. Çünkü neşir aşamasına dahi gelememiştir. Savaşın bitmesi ve Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Türk milletinin Milli Mücadele'yi kazanarak Türkiye'yi kurmasını takiben, araştırmalara dair yazılar 1926-27 yıllarında Türk Yurdu dergisinde, birkaç sayı boyunca yayımlanmış ve okuyucular ile araştırmacılara ulaşmıştır²²⁰.

Milli Talim ve Terbiye Cemiyetinde görev yapan Baha Said, Anadolu'nun yeni baştan taranıp yaşanan Türk kültürünün derinlemesine incelenmesi gerektiğinin farkında olmuştur. Bunun için yaptığı çalışma neticesinde bir rapor hazırlayacaktır. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'ne sunduğu bu raporun henüz başında konuya ilişkin tavsiyelerini sıralamıştır. Baha Said'e göre Anadolu'da yaşayan milletin çoğunluğu Türk neslinden

²¹⁸ Tevetoğlu, a.g.m., 1989, s. 212.

²¹⁹ Tevetoğlu, a.g.m., 1989, s. 209.

²²⁰ Tevetoğlu, a.g.m., 1989, s. 214.

geldiği için Türk milliyeti ve hayatiyeti üzerine söz söylemek mecburi bir durumdur. Hükümeti temsil edenler de Türk'tür. Anadolu köy köy incelenerek topografyası ve etnografyası üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Anadolu'daki toplumsal durum ve bilhassa Türk zümreler konusunda ancak bu şekilde kesin ve ilme dayalı neticeler alınabilecektir. Türk kültürü ve devleti için her türlü mücadelede öne atılan ve elini taşın altına koymaktan çekinmeyen Baha Said, Karakol Cemiyeti ile beraber Milli Mücadele'ye etkin katılım sağlayarak zaferin kazanılmasında önemli bir pay sahibi olacaktır. 16 Ekim 1939 tarihinde kalp krizinden vefat ederek Merkezefendi'deki aile kabristana defnedilmiştir²²¹.

4.1. Alevilik Bektaşilik Araştırmaları

Türk tarihi içerisinde yer alan pek çok yapı-teşekkül etkisini uzun süre sürdürmüştür. Bu durum hiç şüphe yok ki bunların bir geleneğe yaslanmasından kaynaklanmıştır. Kuruluşu, hedefleri, yönetim tarzı ve lider kadrosu bir yana, İttihat ve Terakki'nin iktidarı dolaylı ve doğrudan elinde tuttuğu dönemlerde attığı adımlar günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. İttihat ve Terakki, tarihi hakikatler arasında Türkiye'de en acımasız veya en övgülü şekilde anlatılan bir yapıyı/cemiyeti temsil etmektedir. İttihat ve Terakki kendinden evvelki Meşrutiyet yanlılarına nazaran daha sistemli bir çalışma tarzı benimsemeye çalışmıştır. Bunların başında da toplumu tanıma, veri elde etme ve buna göre politika üretme gibi dönem açısından ve hatta günümüzde de değerleri büyük önem arz eden adımları atmaya gayret etmişlerdir. Bunların başında da toplumu tanımak adına aşiretleri ve tarikat gruplarını araştırma faaliyetleri göze çarpar. İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumu tanımak için bir karar almıştır. Enver Behnan Şapolyo mezkûr hadiseyi şöyle aktarır:

İttihat ve Terakki Partisinin lideri merhum (Talat Paşa) sadrazam olduğu ilk günlerde Parti umumi meclisini topluyor. Bu mecliste diyor ki,
-Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur. Önce bunun içini tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum. Bunun üzerine merkez-i umuminin hocası Ziya Gökalp,
-Biz siyasi bir inkılap yaptık. Yani meşrutî bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Halbuki en büyük inkılap içtimai inkılaptır. İçtimai bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılaplar en büyüğü ve en verimli olacaktır. Bu da ancak, Türk Cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla olur. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar, sekt'ler ve Türkmen aşiretleri gelir. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim demiştir.²²²

²²¹ Tevetoğlu, a.g.m., 1989, s. 215-216.

²²² Birdoğan, N. (1998). *İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması (Baha Said Bey)*. İstanbul: Berfin Yayınevi, s. 7-8.

Alınan bu kararlar neticesinde pek çok önemli isim Anadolu'ya çeşitli araştırmalar yapmak üzere gönderilmiştir. Alevi-Bektaşî zümreleri araştırmak üzere de Cemiyetin en renkli simalarından olan Baha Said görevlendirilecektir. Baha Said'in Ahiler üzerine araştırmaları da olacaktır. Bu araştırmalardaki amaç hem toplumu tanımak hem yeniden inşa edilmesi düşünülen milli devlet sürecine toplumun uyumlu kılınmasını sağlamak için veri elde etmek ilaveten misyonerlik faaliyetlerine karşı önlem almak olmuştur²²³.

4.1.1. Alevi-Bektaşilerde Kadim Oğuz Kültürünün İzleri

Baha Said, Alevi-Bektaşî zümreleri Türkmen-Oğuz geleneği üzerinden yorumlamıştır. Bu yüzden Oğuzların tarihi ananesi içerisinde yer alan ve ileride Alevi-Bektaşî zümrenin kültürel akışı ile bağdaştıracağı kültür öğelerini anlatmıştır. Kurultay ve egemenlik simgeleri en başta yer almıştır. Tarihten kesitleri aktaran Baha Said, bir Türk devleti olan Gaznelilerin aslında Türklere darbe vurduğunu “Dilli Türk’ü dilsiz yaptı” diyerek iddia etmiştir. Kınık boyu, Selçuklu Devleti, Sultan Alparslan gibi dönemleri örnek verirken – kendi zaviyesinden- Türklerin uğradığını düşündüğü Arap ve Fars kültürel müdahalesini aktarmıştır. Baha Said'in yazılarını Türkçülük şuuru ve Turancılık ideali gölgesinde ve minvalinde yazdığı aşikârdır. Cengiz Han'ı Turan birliğinin büyüklerinden görmüştür. Mesnevi'nin hâkim olduğu ve Moğol işgalinin Anadolu'yu kasıp kavurduğu dönemde Âşık Paşa'nın ve Yunus Emre'nin yükselen seslerini kutlu olarak yorumlamıştır²²⁴.

4.1.2. Alevi-Bektaşiler Kadim Türk Kültürünü Yaşatıyorlar

Baha Said, Ahi Evren ve Süleyman Veli gibi tarihi karakterleri de zikretmiş ve Kırşehir bölgesinde yükselen bu Türkçe çılgılığı ulusal bir uyanma olarak yorumlamıştır. Yunus Emre'nin Türkçesi'ni övse de Âşık Paşa'nın Garibnamesini tüm eserlerin üzerinde tutmuş ve onu bir davanın ürünü olarak tanıtmıştır. Hatta Arapça ve Farsça söylenen beyitleri dinleyen Oğuzları “sersemlemiş zavallı Türkler” olarak anmıştır. Mevleviliği bir anlamda Türklüğe zararlı olarak görürcesine yorumlarken Bektaşiliği ciddi bir şekilde yüceltmıştır. Hacı Bektaş'ın törenleri Türk'e uygun ve Türkçedir. Bektaşî tarikatının yaygın olduğu Balkanlar'da gayrı Türkler dahi Bektaşî şiirlerini Türkçe olarak okumaktadırlar. Baha

²²³ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 16.

²²⁴ Baha Said. (1925a). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 182-21, s. 108.

Said'e göre Yeniçeri ordusuna alınan gayri Türk unsura Türk ruhu veren ve onları Türkleştiren sır, bu Türkçe gülbanklarda yani şiirlerde saklıdır²²⁵.

Yazılarında Âşık Paşa'yı el üstünde tutan Baha Said, Hacı Bektaş'a da en az onun kadar değer vermiştir. Onun hayatını tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Kırşehir bölgesinde faaliyet gösterdiğini doğrulamaya gayret etmiştir. Moğolların Anadolu'yu istila ettiği, Türkiye Selçuklu Devleti'nin çökmekte olduğu ve Osmanlı Devleti'nin doğmaya başladığı 100 yıllık dönemi ulusal uyanışın bir dönemi olarak yorumlamıştır. O süreç, Baha Said'e göre Türk milliyeti fikrinin güçlendiği bir dönem olmuştur. Yine Bektaşiler gibi Türk kökenli bir tarikat grubu olan Babailerin de Kırşehir civarında faaliyet gösterdiğini ifade etmiştir. Alevi-Bektaşî zümre, ritüellerinde sık sık saz-bağlama kullanılmıştır. Saz-bağlamanın eski bir Türk geleneğinin devamı olduğunu ifade eden Baha Said, bu geleneğin ozanların ve kamların kullandığı kopuza intibak ettiğini aktarmıştır. Kasabalarda, köylerde, sınır hattında, at üstüne ve pek çok yerde Türkler, saz çalmışlardır. Konargöçer olan Türklerin kültürel akışı sözlü kültür üzerinden uzun bir süre devam etmiştir. Bu kadim gelenek, İslamiyet öncesinde kopuz ile sürmüş, İslamiyet'ten sonra saz-bağlama gibi enstrümanlar ile devam etmiştir. Baha Said, bu kültürel değişimi referans göstererek Âşıkların ve Bektaşilerin bazı kaynaklarca öncülleri kabul edilen Babailerin kadim Türk kökenlerine vurgu yapmıştır²²⁶.

Selçuklular Türkmen bir boydan gelseler de devlet ricalinin Farsların etkisinde olmasından kaynaklı olarak yazı ve üst zümre edebiyat dili Farsça olmuştur. Konargöçer Türkmenler-Oğuzlar arasında bu durum hoş karşılanmamıştır. Baha Said bu durumu Alevilik ile ilintilendirmiştir. Ona göre kültürünü koruyan, töresini ve milletini seven Türkler; devlet ricalinin kullandığı bu dili karışık bulmuşlar ve ona alışmamışlardır. Arapların ülküsü ile Türklerin ülküleri birbirleriyle birleşmemiş ve bu birleşme asla gerçekleşmeyecektir. Töresine en çok sahip çıkan Türkler, Türkmenler ve Yörükler; en zeki ve aydın olarak özgürlüğü tatmak ve kültürlerini yaşamak için Alevi Ocağına girmişlerdir. Onlar, milletlerinin kültürel özgürlüklerini bu ocaklarda bulmuşlardır²²⁷.

---

²²⁵ Baha Said, a.g.m., 1925a, s. 109.

²²⁶ Baha Said, a.g.m., 1925a, s. 109.

²²⁷ Baha Said, a.g.m., 1925a, s. 110.

4.1.3. Alevi-Bektaşiler İçin Türkçe'nin Yeri

Baha Said, Mevlana'yı ve Mesnevi'yi şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Mesnevi'nin ruh açısından Alevi olduğunu ancak Farsça yazılmasından kaynaklı olarak Türk'ün bundan zevk duymadığını, akıcılık bulamadığını ve Alevi-Bektaşî zümrenin dikkatini çekmediğini ifade etmiştir. Türk'ün, kendisini, kendi yarattığından duymak istediğini ve bunu en iyi başaran kişinin Şah İsmail olduğunu iddia edecektir. Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim ve oğlu Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti ile hâkimiyet mücadelesine girecek ve bunu yaparken de Türkçeyi kullanacak, hedef kitle olarak da Alevi-Bektaşî zümreyi belirleyecektir. Alevi-Bektaşî zümre ile ortak noktaları fazlaca bulunan Kızılbaşlık/Safevi Şiiliğini ihdas ederek Türkçe şiirler ve deyişler ile Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki Alevi-Bektaşî ve Oğuz/Türkmen nüfusa yönelik propaganda faaliyetleri başlatacaktır. Dini bir tarikatın liderinin oğlu olan Şah İsmail, şeyhlikten şahlığa geçiş sürecinde kullandığı bu yöntem ile beraber Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ustaclu, Şamlı, Kaça gibi Oğuz aşiret mensupları başta olmak üzere, pek çok Oğuz/Türkmen ve Alevi-Bektaşî nüfusun dikkatini çekmeyi başarmış; devletini kurarken bu zümrelerden insan ve maddi destek sağlamıştır²²⁸.

Osmanlı Devleti toprakları altında kalan benzer zümrelerin büyük bir kısmı da Şah İsmail lehinde sık sık Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanmadaki en etkili vasıta ise hiç şüphesiz Türkçenin söz güzellik ve kuvvetinin Şah İsmail tarafından kullanılmasıdır. Bununla beraber Şah İsmail'i Çaldıran Muharebesi'nde mağlup edecek olan Yavuz Sultan Selim ise 'Selimi' mahlasıyla Farsça bir divan yazmıştır. Şah İsmail ise Hatai mahlasıyla pek çok şiir yazmıştır ve şiirlerinin tamamı Türkçedir. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Muharebesi'nde büyük bir zafer kazanmıştır. Baha Said, Türkçeci ve Türkçü bir yaklaşım ile meseleyi yorumlarken madde olarak Yavuz Sultan Selim'in kazandığını ancak mana olarak yenildiğini iddia edecektir. Alevi zümreleri Türkçü görmekte kararlı olan Baha Said, onların belirgin amacının Türk dilini ve soyunu korumak olduğunu ifade etmiştir. Kızılbaşların tümüyle Türk kaldığını, Alevi olmayan birisiyle evlenmediğini, dilini ve töresini bozmadığını, sazını daima elinde tuttuğunu aktararak iddiasını delillendirmek istemiştir²²⁹.

²²⁸ Baha Said. (1925g). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-5, 189-28, s. 151.

²²⁹ Baha Said, a.g.m., 1925a, s. 110-111.

4.1.4. Alevilik ve Bektaşiliğin Eski Türk İnancıyla İlişkileri

Baha Said'e göre Alevi-Bektaşî zümrede yer alan Türklük gurur ve şuuru, Anadolu'daki İslam algısına ve Alevilik Bektaşilik inançlarının şekillenmesine doğrudan etki etmiştir. Alevi-Bektaşîlerin soylarına, dillerine ve törelerine sahip çıkışları Hz. Ali ve imamlara olan itibarlarından değil, Oğuz töresi ile Şaman Türk geleneklerini İslamiyet'in içerisinde mezcetme ve yaşatma gayretlerindedir. Baha Said'in araştırmaları sonrasında ortaya koyduğu bu tezi Türk tarihinin kurucularından Fuad Köprülü de 1929 yılında öne sürecek; Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde derin bir Şamanizm'in, eski Türk inançlarının etkisi olduğunu ifade edecektir²³⁰.

Baha Said'e göre bir Şaman mabedi ile Bektaşî tekkesinin varlığı, aynı anlamları ve aynı kültürel akışın farklı varyasyonlarını ifade etmektedir. Yakut ve Burhan Türklerinin aile kuruluşları ve yaşantısı da bunun gibi bir benzerlik barındırmaktadır. Oğuz töresi ile Bektaşî geleneği içerisinde yer alan 24, 4, 8, 12 ve 26 sayı ve ritüel adlarının benzerliklerine işaret ederek iddiasını delillendirmeye gayret etmiştir. İki farklı mistik yapıdaki Karapost ile Beklenen Makam'ı (Makam-ı Muntazır) bir ve beraber görmüştür. Baha Said'e göre Alevilik Bektaşilik ulusal benlik üzerine kurulmuş ve başarılı olmuş bir kurumdur²³¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinden aldığı talimat doğrultusunda Alevi-Bektaşî zümreleri araştırmaya başlayan Baha Said, incelediği topluluklarda gördüğü hemen hemen her şeyi Gök Tanrı ile Şaman inanç dönemine ait olduğu tezi üzerinden irdeleyecektir. Ona göre Hacıbektaş Ocağı'nın meydan mimarisindeki "sekiz imam" çizgileri İslam geleneğine zıttır ve Oğuz Ocak-töre anlayışına intibak etmektedir. Hünkâr Hacı Bektaş'ın türbesinin de sekiz köşeli olduğunu ifade ederek yine sebebi, bozkır döneminde aramıştır²³².

Baha Said'e göre Bektaşilik içerisinde itibar gören sağ-sol, ileri-geri ve odak (merkez) birer kutsallık taşır. Od, ocak, eşik, kadın ve eş kavramlarına atfedilen kutsallık da Şamanizm geleneğinden mülhemdir²³³. Alevi-Bektaşîlerin mezhepler tasnifindeki durumu her daim tartışılmalıdır. Bu tartışma günümüzde de devam etmektedir. Alevi-Bektaşîliğin bir mezhep olup olmadığı, Alevi-Bektaşîlerin bir mezhebe bağlı bulunup bulunmadığı; Caferi mi, İran Aleviliğine itikat eden bir grup mu oldukları tartışması hala

²³⁰ Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 22.

²³¹ Baha Said, a.g.m., 1925a, s. 112.

²³² Baha Said. (1925b). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 183-22, s. 163-164.

²³³ Baha Said, a.g.m., 1925b, s. 164.

nihayet bulmamış bir tartışmadır. Lakin Alevi-Bektaşî zümrelerde devamlılığı çok sağlam olan ve kuşaktan kuşağa -yer ve zamana göre esneklik/sertlik gösterse de- devam eden bir gelenek ve disiplin mevcuttur. Baha Said'e göre bu dini hiyerarşik yapının köklü ve sağlam olması Oğuz töresini ve Şaman geleneğini devam ettirmelerinden kaynaklıdır. Baha Said meseleye işaret ederek Şii olan İran Azerbaycan'ındaki Türklerin özelliklerinin Anadolu'daki Kızılbaşlara benzemesinin temelinde kendi dedelerinden, babalarından kalan, aşirete dayalı özelliklerin yattığını öne sürecektir²³⁴.

Alevilik ve Bektaşilik arasında zaman zamanda ayrım yaparak aralarındaki farkları aktarmıştır. Bektaşiliğin tarikat hüviyetine binaen Aleviliğin genel bir hayat tarzı olduğuna işaret ederken Kızılbaşlık ile Aleviliği eş anlamlı olarak kullanmıştır. Bu meyanda Bektaşilikte taliplerin gerekli aşamalardan sonra dede veya baba olabildiğini ancak Kızılbaşlarda durumun farklı olduğunu, dede olmak için dede soyundan gelmek ve onun çocuğu olmak şartı bulunduğunu ifade etmiştir. Bu da hiç şüphe yok ki Oğuz ananesinde yer alan bey soyundan gelenlerin ancak bey olabildiği geleneğine-ilkesine dayanır, şeklinde yorumlamak mümkündür²³⁵.

4.1.5. Alevi-Bektaşî Hukuk Uygulamalarında Oğuz Kültürünün İzleri

Baha Said yaptığı araştırmalarda pek çok Alevi Bektaşî ayinine-törenine de katılmıştır. Yazılarında bunları da sırasıyla, adım adım açıklayarak aktarmıştır. Çerağ, Farsça kökenli bir kelime olup 'ateş' demektir. Alevi-Bektaşî törenleri sırasında yolun bir bakıma simgesi olan bir ateş, sürekli yanar durmaktadır. Ateşin sürekli yanıyor olması yolun sürekliliğini simgelemektedir. Bacıların en kıdemlisinin tuttuğu Çerağ-ı Daim ise Dedenin makamının yanında bulunmaktadır. Baha Said'e göre bu da Türk-Cengiz ananesinden mülhemdir. Dedenin etrafında oturuluş düzeninin de kadim Türk geleneğinden ilhamla devam ettiğini ifade edecektir²³⁶. Törenler sırasında gazel ve nefes okumak, gülbak çekmek, Alevi-Bektaşî kültürünün olmazsa olmazları arasındadır. Baha Said'in aktardıklarına göre bu ritüeller/cemler/buluşmalar sırasında Türklüğü ve Türkçeciliği ile meşhur olan Fuzuli, Hatai (Şah İsmail), Arif, Meczub, Yunus ve Şerabi'den gazeller-ilahiler okunmaktadır. İslamiyet öncesi bozkır dönemindeki Türk hayatında çok eşlilik, zina, boşanma, hırsızlık, adam öldürme vs. gibi icraatlar, büyük suçlar arasında sayılmıştır. Cezaları da bir hayli

²³⁴ Baha Said, a.g.m., 1925b, s. 165.

²³⁵ Baha Said, a.g.m., 1925b, s. 165.

²³⁶ Baha Said, a.g.m., 1925b, s. 172.

ağırdır. Bu fiillerin suç teşkil ettikleri ve ağır cezalar hak ettikleri aynen Alevilikte de devam etmiştir. Bu ve benzeri suçlar işleyenler Düşkünlük Meydanı'nda yargılanarak Dede tarafından haklarında kesilen cezaya razı olmak zorundadırlar²³⁷. Bu durumda hiç şüphe yok ki konargöçer olarak hayatlarını devam ettiren, yazılı hukuk kuralları yerine törelerinden aldıkları ilhamla hükümler koyan ve bu hükümleri de boy-oba beyinin öncülüğündeki bir heyet eşliğinde fiiliyata döken ve hüküm kılan Türk-Oğuz ananesinin tıpatıp bir benzeridir.

Baha Said, hukukun Dede ve rehber aracılığıyla tesisinden kesilecek koyunun ortak kabul edilip pay edilmesine kadar geçen bir 'komün' hayatın ayrıntılarını aktarmıştır. Ocağın bu anlamda hitap ettiği toplum nezdinde kutsallık taşıdığını ve onları disipline etmede önemli rol oynadığını ifade edecektir. Bu da yine konargöçer Türkmen kitlenin obasıyla yaşayışından ve bey otağına hürmetinden mülhem bir hadisenin Alevilik içerisinde yeniden ruh bulmuş hali olarak yorumlanmaktadır. Oğuz töresinde olduğu gibi boy beyi sürgün cezası verirken, Alevi dedesi de icap ettiğinde hata işleyene sürgün cezası verebilmektedir²³⁸.

Alevilik kültürü içerisinde talip olan çiftler, huzura kabul edilirlerken kendilerine refakat eden bir karı koca tarafından meydana kadar getirilirler. Bu bir bakıma bir kefalet örneğidir. Yeni gelen erkek kendilerine vekâlet eden çiftin kadın bireyini kardeşlik edinirken; yeni gelen kadın ise kendilerine vekalet eden çiftin erkek bireyini kardeşlik kabul eder. Bu davet ve icabet, cemin/ritüelin/törenin ortasında, Dedenin nezaretinde gerçekleşir. Talipler, vekâlet ile nasiplerini alarak Aleviliğe kabul edilirler. Yesevilik öğretilerinden mülhem süregelen bir gelenek olan 'cinsiyeti kapının dışında bırakmak' fiil ve niyeti üzerine kurulu olan bu adım, dün olduğu gibi bugün de pek çok iftiralara sebep olmaktadır. Mezhebi veyahut düşünsel bağnazlıklar dün olduğu gibi bugün de düşmanlık için çeşitli faaliyetleri kendilerine bahane etmektedir. Bu konuya da değinen Baha Said, Türk tarihinin hiçbir döneminde böylesi ahlaka mugayir bir durumun olmadığını altını çizerek Aleviliğin sosyal kurumunun katıksız Türk soyu olduğunu ifade edecektir. Anadolu'nun yarısının hemen hemen bu Ocaklara bağlanarak arı duru Türk kaldığı iddiasında da bulunmuştur. Ayrıca Baha Said, Alevilerin aile ahlakını, Türk toplumu

---

²³⁷ Baha Said. (1925c). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 184-23, s. 201-202.

²³⁸ Baha Said, a.g.m., 1925c, s. 201.

içerisinde ‘ahlak üstünlüğü’ mesabesinde yaşattığını iddia ederek bu anlamda ideal bir topluluk olarak tarif edecektir²³⁹.

4.1.6. Alevi-Bektaşiler İçerisinde Tahtacıların Yeri

Yazılarında “Anadolu Alevi Zümreleri” altında yeni başlık açan Baha Said; Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenlerini de açıklama gayretine girişmiştir. Bunlar arasında ilk sırayı Tahtacılara vermiştir. Alevilik şemsiyesi altında gördüğü Tahtacıları, Türklerin ayrı bir boyu olarak tarif etmiştir²⁴⁰. Berlin Üniversitesi’nde profesör olan Loşan’ın araştırmalarını da referans alan Baha Said; Antalya, Aydın, Manisa yani Tahtacıların Batı Anadolu’da yaşadıklarını anlattığını ama İzmir, Balıkesir, Edremit, Çanakkale yöresindeki varlıklarından haberdar olmadığını belirtmiştir. Kastamonu-Çankırı hattında yer alan Ilgaz’daki Baltacı grubunun da Tahtacılar efradından olduğunu söylerken böylelikle Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun gerçekleştiği bu bölgede Tahtacı adıyla anılan Alevi zümrenin olduğunu iddia edecektir. Alevi zümreler arasında önemli bir nüfusa sahip olan Tahtacılar, konargöçer hayatlarına (o günlerde) kara keçe evlerde yaşayarak devam etmektedirler. Ağaç ve kereste işleriyle uğraştıkları için bu şekilde anılırlar. Yöre halkı onlara Türkmen’e ek olarak Tahtacı, Çetmi Türkmeni gibi sıfatlar da eklemiştir²⁴¹. Buradaki ‘Çetmi’ kelimesinin Oğuzların 24 boyundan olan Çepni boyuna izafe edilerek bu kelimedenden bozma olduğu düşünülmektedir. Baha Said, Edremit ve Kazdağı çevresinde yaşayan Tahtacıları da mercek altına almıştır. Sarıkız Tepesinin Tahtacılar için özel bir anlam ifade ettiğini söyleyerek sözlerine başlar. Bu da hiç şüphe yok ki İslamiyet öncesinde yer alan ‘doğa kültü’ inancının İslamiyet altında yaşıyor olmasından kaynaklı olarak yorumlamak mümkündür. Yaptıkları işleriyle ve saz-sözleriyle Sarıkızın Tahtacılarını ayrı bir yere koyan Baha Said onlara ayrıca Kazdağı Türkmenleri de demiştir. Sarı Kız Söylencesi’ni aktararak, nefeste söylenenlerden mülhem Hz. Ali’ye ulûhiyet nispet eden bir Alevilik inancına sahip olduklarını iddia etmiştir. Yine aynı söylenceden mülhem inanç türlerinin Hind-Budizm inançlarından etkilendiğini de ekleyecektir. Sarı Kız Söylencesinin, tarihi Türk Alan Koa hikâyesinin farklı bir varyasyonu olduğunu iddia ederek, Kazdağı Tahtacılarının söylencelerinde, Türk tarihine dair bulgular ve ilintiler aramaya devam etmiştir²⁴². Tahtacı Türkmenlerinin dil özellikleriyle Anadolu’da yaygın

²³⁹ Baha Said, a.g.m., 1925c, s. 202.

²⁴⁰ Baha Said. (1925d). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 185-24, 237.

²⁴¹ Baha Said, a.g.m., 1925d, s. 237.

²⁴² Baha Said, a.g.m., 1925d, s. 238.

olan Türkmenlerin dil özelliklerini mukayese eden Baha Said, Tahtacıların Hakani lehçesine daha yakın bir dil kullandığını ifade ederek onların Oğuzlar dışındaki başka bir Türk boyundan geldiğini düşünmüştür. Baha Said'e göre Tahtacı Türkmenler, Bizans lehine paralı askerlik yapan, Osman Gazi ile karşılaştıklarında Türkçe konuşmalardan sonra karşıdakilerin de Türk olduğunu anlayıp savaşmaktan vazgeçip Balkanlara geri dönmeyi düşünürken Bizans'ın hududu kapatması neticesinde Kazdağı civarına yerleşen Hristiyan Aktav Türkleri nam-ı diğer Türkopollar'dır²⁴³.

Tahtacıların konargöçer oluşlarından ve törenlerinden bahseden Baha Said, onların kendilerini Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde koydukları yeri de aktarmıştır. Baha Said'in yazdıklarına göre Tahtacılar, kendilerini Hacı Bektaş'ın yolundan giden esas çocukları olarak görürlerken kendileri haricindekileri ise 'yarım' saymaktalardır. Diğer Alevi topluluklarına sıcak baksalar da Bektaşî dervişlerinden, usul farkından mülhem, pek de hoşlanmadıklarını söylemiştir. Baha Said, Tahtacıların tarihi derinliklerine işaret eden iddialarını güçlendirmek için onların Şaman ve Bakşîların sürdürdüğü bir inancı yaşattıklarını iddia etmiştir²⁴⁴.

4.1.7. Alevi-Bektaşîler ile Ahilerin ve Babailerin İlişkileri

Yunus Emre, Türk edebiyatının en önemli halk şairleri arasındadır. Hatta en büyük halk şairi olduğu dahi söylenmektedir. Arı duru Türkçesi ile sokak sokak, köy köy dolaşmış ve Türkmenlere Hakk'ı, hakikati anlatmıştır. Baha Said, Yunus Emre ile Hacı Bektaş arasında bir bağ olduğunu ifade etmiştir. Baha Said'e göre, Yunus Emre kimden el almış olursa olsun, kimin tasavvuf terbiyesinden geçmiş olursa olsun, benimsediği ilke ve kurallar Hacı Bektaş'ın kuralları olmuştur. Baha Said ulusal uyanışın daha sonra Osmanlı ile beraber tutucu bir şekilde sürdüğünü iddia etmiştir. Yeni devletin, Cumhuriyetin kuruluşuna kadar ulusal uyanışı sağlayan Türk dilinin kimi zaman durgun kimi zaman gerici olarak ifade ettiği bölümler içinde çırpındığı kanaatindedir. Bilhassa Fatih'ten sonra Osmanlı devletindeki merkezileşmeyi takiben, Fars dilinin etkisi de devlet yönetiminden sanat diline kadar her yerde ağır bir etki oluşturmaya başlayacaktır. Baha Said'e göre Divan Edebiyatı adı altında oluşan ve daha çok Farsça ile Arapça terkip ve sözcüklerden mülhem olan bu edebiyat tarzı, Yunus'un müdafii olduğu arı duru Türkçe'nin karşısındadır. Hatta bu Türkçeyi kaba görmüştür. Baha Said, dini ritüellerde de Türkçenin kullanılması

²⁴³ Baha Said, a.g.m., 1925d, s. 240.

²⁴⁴ Baha Said, a.g.m., 1925d, s. 241.

tarafıdır. Hacı Bektaş, Hacı Bayram ve Hacı Şaban gibi Türkçeyi muhafaza eden ve dini ritüellerinde Türkçeyi kullanan mutasavvıfların incelenmesinin de Türk kültürü açısından önemli olduğu ifade edecektir²⁴⁵.

Bektaşilik gibi Türk hüviyeti taşıyan yapılara değer veren Baha Said, Ahileri de bu zaviyeden değerlendirerek Bektaşiler ile ilişkilerini ve ortak noktalarını aktarmıştır. Baha Sadi'e göre Ahiler, Türkler arasında ekonomik ve toplumsal dayanışmayı sağlayan, bağımsız bir zümredir ve Ali Dost yolunu benimsemişlerdir. Baha Said'in tasavvur ettiği Ahiler ulusal Türk varlığını ve kültürünü geliştirme fikri üzerine kurulu olan komün bir örgüttür. Ahilerin, Bektaşilik ile ilişkisini de bu açıdan değerlendirecektir²⁴⁶.

Ahiler gibi Babailer de Türk kültür havzası içerisinde yorumlayıp Bektaşiler ile ilişkisini irdeleyen Baha Said, Babailerin tarihi serüvenini özet geçtikten sonra Bektaşilere bıraktığını iddia ettiği mirasları aktarmıştır. Bektaşilerde kullanılan 'baba' kavramının, Babailerden hatıra kaldığını, baba kelimesinin "Ali, bab/kapı"dan mülhem "babaen" kelimesinden geldiğini iddia edecektir. Diğer benzerliklerden ilhamla Ahiler ve Babailerin, Bektaşilerin içerisine dâhil olduklarını öne sürmüştür²⁴⁷.

Baha Said'in böyle bir iddiada bulunmasının özünde hiç şüphe yok ki açık açık güttüğünü ifade ettiği kültürel, sosyal, ekonomik ve dinsel yönü ağır basan Türkçülük görüşü vardır. Ahilik, Abbasilerden ilhamla kurulmuş; Türkiye Selçuklu döneminde Anadolu'da yayılma fırsatı bulmuştur. Anadolu'da Türklerin yoğun katılımı ve idaresiyle beraber Türk kültür ve iktisadi hayatının şekillendirmesi sonucunda Türklere özgü bir hal almış olan ahlaki, tasavvufi, iktisadi bir lonca hareketi olmuştur. Ahilik Türkiye Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan bir yapı olmuştur. Türk kültürünün bozkırdan taşınan çeşitli oyunları, adetleri, ritüelleri Ahilik içerisinde İslamiyet'e muhalefet etmeden varlığını sürdürmüştür. Yine Babailer de Türkmen konargöçer dervişlerin oluşturduğu bir tasavvufi harekettir. Türkiye Selçuklularına iktisadi, sosyal ve siyasi sebeplerden isyan etmiş olmalarını bir kenara koyarsak, Babailerin de özellikle bozkırdan getirilen konargöçer Türk kültürüne sınıksız sarıldığı bilinmektedir²⁴⁸.

²⁴⁵ Baha Said. (1925e). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-5, 187-26, s. 79.

²⁴⁶ Baha Said, a.g.m., 1925e, s. 79.

²⁴⁷ Baha Said. (1925f). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-5, 188-27, s. 100.

²⁴⁸ Baha Said, a.g.m., 1925f, s. 100-101.

4.1.8. Hacı Bektaş Veli'nin Türk Tasavvufundaki Yeri

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldikten sonra faaliyetlerini irdeleyen Baha Said, Hacı Bektaş'ın irşadı sırasında sabit ve bilinen bir ritüeller silsilesine sahip olmadığını iddia etmiştir. Bir rivayette müridin halet-i ruhiyesine göre telkinde bulunduktan sonra Kadıncık Ana tarafından bal şerbeti ve ballı yoğurt ikram edildiğini aktarmıştır²⁴⁹. Tasavvuf cereyanları içerisinde Hakk'a ulaşmayı tarif eden çeşitli aşamalar vardır. Lakin şeriat, tarikat, hakikat ve marifet bu cereyanların tamamında mutlak ilke olarak kabul edilmiş dört evreye karşılık gelmektedir. Baha Said üçüncü sırada olan 'hakikat kapısı'ni açanların 'il oğlu' olacağını ifade etmiştir. Bu kapıyı tefsir ederken Türk kültür havzasından hareketle yorumlayacaktır. İl kelimesinin bir anlamı da barış-esenlik demektir. İslam kelimesi de aynı anlamlara gelmektedir. Baha Said'e göre hakikat kapısını açarak il oğlu olan mürşit, hem barışı sağlar hem bilimi ve kurtuluşu yaymakla mükelleftir. Ona göre il oğlu olarak vuslata tek bir kapısı kalan mürşidin bir düşünme görevi vardır. Toplumun daha iyiye gitmesi, daha güzel zamanların gelmesi adına il oğlu olmuş kişi, hem düşünsel hem de fiili sorumlulukları artık bünyesinde toplamıştır. Baha Said'e göre fenafillah makamı olup tasavvufta erişilebilecek son evreyi temsil eden marifetin tefsiri ise "Atam gök, anam yer" şeklindedir. Meseleyle alakalı olarak "Eğer birey, okumuş ise, tarihe ve gerçeklere tanıdık ise 'atam gök, anam yer' ilkesini daha oylumlu, genel ve insancıl yönleriyle düşünecektir." demektedir. Mezkûr ilkenin İslam öncesi dönemde de kullanıldığını ifade eden araştırmacı, Kül Tigin anıtında da aynı ifadeden geçtiğini anlatmıştır²⁵⁰.

Baha Said, Bektaşiliğin Türkçe ile anlattıklarının büyüüp bir toplumsal uygarlığa ulaşacak güçte olduğunu düşünmektedir. İçerisinde derin bir ruhi kıvam ve zenginliğin olduğunu, Kızılbaşların da Anadolu'daki köylerde ruhi kıvamı taşıyıp yaşattıklarını ifade etmiştir. Anadolu'da çıkan ve Alevi-Bektaşî zümre ile ilişkilendirilen isyanlara da değinen Baha Said, isyanlar hakkında bilgiler verdikten sonra Şah Kulu, Nur Ali, Celal, Baba Zünnun, Şah Kalender isyanların sebeplerinin ve sahiplerinin Türk töresini yaşatmak için mücadele eden Alevi Bektaşî olan saf Türkler olduğunu iddia edecektir²⁵¹.

Baha Said, bizzat sahaya inerek, Alevi Bektaşî zümrelerin arasına karışarak böylesine önemli bir çalışmaya imza atması, dönemin siyasi ve sosyal şartlarıyla doğru orantılıdır. Araştırması boyunca daima maziye atıf yapmış olması milli devlet sürecine katkı sunacak

²⁴⁹ Baha Said, a.g.m., 1925f, s. 102.

²⁵⁰ Baha Said, a.g.m., 1925f, s. 106-107.

²⁵¹ Baha Said, a.g.m., 1925g, s. 154.

referanslar aradığı yönündeki görüşleri güçlendirmiştir. Bu tutum aslında kendisiyle beraber hareket eden benzer zümrenin tamamında vardır. Özellikle araştırmayı yapanların ve yürütenlerin Türk Ocağı mensupları olması, milletleşme şuuru için mücadele eden bu Türkçü kuruluşun misyonunun da anlaşılması bakımından önemlidir. Bu anlamda Alevilik ve Bektaşilik araştırmaları Türkçü kuruluşların milletleşme sürecine katkıları bakımından hayati önem taşıyan milli bir görev olarak yorumlanabilecektir²⁵². İttihat ve Terakki mensubu olmakla beraber Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Karakol Cemiyeti, Milli Terbiye ve Talim Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti gibi pek çok kurum ve kuruluşta aktif rol alarak, kendisini Türk kültürüne ve milletine adadığını ispat ve ifade etmiştir. Milli Mücadele ve sonrası aldığı tüm görevleri layığı ve çeliyle yerine getirerek taraflı tarafsız herkesin takdir ve teveccühünü kazanan merhum Baha Said, belki de Türk kültürüyle Türk milletine en büyük hizmeti, Anadolu'daki Türk cevherinin ortaya çıkması için yaptığı saha araştırmalarıyla tamama erdirdir. “Feragat faslının meşhur, menfaat faslının meçhul siması” bu zat, Ziya Gökalp’in fikri öncülüğünde, Talat Paşa’nın talimatıyla Anadolu’daki cevheri ortaya çıkarmak için köy köy dolaşmıştır. “Alevi-Bektaşî-Nusayri zümreler ile beraber ticaretin canlandırılması noktasında bir referans noktası olur mu?” sorusuna cevap aramak için de Ahi kültürünü araştırır. Bununla beraber Mevleviliğe dair bir dizi araştırmasının da olduğu bilinmektedir. Lakin bunlar arasında ilmen en kıymetli araştırmaları hiç şüphesiz ki 1926-27 yılları arasında Türk Ocakları’nın yayını olan Türk Yurdu’nda neşredilen Alevilik Bektaşilik araştırmaları olacaktır. Baha Said’in araştırmaları sonrasında kaleme aldığı yazılarında Türk milliyetçiliği fikrinin etkisinde olduğu ve Alevi-Bektaşî zümreleri araştırırken bu fikrin oluşturduğu hisleri teyit eder bir arayış içerisinde olduğu göze çarpar. O, mezkûr araştırmasında Alevi Bektaşî zümrenin mazisinde Türklüğün ve bozkır kültürünün yattığının, atisinde de İttihat ve Terakki eliyle yeni bir Türk düşünüsüyle örüleceğinin fikri içerisindeydi. Kaleme aldığı cümlelerde bu durum hemen göze çarpsa da, adım adım imparatorluğu parçalanan ve elde kalan yegâne unsur olan Müslüman Türk milletini bir arada tutmaya çalışan bir asker ve aydınının “can siparane” yorumları görülmektedir. Merhum Baha Said bu araştırmalarıyla kendisinden sonra gelecek olan araştırmacılara çok önemli bir kaynak bırakmanın yanında, Devlet-i Aliyye’nin son dönemine doğrudan etki eden İttihat ve Terakki’nin Alevi-Bektaşî zümrelere dair görüşlerinin de fluidan netliğe doğru evrilmesinde, bu çalışmalarıyla, kıymetli bir hizmette bulunmuştur.

---

²⁵² Türkdoğan, a.g.e., 2013, s. 26.

5. SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin son on bir yılına dolaylı ve doğrudan etkide bulunmuş, II. Meşrutiyet, Birinci ve İkinci Balkan Harpleri ile Birinci Cihan Harbi gibi kırılma noktalarına şahitlik etmiştir. Osmanlı toplumu içerisinde bulunan tüm etnik ve dini unsurları arkasına almaya ve hepsine hitap etmeye çalışan İttihat ve Terakki yola Meşrutiyet'i ilan etmek ve devleti bu vesileyle de bölünmekten-yıkılmaktan kurtarmak parolasıyla çıkmıştır. II. Abdülhamid'e muhalif tüm gruplar ile beraber hareket ederek gücüne güç katmıştır. Zaman içerisinde, farklı emelleri olsa da Meşrutiyet talep eden tüm cemiyet ve kuruluşlar ile teşrik-i mesai harcamaktan imtina etmemiştir. Nihayetinde çoğunluğun taleplerini dile getirerek Balkanlar'da başlattığı propaganda ve faaliyetler neticesinde II. Meşrutiyet'in Sultan II. Abdülhamid tarafından ilan edilmesine ön ayak olmuştur.

Kurulduğu ilk günden beri Meşrutiyet'in yanında yer alan İttihat ve Terakki mensupları, 1908 ile 1918 arasında Osmanlı Devleti ve toplumu üzerinde -1908-13 arasında kısmen, 1913-1918 arasında tamamen- etkilerini hissettirmişlerdir. II. Abdülhamid yönetimi tarafından Meşrutiyet taleplerinden dolayı takibat listesine alınan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yeniçeriliğin ilgasıyla beraber Osmanlı Devleti'nde yasaklılar listesine girmiş olan Alevi ve Bektaşî zümreler ile de sıkı bir temas içerisine girmeye başlamıştır. Alevi-Bektaşî zümre, Anadolu'da olduğu gibi Balkanlar'da da önemli bir nüfusa sahiptir. İttihat ve Terakki'nin kurucularının çoğunluğu da Balkan kökenli olup Alevi-Bektaşî zümreler ile kimi zaman temasa kimi zaman bağlılığa dayanan irtibatlara sahiptir. Bilhassa Balkan Harbi'nden sonra Müslüman ve gayrimüslim tüm unsurun, milli devlet talep ve çabaları, İttihatçıları da bir anlamda elde kalan tek unsur olan Müslüman Türklerden yeni bir millet ve devlet inşası fikrine yöneltmiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları fiilen çökmüş, elde sadece Türkçülük kalmıştır. Bunun için öncelikli olarak Anadolu'daki Müslüman Türk yapıların araştırılması kararlaştırılmıştır. Belirlenen bölgelere kültürel dokusu, nüfus, inanç ve kökenlerindeki atıfları anlamak/anlamlandırmak için araştırmacılar gönderilmiştir. Bunlardan birisi de Baha Said Bey'dir. Baha Said Bey Alevi-Bektaşî zümreleri araştırmak için Anadolu'yu karış karış dolaşmıştır. Amacı Alevi-Bektaşî zümreyi inceleyerek misyonerlik faaliyetlerine karşı ve milli devlet inşası fikrine dair bilgi envanteri oluşturmaktır. Baha Said ve diğer araştırmacıların sahaya sürülerek bilgi deposu oluşturulması fikri, İttihat ve Terakki'nin fikir babası Ziya Gökalp'e aittir. İslam

Mecmuası'nda yayımlanan yazıları başta olmak üzere yazdığı yazılarla Gökalp, Baha Said Bey'e ve diğer araştırmacılara bir ufuk vermiştir.

Baha Said ve diğer araştırmacılar tarafından hazırlanan bu raporlar maalesef hayata geçirilmek üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından incelenemeyecektir. Baha Said'in titizlikle nihayete erdirdiği bu araştırmanın sonuçları ancak yıllar sonra Türk Yurdu Dergisi'nde seri şeklinde yayınlanacaktır. Birinci Cihan Harbi'nin vuku bulmasından sonra Cemiyetin yeni bir devlet ve millet inşasıyla değil, devleti kurtarmak ile meşgul olduğu ve nihayetinde Osmanlı Devleti'nin mağluplar safında yer alarak işgale uğradığı bir gerçektir. Osmanlı Devleti, Birinci Cihan Harbi'nden zaferle çıksa, Baha Said öncülüğünde Alevi-Bektaşiler üzerine hazırlanan rapor ve diğer raporlar incelenip uygulanır mıydı, uygulansa Türkiye'nin çehresi nasıl olurdu, bunlar cevabı asla bilinmeyecek sorular olarak kalmıştır. Biz de çalışmamızda cevabı meçhule varmış olan bu soruların en azından gündeme geliş sebeplerini irdeleyerek konuyu daha belirgin bir hale getirmeye gayret ettik.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV BELGELERİ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi.

B. MATBU ESERLER

Ahmad, F. (2013). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akçura, Y. (2012). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.

Akın, R. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi*. İstanbul: Der Yayınevi.

Aksoy, Ş. (2008). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. İstanbul: Nokta Kitap.

Akşin, S. (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Alandağlı, M. (2015). "Kızılbaşlara Dair İki Rapor: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İdarecilerinin Gözüyle Kızılbaşlar", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2009). "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya "Militer Türk İslam Sentezi", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Altınok, B. Y. (2012). *Alevilik & Hacı Bektaş Veli-Bektaşilik*. Ankara: Helke Yayıncılık.

Arsal, S. M. (2018). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat

Atalay, B. (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.

Atsız, H. N. (2011). *Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aydın, S. (2015). "Sunuş: Bir Etno-Dinsel Kimlik Olarak Alevilik", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydoğan, E. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Baha Said. (1925a). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 182-21.

Baha Said. (1925b). "Türkiye'de Alevi Zümreleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 183-22.

- Baha Said. (1925c). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 184-23.
- Baha Said. (1925d). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 18-4, 185-24.
- Baha Said. (1925e). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-5, 187-26.
- Baha Said. (1925f). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-5, 188-27.
- Baha Said. (1925g). “Türkiye’de Alevi Zümreleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-5, 189-28.
- Bahadır, İ. (2015). “Aleviliğe Milliyetçi Yaklaşımlar ve Aleviler Üzerindeki Etkileri”, *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birdoğan, N. (1998). *İttihat-Terakki’nin Alevilik Bektaşılık Araştırması (Baha Said Bey)*. İstanbul: Berfin Yayınevi.
- Birgen, M. (2017), *İttihat ve Terakki’de On Sene*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Coşan, E. (2013). *Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşılık*. İstanbul: Server Yayınları.
- Çiller, Y. (2015). “Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2).
- Dierl, A. J. (1991). *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Dölek, D. (2009). “Yerelde İdeolojik Dönüşüm: II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayeti’nde Osmanlılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş”., F. Ergut. (Ed). II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dündar, F. (2010). *Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2015). *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emecen, F. (2009). “Selim I”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınevi.
- Gökçek, G. (2016, 1-2 Ağustos). “Harabati Baba Tekkesi Şeyhi Eyüp Baba ile Söyleşi”. Harabati Tekkesi, Kırçova/Kuzey Makedonya Cumhuriyeti.
- Gölpınarlı, A. (2014), *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli Vilayet-Name*. İstanbul: İnkılab Kitapevi
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Günay, Ü. Güngör, H. (2009). *Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Berikan Yayınevi.
- Hacı Bektaş Veli. (2013). *Makalat*, İstanbul: Server Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2011), “İttihat ve Terakki”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları.

- İz, M. (2014). *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Karamustafa, A. (2015). “Anadolu’nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu”, *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2017). *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kieser, H.L. (2015). “Ezgi ve Diyalog Olarak Alevilik: Köy Ereni Melûli Baba (1892-1989)”, *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2014). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Küçük, H. (2003). *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Macit, N. (2000). *Din-Siyaset İlişkisinin Teolojik Yorumu*. Ankara: Seba Yayınları.
- Maden, F. (2013). *Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maden, F. (2015). “En Uzun Yüzyılında Bektaşilik ve Bektaşiler”, *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmetefendioğlu, A. (1996). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki”, Doktora Tezi, İzmir.
- Melikoff, O. (2010). “Bektaşilik/Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları”, *Alevi Kimliği*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Niyazi, M. (2007). *Millet ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Oba, A. E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (2010). *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onat, H. (2012). “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öz, B. (2004). *İttihat Terakki ve Bektaşiler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özdemir, R. (2000). “Bir Siyasi Parti Olarak İttihat ve Terakki’nin Evrimi: İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Ramsaur, E. E. (2007). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Resneli Niyazi. (2003). *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Sarısır, S. (2012). *İttihat ve Terakki Dönemi Tahtacı Araştırmaları Niyazi Bey ve Adana Bölgesi Tahtacıları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Sezgin, A. (2012). *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taştan, Y.K. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Teber, Ö. F. (2007). “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dinî-Siyasi Tanımlamalar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 10, Mayıs-Ağustos.
- Tevetoğlu, F. (1989). “Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey (Biga 1882-İstanbul 16 Ekim 1939)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI(16).
- Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]. C. I*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, M. (2014). *Siyasi ve Hukuki Açısından Milli Mücadele*, Ankara: Berikan Yayınevi
- Turan, O. (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Turan, O. (2006). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türkdoğan, O. (2013). *Alevi-Bektaşî Kimliği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Uzman, N. (2008) “İttihat ve Terakki Dönemi Türk Rus İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Ülken, H. Z. (2000). *İslam Düşüncesi*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- Yörükan, Y.Z. (2001). *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Zürcher, E. J. (2004). “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si, Der: Kemal H. Karpat*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : GÖKÇEK, Gökhan
Uyruğu : T.C
Doğum tarihi ve yeri : 06/07/1991- Şişli - İstanbul
Medeni hali : Evli
Telefon : .....
Faks : .....
e-mail : ggokcek37@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alevi Bektaşî Anabilim Dalı	
Lisans	Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih	2015
Lise	Beyoğlu Fındıklı Lisesi Eşit Ağırlık	2009

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2016-Devam Ediyor	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü	Bakan Metin Yazarı
2015-2016	Kariyer Koleji	Tarih Öğretmenliği

